

**STRATEGIJA RAZVOJA MALE
PRIVREDE
FEDERACIJE BOSNE I
HERCEGOVINE 2022. - 2027
- STRATEŠKA PLATFORMA-
NACRT**

Strategija razvoja male privrede Federacije BiH za period 2022.-2027. godina izrađuje se u okviru projekta SBA u BiH2EU (Projekat). Projekat provodi Agencija za razvoj preduzeća – Eda, Banja Luka, a finansiran je od strane Švedske, posredstvom Švedske agencije za međunarodni razvoj i saradnju - SIDA.

1.	Uvod.....	4
1.1.	Svrha i značaj strateškog dokumenta	4
1.2.	Regulatorni okvir.....	4
1.3.	Proces izrade i konsultacija	5
1.4.	Usklađenost sa ostalim strateškim dokumentima.....	6
2.	Situaciona analiza Strategije razvoja male privrede Federacije BiH.....	8
2.1.	Ekonomski pokazatelji poslovanja male privrede Federacije BiH	8
2.1.1.	Definicija male privrede	8
2.1.2.	Makroekonomski ambijent Federacije BiH	8
2.1.3.	Struktura male privrede Federacije BiH	15
2.1.4.	Zastupljenost male privrede po kantonima u Federaciji BiH	17
2.1.5.	Zaposlenost u maloj privredi u Federaciji BiH.....	20
2.1.6.	Struktura pokazatelja poslovanja male privrede u Federaciji BiH.....	21
2.2.	Kvalitativna analiza poslovanja malih i srednjih preduzeća.....	26
2.2.1.	Zakonski i regulatorni okvir	26
2.2.2.	Poduzetničko učenje i poduzetništvo žena (dimenzija 1)	28
2.2.3.	Stečaj i druga šansa za MSP (dimenzija 2).....	30
2.2.4.	Institucionalni i regulatorni okvir za donošenje politika vezanih za malu privredu (dimenzija 3)	31
2.2.5.	Operativni ambijent za MSP (dimenzija 4)	32
2.2.6.	Usluge podrške za MSP i firme u nastajanju (SBA dimenzija 5a)	34
2.2.7.	Javne nabavke.....	35
2.2.8.	Pristup MSP finansijskim uslugama i izvorima finansiranja u FBiH (dimenzija 6).....	35
2.2.9.	Standardi i tehnička regulativa (SBA dimenzija 7)	36
2.2.10.	Poduzetničke vještine (SBA dimenzija 8a).....	38
2.2.11.	Politika inovacija za MSP (dimenzija 8b)	39
2.2.12.	MSP u zelenoj ekonomiji (SBA dimenzija 9)	42
2.2.13.	Internacionalizacija MSP (SBA dimenzija 10)	44
2.2.14.	Razvoj poduzetničke infrastrukture.....	45
3.	Analiza utrošaka i efekta dodijeljenih poticajnih finansijskih sredstava utvrđenih Budžetom Federacije BiH.....	50
3.1.	Raspodjela sredstava „Tekućeg transfera“ po projektima i kantonima	50
3.2.	Raspodjela sredstava programa „Kreditni poticaj razvoja poduzetništva i obrta“ po kantonima	55
3.3.	Raspodjela finansijske pomoći prema Uredbi o mjerama finansijske pomoći obrtima i ostalim samostalnim djelatnostima u FBiH u cilju ublažavanja negativnih posljedica pandemije COVID-19.....	56
3.4.	Garancijski fond Federacije BiH.....	58
4.	Analiza Mjera sadržanih u Strategiji razvoja Federacije BiH za koje je FMRPO označeno kao koordinator ili nosilac mjere.....	59
5.	Analiza organizacione strukture i popunjenosti kapaciteta FMRPO	61
5.1.	Organizaciona struktura FMRPO	61
5.2.	Popunjenost kapaciteta FMRPO	62
6.	Analiza budžetskih sredstava za poticaj razvoja male privrede Federacije BiH	63
6.1.	Nivo Federacije BiH	63
6.2.	Nivo kantona.....	63
6.3.	Nivo jedinica lokalne samouprave (JLS)	63
7.	SWOT analiza stanja male privrede FBiH	63
8.	Strateško fokusiranje i vizija razvoja	66
8.1.	Strateški pravci razvoja male privrede/strateški fokusi.....	66
	Strateški pravac 1 – Inovacije i digitalna transformacija male privrede	67
	Strateški pravac 2 – Zelena tranzicija male privrede	67
	Strateški pravac 3 - Poticajno poslovno okruženje	68
	Strateški pravac 4 – Unapređenje poduzetničke infrastrukture	68
	Strateški pravac 5 - Internacionalizacija i pozicioniranje u regionalnim i globalnim lancima vrijednosti	69

Strateški pravac 6 – Održivi razvoj male privrede	69
8.2. Vizija razvoja male privrede FBiH	70
9. Strateški ciljevi razvoja male privrede FBiH	71
Strateški cilj 1. Konkurentna mala privreda temeljena na inovacijama, digitalizaciji i zelenoj cirkularnoj ekonomiji	72
Strateški cilj 2. Razvoj poslovnog okruženja i unapređenje poduzetničke infrastrukture	74
Strateški cilj 3. Internacionalizacija male privrede u regionalnim i globalnim lancima vrijednosti	76

1.1. Svrha i značaj strateškog dokumenta

Strategija razvoja male privrede Federacije BiH za period 2022.-2027. godina je integrirani, multisektorski strateški dokument Federacije Bosne i Hercegovine koji definira politike razvoja sektora male privrede, strateške ciljeve i prioritete koji predstavljaju putokaz za sveukupni društveni razvoj.

Strategija razvoja male privrede FBiH 2022-2027. proizilazi iz Strategije razvoja Federacije BiH za period 2021-2027. te uvažava razvojne pravce u oblasti male privrede koji su definisani u Strategiji razvoja FBiH, Strateškim smjernicama za harmonizaciju podrške razvoju MSP i preduzetništva u BiH 2021-2027, kao i drugim relevantnim strateškim dokumentima BiH i Federacije BiH, dokumentima relevantnim za proces europskih integracija i drugim međunarodno preuzetim obavezama Bosne i Hercegovine, uključujući i Agendu 2030 koju je donijela Generalna skupština UN-a.

Proces izrade Strategije razvoja male privrede FBiH 2022-2027. započeo je donošenjem Odluke o izradi Strategije razvoja male privrede FBiH za period 2022-2027. koju je donijela Vlada Federacije BiH u februaru 2022. godine.

Nositelj izrade Strategije razvoja male privrede FBiH je Federalno ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta, dok je Radno tijelo, sačinjeno od 8 članova – predstavnika Federalnog ministarstva razvoja, poduzetništva i obrta (4 člana), Federalnog ministarstva energije, rudarstva (1 član), Federalnog ministarstva trgovine (1 član), Federalnog ministarstva okoliša i turizma (1 član) i Federalnog zavoda za programiranje razvoja (1 član) imenovano od strane Vlade Federacije BiH, zaduženo za izradu Strategije razvoja male privrede FBiH uz podršku angažiranih konsultanata – prof.dr. Bahrije Umihanića i prof.dr. Ante Domazeta. Kroz rad 5 tematskih radnih grupa i to TG1 – Poduzetnička infrastruktura, TG2 - Inovacije, digitalizacija i zelena tranzicija, TG3 – Poslovno okruženje, TG 4 – Ciljani oblici poduzetništva i TG5 – Obrti i srodne djelatnosti, čiji sastav su činili predstavnici kantonalnih resornih ministarstava u čijim nadležnostima su poslovi vezani za razvoj male privrede, predstavnici Privredne komore FBiH, Obrtničke komore FBiH, udruženja poslodavaca, relevantnih javnih institucija, nevladinog sektora, akademska zajednica, itd. vršeno je razmatranje i usaglašavanje ključnih razvojnih sektorskih i međusektorskih izazova i potencijala, usaglašavanje razvojnih ciljeva i odabir prioriteta razvoja male privrede u Federaciji BiH.

Značaj izrade ovog sektorskog dokumenta ogleda se u planskom usmjeravanju razvoja male privrede Federacije BiH kako bi se u skladu sa dostupnim resursima ostvarili maksimalni efekti u poticanju razvoja ove razvojne oblasti Federacije BiH.

Ostvarenje razvojne vizije male privrede Federacije BiH realizovaće se kroz 3 strateška cilja, razrađena u xx prioriteta i xx mjera. Pripremljen je indikativni budžet za realizaciju Strategije, kao i indikatori za mjerenje stepena njenog ostvarenja.

1.2. Regulatorni okvir

Proces izrade Strategije razvoja male privrede Federacije BiH za period 2022-2027. u potpunosti je sproveden u skladu sa Zakonom o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u Federaciji BiH (Službene

novine Federacije BiH broj 32/17), temeljnim normativnim aktom kojim je definisana svrha sistema za razvojno planiranje i upravljanje razvojem u FBiH kroz „transparentno i usaglašeno razvojno planiranje i upravljanje razvojem u Federaciji, kantonima i jedinicama lokalne samouprave“, kao i „koordinacija i integracija strateških dokumenata i javnih i drugih finansijskih resursa radi realizacije utvrđenih razvojnih prioriteta“.

Članom 17. stav (1) navedenog Zakona utvrđeno je da se sektorskim strategijama Federacije utvrđuju ciljevi i prioriteta razvoja sektora, način njihovog ostvarivanja, finansijski i institucionalni okvir za implementaciju, monitoring, evaluaciju i izvještavanje. Zakon propisuje i da se Sektorske strategije Federacije izrađuju na osnovu Strategije razvoja Federacije, Strategije razvoja Bosne i Hercegovine, dokumenata relevantnih za proces integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju i drugih međunarodno preuzetih obaveza Bosne i Hercegovine.

Izrada Strategije razvoja male privrede Federacije BiH u potpunosti je usklađena i sa podzakonskim aktima koji pobliže određuju i preciziraju odredbe Zakona o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem FBiH i to:

- Uredbom o izradi strateških dokumenata u Federaciji BiH,
- Uredbom o evaluaciji strateških dokumenata u Federaciji BiH,
- Uredba o trogodišnjem i godišnjem planiranju rada, monitoringu i izvještavanju u Federaciji Bosne i Hercegovine.¹

1.3. Proces izrade i konsultacija

Na temelju člana 19. stav (2) Zakona o Vladi Federacije Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije BiH“, br. 1/94, 8/95, 58/02, 19/03, 2/06 i 8/06), a u vezi sa odredbom člana 9. stav (4) Uredbe o izradi strateških dokumenata u Federaciji Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije BiH, broj 74/19), Vlada Federacije Bosne i Hercegovine, na sjednici, održanoj 03.02.2022. godine, donijela je Odluku o izradi Strategije male privrede Federacije Bosne i Hercegovine 2022.-2027. čime je pokrenut proces izrade ove sektorske Strategije.

Odlukom je propisano da je nositelj izrade Strategije razvoja male privrede je Federalno ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta a da su sudionici u procesu izrade Strategije nadležne institucije Federacije, kantona i jedinica lokalne samouprave, predstavnici poduzetnika i obrtnika, te socio-ekonomski partneri. Odlukom je Federalno ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta bilo zaduženo da primjenom otvorenog metoda koordinacije i poštujući princip horizontalne i vertikalne koordinacije, formira radno tijelo za izradu strategije. Radno tijelo za izradu Strategije razvoja male privrede FBiH 2022-2027. uspostavljeno je Rješenjem koje je donio federalni ministar razvoja, poduzetništva i obrta u čijem sastavu su 4 predstavnika Federalnog ministarstva razvoja, poduzetništva i obrta, te po jedan predstavnik Federalnog zavoda za programiranje razvoja, Federalnog ministarstva okoliša i turizma, Federalnog ministarstva energije, rudarstva i industrije i Federalnog ministarstva trgovine. U procesu izrade strateške platforme Strategije razvoja male privrede, Radno tijelo održalo je 3 sastanka tokom kojih su razmatrane i usvojene Smjernice i

¹Sve uredbe objavljene su u Službenim novinama Federacije BiH broj 74/19.

Akcioni plan izrade Strategije razvoja male privrede FBiH, razmatrana analiza stanja male privrede FBiH, prijedlog razvojnih pravaca, vizije razvoja i strateških ciljeva razvoja male privrede FBiH te u konačnici i nacrt Strateške platforme Strategije razvoja male privrede FBiH.

U svrhu razmatranja i usaglašavanje ključnih razvojnih sektorskih i međusektorskih izazova i potencijala, usaglašavanje razvojnih ciljeva i odabira prioriteta razvoja male privrede u Federaciji BiH formirano je i 5 tematskih grupa, i to:

- Tematska grupa 1: Poduzetnička infrastruktura
- Tematska grupa 2: Inovacije, digitalizacija i zelena tranzicija
- Tematska grupa 3: Poslovno okruženje
- Tematska grupa 4: Ciljani oblici poduzetništva
- Tematska grupa 5: Obrti i srodne djelatnosti

Tematske grupe su u fazi izrade strateške platforme uz vodstvo konsultanata i predstavnika FMRPO kao voditelja grupa održale dva sastanka tokom kojih je razmatrana analiza stanja male privrede FBiH, te prijedlog SWOT analize, strateških fokusa, vizije razvoja i strateških ciljeva. Pored sastanaka, predstavnici tematskih radnih grupa imali su priliku dostavljati sugestije i prijedloge za navedene segmente strateške platforme i putem online obrazaca, kako bi se omogućio efikasan proces izrade ovog dijela strateškog dokumenta.

Izrađeni nacrt strateške platforme upućuje se u proces javnih konsultacija, koji će uključiti širi krug zainteresovanih aktera, a isti se realizuje u periodu od 30 dana odnosno od xx.10.2022. do xx.11. 2022. godine.

1.4. Usklađenost sa ostalim strateškim dokumentima

Zakon o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u Federaciji BiH definiše vertikalnu koordinaciju i usklađivanje kao koordinaciju odgovornosti i procesa između nadležnih institucija na različitim nivoima vlasti u Federaciji, kao i usklađivanje strateških dokumenata na različitim nivoima vlasti u Federaciji prema zajedničkim razvojnim ciljevima, dok se horizontalna koordinacija i usklađivanje odnosi na koordinaciju odgovornosti i procesa institucija, kao i usklađivanje strateških dokumenata, odnosno usklađivanje strategije razvoja i sektorskih strategija na istom nivou upravljanja u Federaciji, kantonima i jedinicama lokalne samouprave prema zajedničkim razvojnim ciljevima. U skladu sa navedenim, strateški ciljevi i prioriteti razvoja male privrede Federacije BiH za period 2022-2027. godina usklađeni su sa Strategijom razvoja Federacije BiH te ključnim strateškim i sektorskim dokumentima u FBiH i BiH.

Strategija razvoja male privrede Federacije BiH, prije svega, proizilazi iz Strategije razvoja Federacije BiH za period 2021-2027. godina u okviru koje su definisani prioriteti koji se odnose na sektor male privrede, i to Prioritet 1.1. Povećavati digitaliziranost ekonomije i Prioritet 1.3. Podržavati razvoj privatnog poslovnog sektora u okviru strateškog cilja 1. Ubrzan ekonomski razvoj te Prioritet 3.3. Povećati energijsku efikasnost u okviru strateškog cilja 3. Resursno efikasan i održiv razvoj.

U procesu izrade Strategije razvoja male privrede u obzir su uzeti i razvojna opredjeljenja, strateški ciljevi i prioriteta koji se odnose na sektor male privrede definisani u sljedećim strateško-planskim dokumentima:

- Strateške smjernice za harmonizaciju podrške razvoju malih i srednjih preduzeća i preduzetništva u BiH za period 2021 – 2027. (radna verzija),
- Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja FBiH 2021-2027 (nacrt)
- Strategija razvoja turizma FBiH 2021-2027. - nacrt
- Strategija zaštite okoliša FBiH 2022.-2032
- Transportna strategija Federacije BiH 2016.-2030.

Detaljna analiza ocjene usklađenosti, predstavljena je u Aneksu 2 dokumenta.

U ovom kontekstu svakako je neophodno spomenuti i Europski akt o malom biznisu (Small Business Act – SBA) koji je 2008. godine usvojen od strane Europske komisije, a razvijen od strane Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD), Europske komisije, Europske banke za obnovu i razvoj (EBRD) i Europske fondacije za obuku (ETF). Navedeni akt predstavlja sveobuhvatan okvir za kreiranje, implementaciju i praćenje politika usmjerenih ka razvoju male privrede, kojeg čini 10 principa i niz aktivnosti koje je neophodno preduzeti kako bi se principi sproveli u praksi. Koncept Europskog akta o malom biznisu zasnovan je na stalnom unapređenju poduzetništva i poštivanju principa „prvo misli na male“ prilikom donošenja zakona i politika, posebno onih kojima se jača konkurentnost male privrede. Iako se radi o okvirnom aktu, čija suština nije da pravno obavezuje, navedeni akt služi kao najbolji vodič za donošenje mjera usmjerenih ka razvoju malih biznisa na području EU, uvažavajući s jedne strane specifičnosti svake zemlje članice EU, a sa druge strane postepenu harmonizaciju zakonodavstva i politika podrške cijeloj EU. Na području Bosne i Hercegovine, primjena Europskog akta o malom biznisu (SBA) prati se putem Indeksa politika za MSP odnosno SME Policy Index koji je ujedno alat putem kojeg se omogućava praćenje napretka zemlje u primjeni navedenih principa.

Prilikom izrade strateških razvojnih pravaca, ciljeva, prioriteta i mjera Strategije razvoja male privrede FBiH uzeti su u obzir principi utvrđeni Europskim aktom o malom biznisu.

Implementacija Strategije razvoja male privrede Federacije BiH bit će i poluga doprinosa ispunjenju obaveza Bosne i Hercegovine koje je Europska Komisija iskazala mišljenjem u maju 2019. godine a kao odgovor na Upitnik kojeg je BiH dostavila uz aplikaciju za članstvo u EU. U ukupnim reformama čije se provođenje traži, Strategija razvoja male privrede FBiH direktno doprinosi unapređenju poslovnog okruženja, te potrebnim reformama u oblasti poduzetništva i industrijske politike.

Zakonom o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem propisano je i poštivanje principa vertikalne koordinacije što podrazumijeva i usklađenost Strategije razvoja male privrede FBiH sa međunarodno prihvaćenim globalnim ciljevima održivog razvoja.

U BiH su utvrđena tri pravca održivog razvoja (dobra uprava i upravljanje javnim sektorom, pametan rast i društvo jednakih mogućnosti) i dvije horizontalne teme (ulaganje u ljudski kapital i princip “niko ne smije biti isključen”). Navedeni pravci održivog razvoja, kao i horizontalne teme, su na odgovarajući način uzeti u obzir i reflektovani prilikom procesa izrade Strategije te je u dijelu opisa strateških ciljeva poseban dio posvećen usklađenosti strateških ciljeva razvoja male privrede sa globalnim ciljevima održivog razvoja.

2.1. Ekonomski pokazatelji poslovanja male privrede Federacije BiH

2.1.1. Definicija male privrede

Zakon o poticanju razvoja male privrede ("Službene novine Federacije BiH", br. 19/06) propisuje da malu privredu čine subjekti male privrede, fizička i pravna lica, koja trajno obavljaju zakonom dopuštene djelatnosti radi ostvarivanja dohotka odnosno dobiti, uključujući samoupošljavanje i obiteljske poslove povezane sa obrtom i drugim djelatnostima, registrovani kod nadležnog organa, bez obzira na oblik organizovanja i koji:

- su samostalni u poslovanju,
- upošljavaju godišnje manje od 250 lica i
- ostvaruju godišnji promet do 40 miliona KM i/ili čija godišnja bilanca stanja ne prelazi 30 miliona KM

Prema članu 3. pomenutog zakona, samostalnost u poslovanju postoji:

- ako druge fizička ili pravna lica, koja ne ispunjavaju uvjete iz člana 2. ovog Zakona pojedinačno ili zajednički, nisu vlasnici kapitala ili ne učestvuju u pravu odlučivanja više od 25% u subjektu male privrede,
- ako je prekoračeno učešće od 25%, ukoliko učešće u vlasništvu ili u pravu odlučivanja u subjektu male privrede ima investicijski fond ili javni sektor, pod uvjetom da njihovo učešće u kapitalu ili u pravu odlučivanja pojedinačno ili zajednički nije veće od 50% i
- ako raspored učešća u vlasništvu subjekta male privrede nije moguće utvrditi te se, na osnovu posebne izjave istog, može opravdano pretpostaviti da druge fizička ili pravna lica iz al. 1. i 2. ovog člana ne prelaze ograničenja uslova samostalnosti u poslovanju subjekata male privrede iz istih alineja ovog člana.

Prema veličini, u smislu ovog Zakona, razlikuju se mikro, mali i srednji subjekti male privrede pri čemu:

- Mikro subjekti male privrede su fizička i pravna lica koja upošljavaju prosječno godišnje manje od 10 lica i čiji godišnji promet i/ili godišnja bilansa stanja ne prelazi 400.000 KM,
- Mali subjekti male privrede su fizička i pravna lica koja upošljavaju prosječno godišnje manje od 50 lica i čiji godišnji promet i/ili godišnja bilansa stanja ne prelazi četiri miliona KM i
- Srednji subjekti male privrede su fizička i pravna lica koja upošljavaju prosječno godišnje manje od 250 lica, čiji godišnji promet ne prelazi 40 miliona KM i/ili čiji godišnji bilans stanja ne prelazi 30 miliona KM.

2.1.2. Makroekonomski ambijent Federacije BiH

Ekonomija Federacije BiH, kao i ekonomija Bosne i Hercegovine i druge svjetske ekonomije, pretrpjela je nekoliko šokova od izbijanja COVID-19 pandemije uključujući poremećaje u lancu snadbijevanja, rast cijena hrane i energenata, te potpuno zatvaranje ili minimiziranje poslovanja određenih djelatnosti. Iako je do 2020. godine, ekonomija Federacije BiH pokazivala rast u indikatorima razvoja, tokom pandemijske godine

došlo je do promjene trenda. Međutim, pokazatelji iz 2021. godine ukazuju na postepeni oporavak privrede Federacije BiH, pri čemu je i prosječna zaposlenost dosegla nivo od 525.397 što ukazuje na postepeni povratak trenda rasta zaposlenosti u ovom entitetu BiH.

I dalje je stopa zaposlenosti u Federaciji BiH jako niska i kreće se između 32,6% u 2017. godini i 35% u 2021. godini, dok je poređenja radi stopa zaposlenosti u Europskoj uniji u istom periodu se kretala oko 70%. Također, evidentno je trend odlaska stanovništva sa cijele teritorije BiH time i FBiH, te je samo u posmatranom periodu između 2017. godine i 2021. godine, Federacija BiH zabilježila manje oko 32.000.

Osnovni ekonomski indikatori makroekonomskog ambijenta Federacije BiH dati su u tabeli ispod, a u daljem tekstu će detaljnije biti obrađeni ključni indikatori za kvantitativnu analizu.

Tabela 1. Osnovni ekonomski indikatori Federacije BiH za period 2017.-2021. godina

	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.
Stanovništvo u hilj. (proc. sredinom godine)	2.201	2.196	2.190	2.185	2.169
Radno sposobno stanovništvo (15-64)	1.550.130	1.538.814	1.526.894	1.513.497	1.499.495
Radna snaga - prosjek	863.172	855.410	845.053	841.762	837.076
Zaposlenost - prosjek	505.201 ²	519.800	531.483	520.162	525.397
Stopa zaposlenosti u % ¹	32,6	33,8	34,8	34,4	35,0
Stopa aktivnosti u % ²	55,7	55,6	55,3	55,6	55,8
Nezaposlenost – prosjek	357.971	335.610	313.570	321.581	311.679
Stopa nezaposlenosti u % ³	41,5	39,2	37,1	38,2	37,2
Bruto domaći proizvod u 000 KM	20.539.696	21.983.507	23.179.128	22.255.014	25.026.051 ⁴
Indeks potrošačkih cijena – CPI	101,7	101,6	100,6	99,1	102,1
Porezi na dohotke fizičkih lica u mil. KM ⁵	380,3	398,1	427,9	452,0	530,3
Porezi na dohotke fizičkih lica po stan. u KM	173,0	181,3	195,4	206,9	245
Neto plaća - prosječna u KM	860	889	928	956	996
Industrijska proizvodnja - indeks	103,8	100,8	97,3	94,2	109,8
Izvoz robe - u 000 KM	7.254.540	7.911.910	7.620.114	6.871.411	9.571.099
Uvoz robe - u 000 KM	12.435.049	13.266.591	13.844.811	11.680.596	15.131.784
Trgovinski bilans u 000 KM (deficit)	-5.180.508	-5.354.681	-6.224.697	-4.809.186	-5.560.686
Pokrivenosti uvoza izvozom u %	58,3	59,6	55,0	58,8	63,3
Penzija - prosječna u KM	372	399	416	428	428
Broj penzionera – stanje 31.12.	412.539	416.828	424.009	428.117	429.545
Broj poslovnih subjekata – stanje 31.12.	105.961	110.536	112.955	114.867	117.160
Bruto ostvarene investicije u mil. KM ⁶	3.292	3.398	3.649	3.419	-
Stopa investiranja ⁷	16,0	15,5	15,7	15,4	-

Izvor: Federalni zavod za statistiku, 2021.

Obrada: Federalni zavod za programiranje razvoja

Bruto domaći proizvod Federacije BiH

Prema procjeni Federalnog zavoda za statistiku - Saopćenje 10.3.4 od 31.03.2022.godine bruto domaći proizvod (BDP) Federacije BiH je u 2021. godini iznosio 25,02 milijardi KM i veći je za oko 12% u odnosu na pandemijsku 2020. godinu. Precizniji, posljednje dostupni podaci o BDP-u dostupni su za 2020. godinu te je kretanje ovog pokazatelja dato u Tabelu 2.

Tabela 2. Bruto domaći proizvod u Federaciji BiH za period 2016-2020 godina

Bruto domaći proizvod, tekuće cijene					
	2016	2017	2018	2019	2020
Bruto domaći proizvod (000 KM)	19.540.120	20.539.696	21.983.507	23.179.128	22.255.014
Bruto domaći proizvod (000 USD)	11.052.104	11.835.031	13.263.051	13.266.442	11.378.983
Stanovništvo u hilj./tis. (procjena)	2.206	2.201	2.196	2.190	2.185
Bruto domaći proizvod po stanovniku, KM	8.858	9.332	10.011	10.584	10.187
Bruto domaći proizvod po stanovniku, USD	5.010	5.377	6.040	6.057	5.934
Bruto domaći proizvod po stanovniku, EUR	4.528	4.771	5.118	5.411	5.209
Nominalni indeksi. prethodna godina = 100	104,60	105,10	107,00	105,40	96,00
Godišnje stope realnog rasta, %	2,90	3,20	3,80	2,80	-3,60

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Federacija BiH u brojkama

BDP po stanovniku je bilježio kontinuirani trend rasta u periodu od 2016. do 2019. godine te je u posmatranom periodu porastao za 16,3% i u 2019 godini je iznosu i 10.584 KM po stanovniku, odnosno 6.057 USD po stanovniku ili 5.411 EUR po stanovniku.

Godišnje stope realnog rasta su se kretale između 2,9% i 3,8%, a u 2020. godini kao posljedica COVID-19 pandemije zabilježen je pad od 3,6% u odnosu na 2019. godinu.

Obim industrijske proizvodnje

Prema statističkim podacima u 2020. godini u FBiH je došlo do pada ukupne industrijske proizvodnje za 5,8% u odnosu na 2019. godinu, ali se 2021. godine uočava oporavak, te je došlo do rasta ukupne idnustrijske proizvodnje za 9.8% u odnosu na pandemijsku godinu. Prema podcima Federalnog zavoda za programiranje razvoja, struktura industrijske proizvodnje se u 2021. godini neznatno promijenila u odnosu na 2020. godinu tako da je i dalje najveća zastupljenost prerađivačke industrija (72,8%), proizvodnje električne energije (17,3%) i rudarstva (9,9%). Prema istom izvoru, najveći rast industrijske proizvodnje u FBiH u 2021. u odnosu na 2020. godinu ostvaren je u području prerađivačke industrije u oblasti proizvodnje gotovih metalnih proizvoda, osim mašina i opreme za 27,3%, proizvodnji motornih vozila, prikolica i poluprikolica za 25,2% i proizvodnji koksa i rafiniranih naftnih proizvoda za 24,0%. Najveći pad ostvaren je u proizvodnji ostalih prevoznih sredstava za 26,7%, proizvodnji odjeće za 14,7% i u proizvodnji uglja i lignita za 10,9% u odnosu na 2020. godinu.

U 2021. godini bilježi se porast industrisjke proizvodnje u svim kantonima Federacije BiH, najviše u Hercegovačko-neretvanskom kantonu, Srednjobosanskom i Bosansko-podrinjskom kantonu te Unsko Sanskom kantonu (Tabela 3.).

Tabela 3. Indeksi industrijske proizvodnje u FBiH u periodu 2016.-2021. po kantonima

Kanton	Izvorni indeksi industrijske proizvodnje po kantonima FBiH					
	1	2017/2016	2018/2017	2019/2018	2020/2019	2021/2020
Unsko - sanski		100,4	100,2	103,8	94,0	115,5
Posavski		100,8	87,7	95,3	95,3	106,7
Tuzlanski		100,0	100,0	97,9	97,4	102,8
Zeničko-dobojski		100,7	96,6	93,6	101,2	102,0
Bosansko-podrinjski		110,1	95,3	72,7	98,7	118,0
Srednjobosanski		98,5	99,2	101,1	87,9	118,0
Hercegovačko- neretvanski		91,5	122,3	97,5	73,9	127,4
Zapadnohercegovački		105,1	103,0	111,6	101,5	114,0
Kanton Sarajevo		108,1	104,6	103,7	86,9	102,4
Kanton 10		102,7	97,3	96,2	98,0	100,9
Federacija BiH		103,8	100,8	97,3	94,2	109,8

Izvor: Federalni zavod za statistiku, 2021.

Obrada: Federalni zavod za programiranje razvoja

Vanjskotrgovinska razmjena sa inostranstvom

Ukupan obim vanjskotrgovinske razmjene u periodu 2016-2019 godina je kontinuirano rastao, dok se pokrivenost uvoza izvozom kretala između 55,37% i 59,98%. Tokom 2020 godine došlo je do pada i vrijednosti izvoza i uvoza ali je pokrivenost uvoza izvozom bila jednaka najvećoj vrijednosti u posmatranom periodu. U 2021. godini, nakon otvaranja granica i popuštanja restriktivnih mjera dolazi do povećanja obima vanjskotrgovinske razmjene u FBiH, kako uvoza tako i izvoza (Tabela 4.).

Tabela 4. Vanjskotrgovinska razmjena Federacije BiH za period 2016-2020 godina

Godina	Izvoz (000 KM)	Uvoz (000 KM)	Obim (000 KM)	Saldo (000 KM)	Pokrivenost uvoza izvozom
2016.	6.258.481	10.867.858	17.126.339	-4.609.377	57,59%
2017.	7.247.873	12.386.860	19.634.733	-5.138.987	58,51%
2018.	7.908.990	13.186.545	21.095.535	-5.277.555	59,98%
2019.	7.616.017	13.755.216	21.371.233	-6.139.199	55,37%
2020.	6.865.723	11.608.786	18.474.509	-4.743.063	59,14%
2021.	9.571.099	15.131.784	24.702.883	-5.560.685	63,3%

Izvor podataka: Federalni zavod za programiranje podataka, Makroekonomski pokazatelji po kantonima

U 2021. godini u Federaciji BiH ostvaren je izvoz u ukupnom iznosu od 9.571 miliona KM što je za 39,3% više u odnosu na izvoz u 2020. godini, dok je nivo ostvarenog uvoza 15.131 milion KM što je više za 29,5% u odnosu na 2020. godinu. Posljedično pokrivenost uvoza izvozom je iznosila 63,3% u 2021. godini. Ovo su ujedno najviši pokazatelji uvoza i izvoza FBiH u posmatranom petogodišnjem periodu. Trgovinski deficit iznosio je 5,561 milion KM, te je prema podacima Federalnog zavoda za programiranje razvoja, učešće trgovinskog deficita u BDP-u FBiH u 2021. godini iznosilo 22,6%, što predstavlja povećanje za 0,6 procentnih poena u odnosu na prethodnu godinu, kad je učešće deficita u BDP-u iznosilo 21,6%. Prema istom izvoru, učešće Federacije BiH u ukupnom izvozu BiH za 2021. godinu iznosi 67,1% što je više za 1,7 procentnih poena u odnosu na prethodnu godinu, a u ukupnom uvozu 70,1% što je više za 0,9 procentnih poena

Naredne tabele pokazuju vanjskotrgovinsku razmjenu Federacije Bosne i Hercegovine na nivou kantona. Posmatrajući kategoriju izvoza, može se reći da najzačajniji udio u izvozu imaju Tuzlanski kanton, Zeničko-dobojski kanton te Kanton Sarajevo koji čine 59,9% ukupnog izvoza Federacije BiH u 2021. godini. Najveći rast izvoza u 2021. godini u odnosu na 2020. godinu zabilježen je na području Hercegovačko-neretvanskog kantona, koji je u 2021. godini iznosio 1.057.703.000 KM u odnosu na 480.967.000 KM ostavrenih u 2020. godini.

Tabela 5. Vrijednosti izvoza po kantonima Federacije BiH za period 2016-2021 godina

Kanton	Izvoz (000 KM)					
	2016	2017	2018	2019	2020	2021.
Unsko - sanski	261.146	310.769	342.783	385.647	367.141	545.851
Posavski	101.923	125.955	125.344	116.711	102.475	132.930
Tuzlanski	1.269.084	1.548.913	1.729.812	1.791.793	1.671.315	2.076.750
Zeničko-dobojski	1.582.027	1.483.111	1.709.002	1.534.714	1.379.718	2.003.527
Bosansko-podrinjski	150.485	165.691	159.046	176.469	161.434	230.242
Srednjobosanski	702.350	715.158	770.048	728.575	671.209	819.890
Hercegovačko- neretvanski	651.641	784.529	863.117	721.180	480.967	1.057.703
Zapadnohercegovački	402.257	517.213	571.985	626.515	621.010	898.292
Kanton Sarajevo	1.039.692	1.518.519	1.540.435	1.427.496	1.308.666	1.659.651
Kanton 10	95.860	75.998	95.400	104.898	99.768	134.025
Federacija BiH	6.258.481	7.247.873	7.908.990	7.616.017	6.865.723	9.571.099

Izvor podataka: Federalni zavod za programiranje podataka, Makroekonomski pokazatelji po kantonima

Najveće učešće u uvozu Federacije BiH i dalje imaju Kanton Sarajevo sa i Tuzlanski kanton dok najmanje učešće ima Kanton 10 i Bosansko-podrinjski kanton (Tabela 6.).

Tabela 6. Vrijednosti uvoza po kantonima Federacije BiH za period 2016-2021 godina

Kanton	Uvoz (000 KM)					
	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Unsko - sanski	351.554	372.235	390.670	419.698	386.918	545.785

Posavski	177.882	223.896	219.528	245.231	207.387	265.140
Tuzlanski	1.546.718	1.791.190	1.942.326	2.142.316	1.871.497	2.377.354
Zeničko-dobojski	1.648.468	1.642.507	1.814.030	1.738.485	1.422.912	1.880.078
Bosansko-podrinjski	88.807	104.548	115.056	82.825	89.544	131.126
Srednjobosanski	932.107	974.872	980.289	1.043.314	895.251	1.116.647
Hercegovačko- neretvanski	1.098.128	1.368.980	1.395.143	1.445.547	1.048.283	1.598.723
Zapadnohercegovački	1.196.560	1.404.622	1.522.589	1.667.752	1.530.508	1.890.754
Kanton Sarajevo	3.670.283	4.402.546	4.678.188	4.872.213	4.069.273	5.120.378
Kanton 10	155.335	99.447	126.708	95.816	85.193	99.916
Federacija BiH	10.867.858	12.386.860	13.186.545	13.755.216	11.608.786	15.131.784

Izvor podataka: Federalni zavod za programiranje podataka, Makroekonomski pokazatelji po kantonima

Povećanje uvoza u 2021. godini u odnosu na 2020. godinu bilježi se u svim kantonima FBiH, a najviše, kao u slučaju izvoza, u Hercegovačko-neretvanskom kantonu za 52,5%. Povećanje uvoza u Bosansko-podrinjskom kantonu u 2021. u odnosu na 2020. godinu iznosi 46,4% dok je najmanje povećanje uvoza zabilježeno u Kantonu 10 za 17,3% u odnosu na 2020. godinu.

Posljedično kada posmatramo pokrivenost uvoza izvozom, vidimo da najveću pokrivenost imaju Bosansko podrinjski kanton sa 180,28% u 2021. godini odnosno čak 213,06% kada je ovaj Kanton bilježio 2019. godine te Kanton 10 sa 134% u 2021. godini. Najmanju pokrivenost uvoza izvozom imaju Kanton Sarajevo, Hercegovačko-neretvanski kanton, Zapadno-hercegovački kanton te Posavski kanton koji zbog blizine sa Republikom Hrvatskom uvoze značajne količine robe dok izvoz ne prati taj obim. Istovremeno Kanton Sarajevo ima veoma nisku pokrivenost uvoza izvozom u odnosu na Tuzlanski i Zeničko-dobojski kanton što se može objasniti činjenicom da je Kanton Sarajevo više orjentisan na turizam i uslužne djelatnosti, dok su Tuzlanski i Zeničko-dobojski kantoni više proizvodno i industrijski orjentisani.

Tabela 7. Pokrivenost uvoza izvozom po kantonima Federacije BiH za period 2016.-2021. godina

Kanton	Pokrivenost uvoza izvozom (%)					
	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1						
Unsko - sanski	74,28%	83,49%	87,74%	91,89%	94,89%	100,0%
Posavski	57,30%	56,26%	57,10%	47,59%	49,41%	50,1%
Tuzlanski	82,05%	86,47%	89,06%	83,64%	89,30%	110,5%
Zeničko-dobojski	95,97%	90,30%	94,21%	88,28%	96,96%	106,6%
Bosansko-podrinjski	169,45%	158,48%	138,23%	213,06%	180,28%	180%
Srednjobosanski	75,35%	73,36%	78,55%	69,83%	74,97%	75,0%
Hercegovačko- neretvanski	59,34%	57,31%	61,87%	49,89%	45,88%	45,9%
Zapadnohercegovački	33,62%	36,82%	37,57%	37,57%	40,58%	40,6%
Kanton Sarajevo	28,33%	34,49%	32,93%	29,30%	32,16%	32,4%
Kanton 10	61,71%	76,42%	75,29%	109,48%	117,11%	134,1%
Federacija BiH	57,59%	58,51%	59,98%	55,37%	59,14%	63,3%

Izvor podataka: Federalni zavod za programiranje podataka, Makroekonomski pokazatelji po kantonima

Tržište rada u Federaciji BiH

Kao što je pomenuto u uvodnom dijelu ove analize, veliki izazov Federacije BiH jeste niska stopa zaposlenosti koja se kreće oko 30%. Naredni podaci Federalnog zavoda za programiranje se odnose na ukupan broj zaposlenih, uključujući javni i privatni sektor. Cilj ove analize jeste predočiti ukupan broj zaposlenih te njihovu zastupljenost po kantonima, a u nastavku analize će se detaljnije prikazati podaci o broju zaposlenih u maloj privredi.

Tokom 2021. godine registrovano je 525.397 zaposlenih solena što je za 1% više u odnosu na pandemijsku godinu 2020. godinu. U periodu 2016-2019 zabilježen je kontinuiran porast broja zaposlenih te je u 2019 godini bilo 13,84% više zaposlenih u odnosu na 2016 godinu. Pojavom COVID 19 pandemija stanej na tržištu rada se pogoršalo te je došlo do pada broja zaposlenih, ali kao što je spomenuto i do bglagog oporavka 2021. godine. Srazmjerno broju stanovnika po kantonima, najveći broj zaposlenih je registrovan u Kantonu Sarajevo, Tuzlanskom kantonu te Zeničko dobojskom kantonu. Broj zaposlenih po kantonima za period 2016-2021 je prikazan u tabeli broj 8.

Tabela 8. Broj zaposlenih po kantonima Federacije BiH za period 2016-2021. godina

Broj zaposlenih u F BiH po kantonima						
Kanton	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Unsko - sanski	32.778	37.364	37.687	38.220	37.085	37.712
Posavski	5.809	6.415	6.497	6.549	6.353	6.296
Tuzlanski	84.736	93.445	96.461	99.067	97.863	99.589
Zeničko-dobojski	72.106	79.408	82.688	84.169	82.073	82.798
Bosansko-podrinjski	6.717	7.110	7.291	7.083	6.882	6.913
Srednjobosanski	43.474	49.650	50.957	51.583	50.024	49.930
Hercegovačko- neretvanski	48.068	52.638	54.133	55.213	52.336	52.673
Zapadnohercegovački	17.794	18.440	19.322	20.020	20.041	20.401
Kanton Sarajevo	129.031	144.223	147.848	152.394	150.451	152.576
Kanton 10	9.461	10.158	10.723	10.906	10.869	10.956
Federacija BiH	457.894	505.201	519.800	531.483	520.162	525.397

Izvor podataka: Federalni zavod za programiranje podataka, Makroekonomski pokazatelji po kantonima

Kada se posmatra stepen zaposlenosti po kantonima, najniži stepen zaposlenosti od 20% i niže je zabilježen u Unsko-sanskom kantonu u 2021. godini, kojeg prati Kanton 10 sa stopom zaposlenosti od 20.4%. U ovim kantonima je radi nerazvijenosti i socioekonomske situacije zabilježen i najveći odliv stanovništva te se u tome može tražiti i razlog ovako niske stope zaposlenosti. Prirodno najveći stepen zaposlenosti od cca 50% je zabilježen u Kantonu Sarajevo, a razlog tome je činjenica da se u Sarajevu kao glavnom gradu najviše ulaže u razvoj privredne sredine što potvrđuju i indikatori razvoja. Stepem zaposlenosti po kantonima u promatranom periodu je ujednačen odnosno ne može se izdvojiti nijedan kanton koji je zabilježio značajniji rast ili pad zaposlenosti u odnosu na ostale (Tabela 9).

Tabela 9. Stepen zaposlenosti po kantonima Federacije BiH za period 2016-2021 godina

Stepen zaposlenosti u F BiH po kantonima						
Kanton	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Unsko - sanski	17,0%	19,1%	19,3%	19,7%	19,30%	19,80%
Posavski	19,1%	21,2%	21,6%	21,9%	21,50%	21,40%
Tuzlanski	26,7%	29,8%	31,1%	32,3%	32,20%	33,10%
Zeničko-dobojski	28,1%	31,1%	32,6%	33,5%	33,00%	33,5%%
Bosansko-podrinjski	40,9%	44,4%	46,3%	45,9%	45,60%	47,0%
Srednjobosanski	24,3%	27,6%	28,4%	29,0%	28,30%	28,30%
Hercegovačko- neretvanski	31,8%	35,0%	36,2%	37,2%	35,60%	36,20%
Zapadnohercegovački	28,4%	28,8%	30,1%	31,2%	31,40%	31,40%
Kanton Sarajevo	44,0%	50,1%	51,7%	53,6%	53,30%	54,40%
Kanton 10	16,8%	18,2%	19,4%	19,9%	20,00%	20,40%
Federacija BiH	29,40%	32,60%	33,80%	34,8%	34,40%	35,0%

Izvor podataka: Federalni zavod za programiranje podataka, Makroekonomski pokazatelji po kantonima

2.1.3. Struktura male privrede Federacije BiH

Prema podacima iz BISNODE baze podataka zasnovane na podacima Finansijsko informatičke agencije (FIA) (Agencije za finansijske, informatičke i posredničke usluge prije osnivanja FIA), Agencija za posredničke, informatičke i finansijske usluge Republike Srpske od privrednih subjekata koji su predali završne finansijske izvještaje na području Bosne i Hercegovine u 2021. godini aktivno su poslovala 35.404 privredna subjekta i taj broj se kontinuirao povećavao od 2018. godine (Tabela 10).

Tabela 10. Pregled broja subjekata male privrede FBiH, te privrednih subjekata BiH, RS i BD BiH u periodu 2016. -2021. godina

Ukupno subjekata male privrede								
	2018	2019	2020	2021	2018	2019	2020	2021
Federacija BiH - Mikro preduzeća	18.188	18.186	18.218	18.990	79,59%	79,07%	79,84%	79,59%
Federacija BiH - Mala preduzeća	3.745	3.858	3.680	3.630	16,39%	16,77%	16,13%	16,39%
Federacija BiH - Srednja preduzeća	918	956	920	919	4,02%	4,16%	4,03%	4,02%
Federacija BiH -privredni subjekti	22.851	23.000	22.818	23.539	66,47%	66,60%	66,24%	66,49%
Federacija BiH - Obrti - fizička lica	51.337	52.161	52.687	53.188	/	/	/	/
Federacija BiH -subjekti male privrede	74.188	75.161	75.505	76.727	66,5%	66,6%	66,2%	66,5%
Republika Srpska - Mikro preduzeća	7.814	7.819	7.911	8.096	28,8%	28,8%	29,0%	28,6%
Republika Srpska - Mala preduzeća	1.873	1.873	1.879	1.852	32,4%	31,8%	33,0%	32,8%
Republika Srpska – srednja preduzeća	486	486	474	474	34,1%	33,2%	33,4%	33,5%
Republika Srpska – privredni subjekti	10.173	10.178	10.264	10.442	29,6%	29,5%	29,8%	29,5%
Brčko Distrikt – Mikro preduzeća	1.174	1.174	1.196	1.263	4,3%	4,3%	4,4%	4,5%

Brčko Distrikt – Mala preduzeća	160	160	143	160	2,8%	2,7%	2,5%	2,8%
Brčko Distrikt – Srednja preduzeća	22	22	25	20	1,5%	1,5%	1,8%	1,4%
Brčko Distrikt – privredni subjekti	1.356	1.356	1.364	1.443	3,9%	3,9%	4,0%	4,1%
Bosna i Hercegovina – Mikro preduzeća	27.176	27.179	27.325	28.349	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
Bosna i Hercegovina – Mala preduzeća	5.778	5.891	5.702	5.642	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
Bosna i Hercegovina – Srednja preduzeća	1.426	1.464	1.419	1.413	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
Bosna i Hercegovina - privredni subjekti	34.380	34.534	34.446	35.404	100,0%	100,0%	100,0%	100,1%

Izvor: BISNODE baza podataka; Federalni zavod za statistiku

Najveći udio privrednih subjekata BiH čine privredni subjekti Federacije BiH (66,49%), nakon čega slijede privredni subjekti sa područja Republike Srpske (29,5%) i Brčko distrikta BiH (4,1%). U ukupnoj strukturi privrednih subjekata BiH, najzastupljenija su mikro preduzeća (80%), potom mala preduzeća (16%) te srednja preduzeća (4%). Udio privrednih subjekata koji pripadaju sektoru male privrede u FBiH, RS, i BD BiH prati strukturu zastupljenosti preduzeća po veličini kakva je na nivou BiH. Uticaj COVID 19 pandemije vidljiv je na broju privrednih subjekata u FBiH u 2020. godini u kojoj je zabilježeno 182 ili 0,8% manje privrednih subjekata u odnosu na 2019. godinu. Ohrabruje činjenica ponovnog rasta broja privrednih subjekata koji pripadaju subjektima male privrede u FBiH u 2021. u odnosu na 2020. godinu ukazujući na postepeni oporavak privrede nakon pandemije u 2020. godini. Za razliku od Federacije BiH, broj privrednih subjekata koji pripadaju subjektima male privrede u RS i BD BiH bilježi kontinuiran rast od 2018. godine te COVID 19 pandemija, prema dostupnim podacima, nije ostavila negativan utjecaj na smanjenje ukupnog broja ovih subjekata ali svakako je ostavila posljedice na smanjenje obima poslovanja.

Ukoliko se pak posmatra broj subjekata male privrede u Federaciji BiH koji uključuje privredne subjekte i obrte odnosno fizička lica broj subjekata male privrede u FBiH se kontinuirano povećavao od 2018. godine kada je iznosio 74.188 do 76.727 u 2021. godini. Procentualno manji rast zabilježen je 2020. godine u odnosu na uporedni godišnji procentualni rast u ostalim posmatranim godinama, što je za očekivati uvažavajući COVID 19 pandemiju koja se desila 2020. godine (Tabela 11.).

Tabela 11. Struktura subjekata male privrede u FBiH u periodu 2018.-2021. godina

Ukupno subjekata male privrede				
	2018	2019	2020	2021
Mikro preduzeća	18.188	18.186	18.218	18.990
Mikro preduzeća (%)	24,52%	24,20%	24,13%	24,75%
Mala preduzeća	3.745	3.858	3.680	3.630
Mala preduzeća (%)	5,05%	5,13%	4,87%	4,73%
Srednja preduzeća	918	956	920	919
Srednja preduzeća (%)	1,24%	1,27%	1,22%	1,20%
Obrti - fizička lica	51.337	52.161	52.687	53.188
Obrti - fizička lica (%)	69,20%	69,40%	69,78%	69,32%
Federacija BiH	74.188	75.161	75.505	76.727

Izvor: BISNODE baza podataka; Federalni zavod za statistiku

U ukupnoj strukturi subjekata male privrede u Federaciji BiH preovladavaju obrtnici – fizička lica, sa oko 70%, dok ukoliko se posmatraju preduzeća, najveći je udio mikro preduzeća, odnosno preduzeća koja imaju do 9 zaposlenih (24,75% u ukupnoj strukturi male privrede, odnosno 80,67% u strukturi MSP-a). U strukturi MSP-a zatim slijede mala preduzeća (15,42%), te srednja preduzeća sa udjelom od 3,9% u ukupnom broju malih i srednjih preduzeća u FBiH u 2021. godini. Ujedno u ovoj kategoriji subjekata male privrede odnosno kategoriji srednjih preduzeća zabilježen je najveći pad u posmatranom periodu, čiji broj se u 2021. godini u odnosu na 2020. godinu i 2019. godinu smanjio za 1 odnosno za 37, respektivno. Također, broj malih preduzeća u Federaciji BiH zabilježio je značajan pad u 2021. kada je iznosio 3.630 u odnosu na 2019. godinu kada je broj ovih subjekata male privrede iznosio 3.858. Sa druge strane, ukoliko se posmatra broj mikro preduzeća, moguće je uočiti kontinuiran porast broja ovih subjekata male privrede u FBiH od 2018. godine. Naime, broj mikro preduzeća u FBiH u 2021. godini veći je za 804 ili cca. 5% u odnosu na 2019. godinu što je svakako ohrabrujući podatak i značajna implikacija za naredni planski period.

Još jedna od ohrabrujućih činjenica jeste i da se broj obrta na području Federacije BiH kontinuirano povećava od 2018. godine, iako su obrtnici bili u najvećoj mjeri pogođeni restriktivnim mjerama definisanim kao odgovor na COVID-19 pandemiju u 2020. godini. Međutim, brojni nalazi istraživanja širom svijeta ukazuju da je kriza stvorila i priliku za određene djelatnosti, preduzeća i poduzetnika. Nažalost, nisu dostupni objedinjeni podaci o dinamici poduzetničke aktivnosti (broju zatvorenih i broju otvorenih obrta i prirednih društava) na nivou FBiH što bi svakako dalo kvalitetniji uvid u realniju sliku očuvanja postojećih i otvaranja novih biznisa u FBiH.

2.1.4. Zastupljenost male privrede po kantonima u Federaciji BiH

Administrativno i teritorijalno ustrojstvo Federacije BiH sastoji se od 10 kantona i to Unsko-sanskog kantona, Posavskog kantona, Tuzlanskog kantona, Zeničko-dobojskog kantona, Bosansko-podrinjskog kantona, Srednjobosanskog kantona, Hercegovačko-neretvanskog kantona, Zapadnohercegovačkog kantona, Kantona Sarajevo te Kantona 10. U Tabeli 12. dat je pregled broja subjekata male privrede po kantonima u Federaciji BiH u periodu 2018.-2021. godina

Tabela 12. Rasprostranjenost subjekata male privrede u FBiH po kantonima FBiH u periodu 2018.-2021. godina

KANTONI	Godina	Mikro	Mala	Srednja	Obrti	Ukupno	% u F BiH
Unsko sanski	2018	1.503	344	58	3.962	5.867	7,91%
	2019	1.476	348	64	3.910	5.798	7,71%
	2020	1.512	325	57	3.998	5.892	7,80%
	2021	1.552	324	62	4.029	5.967	7,78%
Posavski	2018	268	61	14	536	879	1,18%
	2019	262	60	14	550	886	1,18%
	2020	261	53	13	544	871	1,15%
	2021	268	54	14	535	871	1,14%
Tuzlanski	2018	2.963	666	174	11.531	15.334	20,67%
	2019	2.914	685	195	11.442	15.236	20,27%

	2020	2.820	654	191	11.408	15.073	19,96%
	2021	2.971	641	196	11.261	15.069	19,64%
Zeničko dobojski	2018	2.084	536	163	7.601	10.384	14,00%
	2019	2.123	558	161	7.915	10.757	14,31%
	2020	2.176	572	152	8.065	10.965	14,52%
	2021	2.242	546	164	8.168	11.120	14,49%
Bosansko - podrinjski	2018	139	33	10	465	647	0,87%
	2019	146	33	10	465	654	0,87%
	2020	133	34	9	476	652	0,86%
	2021	135	43	8	497	683	0,89%
Srednjobosanski	2018	1.375	310	95	5.177	6.957	9,38%
	2019	1.336	318	97	5.294	7.045	9,37%
	2020	1.323	313	102	5.467	7.205	9,54%
	2021	1.321	298	96	5.534	7.249	9,45%
Hercegovačko - neretvanski	2018	2.086	410	87	6.909	9.492	12,79%
	2019	2.113	438	85	6.933	9.569	12,73%
	2020	2.167	418	81	6.739	9.405	12,46%
	2021	2.182	410	76	6.769	9.437	12,30%
Zapadnohercegovački	2018	957	191	52	2.005	3.205	4,32%
	2019	954	196	54	2.137	3.341	4,45%
	2020	967	186	51	2.228	3.432	4,55%
	2021	1.047	179	50	2.207	3.483	4,54%
Kanton Sarajevo	2018	6.276	1.089	248	11.817	19.430	26,19%
	2019	6.336	1.116	259	12.141	19.852	26,41%
	2020	6.330	1.032	246	12.387	19.995	26,48%
	2021	6.731	1.045	238	12.825	20.839	27,16%
K10	2018	537	105	17	1.334	1.993	2,69%
	2019	526	106	17	1.374	2.023	2,69%
	2020	529	93	18	1.375	2.015	2,67%
	2021	541	90	15	1.363	2.009	2,62%
Federacija BiH	2018	18.188	3.745	918	51.337	74.188	100,00%
	2019	18.186	3.858	956	52.161	75.161	100,00%
	2020	18.218	3.680	920	52.687	75.505	100,00%
	2021	18.990	3.630	919	53.188	76.727	100,00%

Izvor: BISNODE baza podataka; Federalni zavod za statistiku

Kao što je moguće zaključiti na osnovu podataka iz Tabele 12, skoro polovina subjekata male privrede Federacije BiH odnosno (46,8% u 2021. godini) posluje na području dva kantona Federacije BiH – Kantonu Sarajevo i Tuzlanskom kantonu, pri čemu najveći broj subjekata male privrede posluje na području Kantona Sarajevo (27,16% u 2021. godini), a zatim na području Tuzlanskog kantona (19,64% u 2021. godini). Po

brojnosti subjekata male privrede u FBiH zatim slijede Zeničko-dobojski kantona (14,49% u 2021. godini) i Hercegovačko-neretvanski kanton (12,3% u 2021. godini). Najmanje subjekata male privrede u FBiH u 2021. godini zabilježeno je na području Bosansko-podrinjskom kantona (0,89%), Posavskog kantona (1,14%) i Kantona 10 (2,62%).

Ukoliko se posmatraju *mikro preduzeća*, ohrabruje činjenica da je u odnosu na 2020. godinu u 2021. godini na području Federacije BiH došlo do rasta mikro preduzeća i to za 772 odnosno za 4,3%, što je ujedno i najveći broj mikro preduzeća zabilježenih na području FBiH u periodu 2018.-2021. godina. Nešto više od jedne trećine mikro preduzeća FBiH (35,5%) u 2021. godini zabilježeno je na području Kantona Sarajevo, dok po brojnosti mikro preduzeća potom slijedi Tuzlanski kanton sa ukupno 2.971 mikro preduzećem ili 15,7% ukupnog broja mikro preduzeća FBiH. Najmanji broj mikro preduzeća zabilježen je na području Bosansko-podrinjskog kantona – 135 ili 0,7% ukupnog broja mikro preduzeća FBiH.

Negativan trend, odnosno pad broja zabilježen je kod *malih preduzeća* Federacije BiH u kojoj se nakon 2020. broj malih preduzeća nastavljao smanjivati u 2021- Broj malih preduzeća u Federaciji BiH u 2021. godini iznosio je 3.630 što je za 228 ili 5,9% manje u odnosu na 2019. godinu. Sličan trend pada zabilježen je i kada se posmatraju *srednja preduzeća* kojih je u 2021. godini zabilježeno 919, što je za 37 ili 3,8% manje u odnosu na 2019. godinu. Najveći rast broja srednjih preduzeća u posmatranom periodu 2018.-2021. godina bilježi se na području Zeničko-dobojskog kantona. Naime, u 2021. godini na području ovog Kantona zabilježen je rad 164 srednja preduzeća što je više za 12 srednjih preduzeća u odnosu na 2020. godinu. Ipak, kao i u slučaju ostalih subjekata male privrede, najveći broj srednjih preduzeća u 2021. godini zabilježen je na području Kantona Sarajevo (238) odnosno 25,8% implicirajući da ¼ srednjih preduzeća FBiH posluje na području ovog Kantona. Po brojnosti srednjih preduzeća na nivou FBiH u 2021. godini slijede Tuzlanski kanton (21,3%) te Zeničko-dobojski kanton (17,8%).

Ukoliko se, pak posmatra broj *obrta i srodnih djelatnosti* na području Federacije BiH u 2021. godini i ovdje se može zaključiti da skoro polovina ovih subjekata male privrede posluje na području 2 kantona u Federaciji BiH – Kantonu Sarajevo (12.825 – 24,1%) i Tuzlanskom kantonu (11.261 - 21,2%). Dinamika kontinuiranog rasta broja obrta na nivou FBiH uočava se i na području Kantona Sarajevo, Zeničko-dobojskog kantona, Bosansko-podrinjskog kantona i Srednjobosanskog kantona. Najveći pad broja obrta na nivou Federacije BiH u 2021. u odnosu na 2018. godinu zabilježen je na području Tuzlanskog kantona gdje se u 2021. godini bilježi 270 manje obrtnika u 2021. godini.

Pored ukupnog broja subjekata male privrede jako je važno izanalizirati podatak o broju subjekata male privrede na 1.000 stanovnika. Pregled ovog pokazatelja na nivou Federacije BiH u 2021. godini dat je u Tabeli 13.

Tabela 13. Broj subjekata male privrede na 1.000 stanovnika u 2021. godini

Kanton	Mikro	Mala	Srednja	Obrti	Ukupno subjekata male privrede	Broj stanovnika	Broj MMSP na 1000 stanovnika	Broj obrta na 1.000 stanovnika	Broj subjekata male privrede na 1.000 stanovnika
Unsko sanski	1.552	324	62	4.029	5.967	264.248	7,3	15,2	22,6
Posavski	268	54	14	535	871	40.422	8,3	13,2	21,5
Tuzlanski	2.971	641	196	11.261	15.069	434.424	8,8	25,9	34,7

Zeničko dobojski	2.242	546	164	8.168	11.120	354.285	8,3	23,1	31,4
Bosansko - podrinjski	135	43	8	497	683	22.382	8,3	22,2	30,5
Srednjobosanski	1.321	298	96	5.534	7.249	247.100	6,9	22,4	29,3
Hercegovačko - neretvanski	2.182	410	76	6.769	9.437	214.523	12,4	31,6	44,0
Zapadnohercegovački	1.047	179	50	2.207	3.483	92.704	13,8	23,8	37,6
Kanton Sarajevo	6.731	1.045	238	12.825	20.839	419.918	19,1	30,5	49,6
K10	541	90	15	1.363	2.009	78.596	8,2	17,3	25,6
Federacija BiH	18.990	3.630	919	53.188	76.727	2.168.602	10,9	24,5	35,4

Izvor: BISNODE baza podataka; Federalni zavod za statistiku

Broj MSP-a na 1.000 stanovnika u EU kreće se u prosjeku od 50 MSP-a na 1.000 stanovnika, te je u 2020. godini iznosio 50,3. Prema podacima iz 2021. godine Federacije BiH daleko je ispod EU prosjeka po broju MMSP-a na 1.000 stanovnika. Ukoliko se uzme broj mikro, malih i srednjih preduzeća na 1.000 stanovnika u Federaciji BiH, isti je iznosio 10,9 u 2021. godini. Sa druge strane, ukoliko se posmatraju obrtnici, broj obrta na 1.000 stanovnika u FBiH u 2021. godini iznosio je 24,5, što u konačnici dovidi do pokazatelja od 35,4 subjekata male privrede na 1.000 stanovnika u FBiH. Najveći broj MMSP na 1.000 stanovnika u 2021. godini zabilježen je na području Kantona Sarajevo (19,1), zatim na području Zapadnohercegovačkog kantona (13,8) te Hercegovačko-neretvanskog kantona (12,4). Ukoliko se pak posmatra broj obrta na 1.000 stanovnika u FBiH, najveći broj u 2021. godini zabilježen je na području Hercegovačko-neretvanskog kantona u kojem je 31,6 obrtnik registrovan na 1.000 stanovnika. Ukoliko se pak posmatra ukupni broj subjekata male privrede (mikro, mala i srednja preduzeća i obrtnici) u 2021. godini najveći broj subjekata male privrede na 1.000 stanovnika zabilježen je na području Kantona Sarajevo (49,6 subjekata male privrede na 1.000 stanovnika), nakon čega slijedi Hercegovačko-neretvanski kanton (44 subjekata male privrede na 1.000 stanovnika), te Zapadno-hercegovački kanton (37,6 subjekata male privrede na 1.000 stanovnika) implicirajući da se radi o područjima sa najvišim poduzetničkim intenzitetom u Federaciji BiH. Najmanji broj subjekata male privrede na 1.000 stanovnika u 2021. godini zabilježen je na području Posavskog kantona u kojem je u 2021. godini zabilježen pokazatelj od 21,5 subjekata male privrede na 1.000 stanovnika.

2.1.5. Zaposlenost u maloj privredi u Federaciji BiH

Mikro, mala i srednja preduzeća jedan su od najvećih generatora zaposlenja u Europskoj Uniji. Prema podacima Godišnjeg izvještaja EU o stanju MSP-a odnosno SME Annual Report 2021/2021 ukupan broj malih i srednjih preduzeća na području Europske Unije u 2020. godini iznosio je 22.526.457 od čega su 21.044.884 činila mikro preduzeća, 1.282.211 mala preduzeća i 199.362 srednja preduzeća, u kojima je bilo zaposleno 82.432.093 zaposlenih. Ukoliko se u obzir uzme podatak Federalnog zavoda za statistiku da je godišnji prosjek zaposlenih u FBiH u 2021. godini iznosio 520.162, možemo zaključiti da je od tog broja, 41% zaposlenih bilo zaposleno u mikro, malim i srednjim preduzećima Federacije BiH, izuzimajući broj obrta.

Nakon rasta broja zaposlenih u mikro, malim i srednjim preduzećima Federacije BiH u 2019. u odnosu na 2018. godinu, COVID 19 pandemija uzrokovala je značajan pad broja zaposlenih u ovom subjektima male privrede (Tabela 14.).

Tabela 14. Broj zaposlenih u subjektima male privrede po kantonima

Kanton	2018	2019	2020	2021
Unsko sanski	16.589	16.684	15.640	15.971
Posavski	3.198	3.249	3.013	2.932
Tuzlanski	40.467	42.233	41.130	41.242
Zeničko dobojski	33.265	34.529	34.252	34.151
Bosansko - podrinjski	2.403	2.217	2.193	2.162
Srednjobosanski	20.630	21.042	21.619	20.186
Hercegovačko - neretvanski	22.264	22.838	21.805	21.108
Zapadnohercegovački	11.922	12.270	11.359	11.401
Kanton Sarajevo	61.816	64.164	60.987	59.823
K10	4.706	4.826	4.590	4.483
Federacija BiH	217.260	224.052	216.588	213.459

Izvor: BISNODE baza podataka

U odnosu na broj zaposlenih u MMSP u Federaciji BiH u 2019. godini koji je iznosio 224.052 ovaj broj se smanjio za 7.464, a u 2021. godini u odnosu na 2019. godinu za više od 10.000 zaposlenih odnosno 10.593 zaposlenih manje u odnosu na 2019. godinu, implicirajući da su se negativne posljedice COVID 19 pandemije i dalje osjetile u 2021. godini, naročito u kontekstu broja zaposlenih u MMSP, posebno ako se uzme u obzir da je broj ovih subjekata male privrede rastao u posmatranom periodu. Od ukupnog broja zaposlenih u MMSP FBiH najveći broj je zabilježen u MMSP na području Kantona Sarajevo (59.823 u 2021. godini ili 28% ukupnog broja zaposlenih u MMSP FBiH u 2021. godini), dok je najmanje broj zaposlenih u MMSP u 2021. godini zabilježn u BPK – 2.162 zaposlena u MMSP u 2021. godini ili 1,01% ukupnog broja zaposlenih u MMSP FBiH,

I dok se broj zaposlenih u MMSP Federacije BiH kontinuirano smanjivao od 2019. godine, stepen zaposlenosti se u FBiH, kao što je ranije prikazano, nakon pada u 2020. godini kada je iznosio 34,4% povećao na 35% u 2021. godini implicirajući da su se zaposlenici iz MMSP zaposlili u drugim privrednim, javnim i drugim subjektima odnosno da su pronašli drugu opciju zaposlenja.

2.1.6. Struktura pokazatelja poslovanja male privrede u Federaciji BiH

Pored toga što su generatori zapošljavanja, MMSP značajan doprinos ostvaruju u ostvarenju ukupnih prihoda Federacije BiH. Nakon pada ukupnih prihoda koja su ostvarila mikro, mala i srednja preduzeća Federacije BiH u 2020. godini kada su iznosila 29.645.113.978 KM, u 2021. godini ostvareno je značajno povećanje ukupnih prihoda MMSP FBiH. Naime, u 2021. godini ukupni prihodi MMSP FBiH iznosili su 35.796.832.308 KM, što je za 6.151.718.330 KM ili 20% više u odnosu na 2020. godinu (Tabela 15.).

Tabela 15. Ukupni prihodi MMSP po kantonima FBiH u periodu 2018.-2021. godina

Kanton	2018	2019	2020	2021
Unsko sanski	1.722.703.690	1.787.615.260	1.659.721.527	2.038.220.297
Posavski	707.558.025	664.052.652	575.545.136	668.521.147
Tuzlanski	4.618.038.044	4.953.852.981	4.613.005.265	5.401.204.377
Zeničko dobojski	4.695.715.705	4.625.332.782	4.460.793.881	5.367.113.503
Bosansko - podrinski	189.474.054	195.542.022	179.564.308	235.707.744
Srednjobosanski	2.388.882.161	2.414.814.176	2.377.985.319	2.634.150.645
Hercegovačko - neretvanski	3.325.496.495	3.370.910.693	3.141.662.837	3.796.762.681
Zapadnohercegovački	2.730.473.845	3.017.086.007	2.441.818.303	2.775.438.912
Kanton Sarajevo	10.207.717.111	10.729.759.347	9.648.853.093	12.261.426.099
K10	527.406.171	570.652.707	546.164.309	618.286.903
Federacija BiH	31.113.465.301	32.329.618.627	29.645.113.978	35.796.832.308

Izvor: BISNODE baza podataka

Više od 1/3 ukupnih prihoda MMSP FBiH ostvaruju MMSP sa područja Kantona Sarajevo, preciznije 12.261.426.099 KM ili 34,3% a zatim slijede MMSP sa područja Tuzlanskog kantona (15,1%) i Zeničko-dobojskog kantona (15%). Ukupno 186 MMSP sa područja Bosansko-podrinjskog kantona u 2021. godini ostvarilo je 235.707.744 KM prihoda, što čini najniži udio (0,7%) u ukupnim prihodima koje su ostvarila MMSP FBiH u 2021. godini.

U ukupnom izvozu Federacije BiH u 2021. godini koji je iznosio 9.571.099.000 KM, MMSP učestvovala su sa 67,1%, uvažavajući činjenicu da je 23.539 mikro, malih i srednjih preduzeća Federacije BiH ostvarilo 6.425.011.206 KM prihoda od izvoza u 2021. godini (Tabela 16.).

Tabela 16. Izvoz MMSP po kantonima FBiH u periodu 2018.-2021. godina

Kanton	2018	2019	2020	2021
Unsko sanski	273.500.976	308.038.660	253.906.401	329.427.234
Posavski	116.514.273	101.178.142	98.019.028	129.691.650
Tuzlanski	724.623.444	824.589.756	823.409.803	1.010.404.413
Zeničko dobojski	1.070.565.690	896.922.065	809.623.139	1.053.980.654
Bosansko - podrinski	55.885.172	44.315.397	44.970.862	89.979.488
Srednjobosanski	399.060.205	395.561.199	428.670.731	473.983.237
Hercegovačko - neretvanski	399.359.119	428.206.962	352.151.379	943.975.400
Zapadnohercegovački	456.936.002	512.206.283	403.943.824	536.938.705
Kanton Sarajevo	1.036.112.443	1.092.761.151	1.095.516.053	1.715.012.515
K10	110.084.162	116.698.482	108.816.174	141.617.910
Federacija BiH	4.642.641.486	4.720.478.097	4.419.027.394	6.425.011.206

Izvor: BISNODE baza podataka

Iako se desio blagi pad izvoza MMSP-a FBiH u 2020. u odnosu na 2021. godinu, ukupni prihodi od izvoza u 2021. godini veći su za 38,4% u odnosu na 2018. godinu ukazujući značajnu razvojnu putanju ali i potrebu za daljom podrškom internacionalizaciji MMSP-a Federacije BiH uvažavajući činjenicu, sa druge strane, da

od ukupno ostvarenih prihoda MMSP-a Federacije BiH u 2021. godini njih 18% se odnosi na prihode ostvarene prodajom roba i usluga na inostranom tržištu. Najveći iznos prihoda od izvoza u 2021. godini ostvarila su preduzeća iz Kantona Sarajevo (27%), a potom MMSP iz Zeničko-dobojskog (16,4%) i Tuzlanskog kantona (15,7%). Međutim, iako po obimu doprinosa ukupnim prihodima od izvoza MMSP na nivou Federacije BiH najmanja, MMSP sa područja BPK su u najvećoj mjeri izvozno-orjentisana uvažavajući udio od 38,2% prihoda od izvoza u ukupnim prihodima od prodaje MMSP sa područja ovog Kantona u 2021. godini.

Ukupna vrijednost koju je stvorio sektor MMSP-a u Federaciji BiH odnosno bruto dodana vrijednost iskazana kao vrijednost skupa proizvedenih roba i usluga uz popust indirektnih poreza i srednje potrošnje imala je promjenljiv trend u periodu 2018.-2021. godina (Tabela 17.). Nakon rasta BDV-a MMSP-u FBiH u 2019. u odnosu na 2018. godinu BDV je u 2020. godini pala za 4% u odnosu na 2019. godinu ali je i dalje bila veća u odnosu na 2018. godinu.

Tabela 17. Bruto dodana vrijednost MMSP-a po kantonima FBiH u periodu 2018.-2021. godina

Kanton	2018	2019	2020	2021
Unsko sanski	442.909.769	478.778.130	467.536.519	597.678.407
Posavski	90.393.468	92.220.405	87.673.652	105.187.926
Tuzlanski	1.140.372.318	1.276.327.659	1.248.766.909	1.495.353.420
Zeničko dobojski	1.005.506.599	1.023.125.724	1.115.395.529	1.261.145.521
Bosansko - podrinjski	63.536.974	68.235.429	63.443.374	79.897.793
Srednjobosanski	574.359.405	604.845.720	612.009.917	704.512.017
Hercegovačko - neretvanski	708.372.090	748.631.402	732.324.892	908.868.300
Zapadnohercegovački	473.481.416	595.296.926	424.677.746	508.316.603
Kanton Sarajevo	2.350.408.527	2.621.190.799	2.440.931.419	3.062.477.584
K10	111.016.763	126.729.230	134.361.316	159.770.551
Federacija BiH	6.960.357.329	7.635.381.424	7.327.121.273	8.883.208.122

Izvor: BISNODE baza podataka

Svakako ohrabruje činjenica da je iznos bruto dodane vrijednosti u 2021. godini iznosila 8.883.208.122 KM što je najviši iznos BDV-a u posmatranom periodu 2018.-2021. godina. Kao i u većini pokazatelja, MMSP sa područja Kantona Sarajevo u najvećoj mjeri doprinose visini pokazatelja bruto domaće vrijednosti, i to čak 34,5%, dok na iznos BDV-a MMSP FBiH COVID 19 pandemija nije ostavila negativan utjecaj na područja Srednjobosanskog kantona i Kantona 10, koji bilježi kontinuiran rast ovog pokazatelja od 2018. godine, čemu svakako doprinosi i preovladavajuća djelatnost MMSP na području ova dva kantona.

Iznosi pokazatelja razlike koja proizlazi iz prihoda i rashoda preduzeća prije primjene poreza i amortizacije, između ostalih odbitaka, mikro, malih i srednjih preduzeća na nivou Federacije BH u periodu 2018.-2021. godina prikazani su u Tabeli 18.

Tabela 18. Bruto finansijski rezultat MMSP-a po kantonima FBiH u periodu 2018.-2021. godina

Kanton	2018	2019	2020	2021
Unsko sanski	55.148.800	44.385.666	102.225.440	157.150.090
Posavski	21.979.250	20.936.265	20.257.369	29.338.482
Tuzlanski	289.864.989	361.540.458	346.741.556	421.482.748
Zeničko dobojski	278.418.176	240.154.718	329.725.282	360.636.449
Bosansko - podrinjski	12.533.089	14.485.515	11.981.869	15.792.453
Srednjobosanski	111.430.980	135.992.413	139.393.679	162.541.284
Hercegovačko - neretvanski	179.552.274	219.781.718	174.483.091	268.644.406
Zapadnohercegovački	172.117.190	285.671.099	135.815.023	164.291.060
Kanton Sarajevo	517.302.864	706.343.714	595.100.342	802.961.995
K10	17.637.799	23.546.371	28.608.368	26.375.684
Federacija BiH	1.655.985.411	2.052.837.937	1.884.332.019	2.409.214.651

Izvor: BISNODE baza podataka

MMSP na području Federacije BiH su u 2021. godni ostvarili bruto finansijski rezultat u iznosu od 2.409.214.651 KM što je rast za 27,8% u odnosu na 2020. godni. Ujedno radi se o najvišem iznosu pokazatelja u posmatranom periodu 2018.-2021. godina. Najveći rast bruto finansijskog rezultata MMSP na nivou Kantona u 2021. u odnosu na 2020. godinu ostvarila su preduzeća na nivou Hercegovačko-neretvanskog kantona (54%) i Unsko-sanskog kantona (53,7%), dok je najmanji rast pokazatelja zabilježen na nivou Kantona 10 – 7,8%.

Prema analiziranim pokazateljima, metalska industrija najsnažnija je privredna aktivnost u Federaciji BiH a pored nje, dominiraju drvna i prehrambena industrija. Uvažavajući blizinu EU kao i prepoznatljivost ovih industrija FBiH kao stabilnih, pouzdanih sa potrebnim kadrovima, znanjima i opremom, dešava se kontinuirani porast potražnje za proizvodima ove industrije, posebno nakon COVID 19 pandemije. Nažalost, nove prijetnje stabilnosti i daljem razvoju ključnih djelatnosti Federacije BiH ogledaju se u uslovima koje je izazvao rat u Ukrajini u 2022. godni koji je uzrokovao nestašicu određenih sirovina i/ili poskupljenje istih uz poskupljenje energenata, kao i duge rokove isporuke što uzrokuje negativne posljedice na poslovanje privrednih subjekata, posebno mikro, malih i srednjih preduzeća koji su podložni negativnim tržišnim utjecajima u odnosu na velika preduzeća.

Iako je tokom 2022. godine zabilježena stagnacija obima industrijske proizvodnje, preduzeća sa područja Federacije BiH imaju dovoljnu bazu klijenata za ostvarenje izvoza te je neophodno osigurati uslove i poticati dalji rast ključnih djelatnosti Federacije BiH. Poticanje uključivanje u globalne lance vrijednosti, jačanje konkurentnosti posebno izvoznog potencijala i dalje se nameću kao prioritet razvojnih pravaca u oblasti male privrede FBiH.

Ukoliko se posmatra sektorska struktura obrta, najveći broj obrtnika iz FBiH posluje u djelatnosti Trgovine na veliko i malo; popravak motornih vozila i motocikala, i to 22,7% od ukupnog broja obrta na nivou FBiH u 2021. godini. Ipak, u navedenoj djelatnosti bilježi se kontinuiran pad obrta od 2018. godine, što ukazuje na nedovoljnu održivost poslovnih modela poslovnih poduhvata u ovoj djelatnosti, implicirajući potrebu za unapređenjem menadžerskih i drugih kompetencija obrtnika u svrhu očuvanja navedenih subjekata na tržištu.

Tabela 19. Broj obrta u FBiH po djelatnostima u periodu 2016.-2021. godina

Kanton	2016	2017	2018	2019	2020	2021
A Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	4.530	4.670	5.089	5.060	5.218	5.130
B Vađenje ruda i kamena	10	8	7	6	5	4
C Prerađivačka industrija	6.313	6.436	6.704	6.849	6.924	7.008
D Proizvodnja i snabdjevanje/opskrba električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija	71	72	74	91	159	257
E Snabdjevanje/opskrba vodom; uklanjanje otpadnih voda, upravljanje otpadom te djelatnosti sanacije okoliša	36	36	38	43	46	49
F Građevinarstvo	1.973	1.967	2.117	2.206	2.333	2.496
G Trgovina na veliko i malo; popravak motornih vozila i motocikla	12.691	12.047	12.699	12.546	12.294	12.047
H Prijevoz i skladištenje	4.450	4.366	4.416	4.414	4.362	4.324
I Djelatnosti pružanja smještaja te priprema i usluživanja hrane (hotelijerstvo iugostiteljstvo)	9.438	8.999	9.398	9.678	9.746	9.774
J Informacije i komunikacije	515	536	622	667	711	821
K Finansijske djelatnosti i djelatnosti osiguranja	126	136	151	189	202	252
L Poslovanje nekretninama	101	123	124	117	121	126
M Stručne, naučne i tehničke djelatnosti	3.056	3.156	3.307	3.439	3.548	3.822
N Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti	701	697	755	786	791	779
O Javna uprava i odbrana; obavezno socijalno osigur	0	0	0	0	0	0
P Obrazovanje	408	391	427	442	446	427
Q Djelatnosti zdravstvene i socijalne zaštite	847	859	881	911	919	974
R Umjetnost, zabava i rekreacija	370	362	396	411	413	397
S Ostale uslužne djelatnosti	3.955	3.952	4.128	4.302	4.445	4.497
T Djelatnosti domaćinstva kao poslodavca; djelatnosti domaćinstva koja proizvode različita dobra i obavljaju različite usluge za vlastite potrebe	5	4	4	4	4	4
U Djelatnosti vanteritorijalnih organizacija i organa	0	0	0	0	0	0
Federacija BiH	49.596	4.818	51.337	52.161	52.687	53.188

Izvor: Federalni zavod za statistiku

Po brojnosti obrta u Federaciji BiH u 2021. godini slijede Hotelijerstvo i ugostiteljstvo u kojem je osnovano i radi 9.774 obrta, i koji od 2017. godine bilježi kontinuiran rast što je ohrabrujuća činjenica imajući u vidu COVID 19 pandemiju u 2020. godini koja je negativne efekte posebno ostavila na subjekte u navedenoj djelatnosti. Kao i u slučaju privrednih društava, tako i među obrtnicima prerađivačka industrija je jedna od najčešćih djelatnosti u kojoj se ovi subjekti male privrede osnivaju poslovanje. I u ovoj djelatnosti bilježi se kontinuiran rast broja obrta i srodnih djelatnosti od 2017. godine, te je u 2021. godini zabilježen rad 7.008 obrtnika odnosno 13,7% od ukupnog broja obrta FBiH.

2.2. Kvalitativna analiza poslovanja malih i srednjih preduzeća

2.2.1. Zakonski i regulatorni okvir

Oblast male privrede na području Federacije BiH reguliše niz zakonskih i podzakonskih akata. Svakako, jedan od najznačajnijih jeste Zakon o o poticanju razvoja male privrede Federacije BiH („Službene novine Federacije BiH“ br. 19/06 i 25/09) koji određuje planiranje, osiguranje sredstava i provođenje mjera razvoja male privrede u Federaciji Bosne i Hercegovine te aktivnosti i mjere Vlade Federacije Bosne i Hercegovine u poticanju razvoja male privrede. Pored utvrđivanja subjekata male privrede, kako je ranije opisano, Zakonom je, između ostalog, propisano da Program razvoja male privrede za Federaciju, na prijedlog Federalnog ministarstva razvoja, poduzetništva i obrta, donosi Vlada Federacije te da visina finansijskih sredstava iznosi do 2% vrijednosti godišnjeg Budžeta Federacije i proporcionalna je vrijednosti eventualnog rebalansa Budžeta. Pravilnikom o postupcima o provođenju programa razvoja male privrede („Službene novine Federacije BiH“ br. 50/13 i 86/13) uređeni su se uređuju postupci u provođenju Programa razvoja male privrede, metodologija rada, kojom se osigurava javnost rada; kriteriji za izbor učesnika u provođenju Programa razvoja; kriteriji za izbor korisnika sredstava i razvojnih projekata kojima se jača konkurentna sposobnost subjekata male privrede; obaveza definisanja i uređenja odnosa odgovarajućim pravnim aktom između nosioca programiranja razvoja i ostalih učesnika u provođenju programa razvoja; pouka o pravnom lijeku za stranke koje smatraju da su aktivnostima u provođenju programa razvoja njihova prava oštećena ili ugrožena i način izvještavanja i praćenja provođenja Programa razvoja, usklađen sa procedurom praćenja realizacije Programa rada Vlade Federacije.

Godine 2019. godine pripremljen je nacrt novog Zakona o poticanju razvoja male privrede nastao, zbog eliminacije utvrđenih manjkavosti Zakona, a kako bi se kroz odredbe novog Zakona doprinijelo povoljnijem okruženje za malu privredu kroz unapređenje regulatornog i institucionalnog okvira. U obrazloženju nacrta Zakona navedeno je da trenutno nepostojanje odgovarajućih zakonskih rješenja za posljedicu ima umanjeње potencijala za privlačenje sredstava iz EU fondova i drugih donatorskih fondova, a što u konačnici direktno utiče na nisku stopu rasta subjekata male privrede i nisku stopu otvaranja novih produktivnih radnih mjesta. Nacrt Zakona predviđa uslove i način donošenja strategije razvoja male privrede, donošenje akcionog plana, program poticaja i način njegovog provođenja, te osnivanje Vijeća za poticanje razvoja male privrede kao savjetodavnog tijela koje ima zadatak da promoviše značaj i principe poticanja razvoja male privrede i podstiče njihovu realizaciju, analizira rezultate poticajne politike, te podstiče aktivnosti na unapređivanju saradnje između privatnog i javnog sektora u oblasti male privrede. Jedna od najznačajnijih odredbi jeste i odredba Člana 15. stav (2) koja propisuje da je visina finansijskih sredstava za provođenje

Programa poticaja razvoja male privrede u FBiH za svaku kalendarsku godinu iznosi minimalno 1 % (jedan procenat) vrijednosti ukupnog Budžeta Federacije Bosne i Hercegovine umanjenog za izdatke za otplate dugova za prethodnu godinu, što bi u konačnici za svaku godinu osiguralno značajan iznos sredstava za podršku razvoja maloj privredi. Nacrta Zakona je prošao proceduru javne rasprave u skladu sa zaključcima Doma naroda Parlamenta Federacije BiH. Nakon analiza pristiglih primjedbi i sugestija prijedlog zakona je upućen na mišljenje nadležnih institucija, čija mišljenja se očekuju prije upućivanja Vladi FBiH na razmatranje.

Zakon o privrednim društvima („Službene novine Federacije BiH“ br: 81/15 i 75/11) uređuje osnivanje, poslovanje, upravljanje i prestanak privrednih društava, pri čemu društvo u Federaciji BiH može biti organizovano kao a) društvo sa neograničenom solidarnom odgovornošću b) komanditno društvo, c) dioničko društvo i d) društvo sa ograničenom odgovornošću. Donošenjem novog Zakona o privrednim društvima FBiH 2015. godine željelo se doprinijeti okruženju za poslovanje privrednih društava, te je, između ostalog, smanjen minimalni iznos osnovnog kapitala prilikom osnivanja privrednog društva sa 2.000 KM na 1.000 KM. Razlog za donošenje izmjena i dopuna Zakona iz 2021. bio je pojednostavljenje i ubrzanje postupka upisa poslovnih subjekata u Registar društava kao i omogućavanje podnošenje zahtjeva za registraciju elektronskim putem kreiranjem jednošalterskog sistema.

Sadržaj, način i uslovi za obavljanje obrtničke djelatnosti, srodnih djelatnosti i domaće radinosti, osnivanje, poslovanje, zajedničko obavljanje i prestanak obavljanja obrta, srodnih djelatnosti i domaće radinosti, obrtni registar, obrazovanje i osposobljavanje za obavljanje obrta i srodnih djelatnosti, organiziranje obrtnika i lica koja obavljaju srodne djelatnosti propisani su Zakonom o obrtu i srodnim djelatnostima („Službene novine Federacije BiH“ br. 75/21) koji je donesen 2021. godine. Radi se o novom Zakonu koji je donio niz regulatornih unapređenja i olakšica vezanih za poslovanje obrta te je omogućeno vanjskotrgovinsko poslovanje obrtnika, ukinuta podjela obrta na vezane i posebne obrte čime je po prvi put omogućeno obavljanje pojedinih vrsta obrta i bez stručne spremne, koja je velikim dijelom sprječavala osobe, posebno mlade ljude da registriraju željeni obrt, a bez nepotrebnih administrativnih prepreka; skraćena procedura i pojednostavljena registracija obrta, ograničeno izvršenje nad imovinom obrtnika, obrtniku omogućeno obavljati i druge djelatnosti, koje služe obavljanju osnovne djelatnosti ili se uobičajeno obavljaju uz djelatnosti obuhvaćene rješenjem, omogućeno fizičkim osobama i umirovljenicima obavljanje obrta u vidu dodatnog i dopunskog zanimanja i drugi niz pogodnosti. Pravilnikom o popisu obrta („Službene novine Federacije BiH“ br. 42/22) dat je popis obrta koji se mogu obavljati u skladu sa ovim Zakonom, dok je Uredbom o zaštiti tradicionalnih i starih obrta („Službene novine Federacije BiH“ br. 28/22) dat popis tradicionalnih i starih obrta i uvjeti za njihovo obavljanje.

Na specifične uslove za obavljanje djelatnosti poslovnih subjekata za koje postoje specifične odredbe utvrđene zasebnim zakonima, primjenjuju se odredbe navedenih Zakona – Zakon o ugostiteljskoj djelatnosti („Službene novine Federacije BiH“ br. 32/09), Zakon o unutrašnjoj trgovini („Službene novine Federacije BiH“ br. 40/10 i 79/17), Zakon o poljoprivredi („Službene novine Federacije BiH“ br. 88/07, 04/10 i 07/13).

Za dalji razvoj male privrede u Federaciji BiH jako je značajno istaknuti regulatorni okvir u oblasti poduzetničke infrastrukture. Naime, Vlada Federacije BiH je utvrdila Nacrt zakona o poduzetničkoj

infrastrukturi u Federaciji BiH, koji je izradilo Federalno ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta, uz podršku Projekta lokalnog integriranog razvoja koji financira Evropska unija i provodi Razvojni program Ujedinjenih naroda (UNDP). Tokom izrade prednacrta ovog zakona su širom Federacije BiH izvršene potrebne konsultacije i javne rasprave sa svim relevantnim akterima s ciljem prikupljanja informacija i unapređenja teksta predmetnog zakona.

Ovaj Zakon uređuje institucionalni okvir poduzetničke infrastrukture, poduzetničku infrastrukturu, poduzetničke potporne institucije, registar poduzetničke infrastrukture, sistem podrške za unapređenje poduzetničke infrastrukture i druga pitanja kojim će se sistemski urediti ovaj značajan dio poduzetničkog okruženja u Federaciji BiH.

Nakon što je Predstavnički dom Parlamenta FBiH usvojio Nacrt zakona o poduzetničkoj infrastrukturi, te nakon analiza pristiglih primjedbi i sugestija prijedlog zakona je upućen na mišljenje nadležnih institucija, čija mišljenja se očekuju prije upućivanja Vladi FBiH na razmatranje.

Analiza u nastavku zasnovana je na analizi SBA dimenzija - (Small Business Act SBA) za Europu (2008) kao dokumenta koji uspostavlja sveobuhvatni okvir politika podrške malim i srednjim preduzećima (MSP) koje države članice, kandidati i potencijalni kandidati za članstvo trebaju donositi i razvijati kako bi se postiglo rast i razvoj MSP, jačala ekonomija i povećavala zapošljivost.

2.2.2. Poduzetničko učenje i poduzetništvo žena (dimenzija 1)

Poduzetnička kompetencija, kao jedna od kompetencija iz Evropskog referentnog okvira ključnih kompetencija za cjeloživotno učenje, se odnosi na sposobnost djelovanja na osnovu mogućnosti i ideja kao i njihovo pretvaranje u vrijednosti za druge. Poduzetničko učenje predstavlja koncept obrazovanja i obuke koji podržava poduzetnički način razmišljanja i koji je zasnovan na razvoju pojedinaca, uključujući osnovne principe efektivnosti u svakodnevnom životu, a koji svi vode ka poduzetničkoj pismenosti društva u cjelini. Tokom 2018.-2019. godine Evropska trening fondacija (ETF) je u okviru „Strateškog projekta o poduzetništvu i poduzetničkim vještinama za podršku Bosni i Hercegovini u definisanju sljedećih koraka za promicanje ključnih kompetencija (poduzetnička i digitalna“ u saradnji sa Ministarstvom civilnih poslova BiH izradila dokument „Prioriteti za integraciju poduzetničkog učenja poduzetničke ključne kompetencije u obrazovne sisteme BiH (2021-2023)“ čiji je cilj usaglasiti prioritete i iduće korake u razvoju poduzetničkog učenja i poduzetničke kompetencije u skladu sa relevantnim ključnim EU politikama definiranim u Evropskom okviru za poduzetničku kompetenciju (EntreComp). Između ostalog, dokument sadrži i kratkoročne, srednjoročne i dugoročne prioritete sa listom mogućih aktivnosti, čijim bi se provođenjem ostvarila puna integracija poduzetničkog učenja i poduzetničke kompetencije u obrazovne sisteme u BiH.

U proteklom periodu, na području BiH i FBiH postignut je određen napredak u razvoju poduzetničkog učenja i integraciji poduzetničke kompetencije čemu je posebno doprinijela „Strategija učenja o poduzetništvu u obrazovnim sistemima u Bosni i Hercegovini za period 2012. – 2015. s akcionim planom“ („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 31/12), pripremljena u okviru EU projekta IPA 2007

„Poduzetničko učenje u obrazovnim sistemima u BiH“. U okviru projekta u okviru razvijeni su Programi za integraciju poduzetničke ključne kompetencije u formalno obrazovanje na ISCED nivoima 2 i 3 sa smjernicama za primjenu programa i za razvoj školskih partnerstava. Metodologija primjene programa uspješno je uvedena i testirana u 22 škole, a metodologija školskih partnerstava uspostavljena smjernicama je testirana u 21 školi u BiH, te je poduzetnička kompetencija uvedena ukupno u 42 škole. Projekat je učinio mnogo i na jačanju ljudskih kapaciteta za podršku integraciji poduzetničke ključne kompetencije kroz rad sa predstavnicima pedagoških zavoda ali o obuku nastavnika.² Godine 2016. Potpisan Memorandum o uspostavi Partnerstva politika za cjeloživotno poduzetničko učenje na nivou FBiH, te je izrađen i akcioni plan za razvoj cjeloživotnog poduzetničkog učenja .

Međutim, iako je Bosna i Hercegovina već uspostavila ključnu kompetenciju za poduzetništvo unutar svog zajedničkog jezgrenog nastavnog plana i programa, odgovor obrazovnih institucija širom države sa aspekta provedbe nastavnog plana i programa bio je slab. I dalje se razvoj poduzetničke kompetencija i poduzetničko učenje uglavnom sprovodi kroz inicijative neformalnog poduzetničkog učenja što nema adekvatan i potreban nivo održivosti.

Ovdje je potrebno istaknuti i inicijativu malih potpora Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke, koja podupire razvoj nastavnika i uključuje ključnu kompetenciju poduzetništva, kao i online BH konferenciju poduzetničkom učenju koju je organizovao Inkubator društvenih inovacija MUNJA 2020. godine čiji je cilj bio bio doprinos poduzetničkim mogućnostima mladih i jačanje perspektive zapošljavanja mladih na Zapadnom Balkanu. Na konferenciji je istaknuto da je potrebno ojačati regionalnu mrežu za obrazovanje o poduzetništvu i njenu sposobnost da učestvuje u procesu reformi, podržati rast inovativnih inicijativa za poduzetništvo mladih kroz treninge i mentorsku podršku te podržati razvoj modela učeničkih kompanija.

U Federaciji Bosne i Hercegovine predmet „Osnove poduzetništva“ se izučava u svim srednjim školama, osim u medicinskim školama i gimnazijama, što implicira da značajan broj učenika nije obuhvaćen poduzetničkim učenjem. Poduzetništvo se kao predmet izučava na većini fakulteta ekonomskog smjera i na pojedinim fakultetima drugih smjerova

U kontekstu poduzetništva žena, Federalno ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta je uz podršku projekta EU ProLocal, kojeg implementira GIZ – Njemačko društvo za međunarodnu saradnju, u okviru zajedničkog programa Evropske unije i Vlade Njemačke za lokalnu samoupravu i ekonomski razvoj u BiH izradio Akcioni plan za razvoj poduzetništva žena u Federaciji BiH 2018-2020. godine koji se oslanja na 3 strateška cilja: 1) Unaprijediti analitičke osnove za praćenje i poticanje razvoja poduzetništva žena 2) Osigurati sistemsku podršku razvoju poduzetništva žena 3) jačati promociju i povezivanje poduzetnica. Akcioni plan je implementiran i dostavljen izvještaj o implementaciji Vladi Federacije BiH.

Federalno ministarstvo razvoja poduzetništva i obrta je do 2017. godine realiziralo poseban godišnji program poticaja pod nazivom „Poticaj poduzetništvu žena“ u okviru kojeg je 2016. godine podržan opstanak i razvoj subjekata čije vlasnice su žene. Nakon 2017. godine, pripadnost ciljnoj skupini „žene“ se kao kriterij boduje dodatnim brojem bodova u okviru svih relevantnih programa u okviru godišnjeg programa razvoja male privrede kojim se odabiraju korisnici grant sredstava ovog ministarstva.

U proteklom periodu realizirane su brojne aktivnosti i mjere s ciljem ravnopravnog uključivanja žena na tržište rada uključujući i žensko poduzetništvo. Vlada Federacije BiH posredstvom Federalnog zavoda za zapošljavanje u saradnji s kantonalnim službama za zapošljavanje provodi programe aktivne politike zapošljavanja, pri čemu se posebna podrška pruža tzv. „teže zapošljivim“ kategorijama nezaposlenih osoba

² Izvor: Prioriteti u integraciji poduzetničkog učenja i poduzetničke ključne kompetencije u obrazovne sustave u BiH 2021-2030., Ministarstvo civilnih poslova BiH, 2020.

uključujući žene. Ove mjere pokazale su se kao kratkotrajne i nedovoljno efikasne jer dovode do privremenih poboljšanja s obzirom na to da se zaposlene osobe vrlo brzo vraćaju na evidenciju nezaposlenih. Neophodan je sistematski pristup dugoročnom rješavanju problema nezaposlenosti u BiH, te ravnopravnom tretmanu i učešću žena i muškaraca na tržištu rada i pristupu ekonomskim resursima³

Gender akcioni plan Bosne i Hercegovine za period 2018.-2022. godine kao jednu od mjera čiji je cilj eliminiranje diskriminacije na osnovu spola u radu, zapošljavanju i na tržištu rada te osiguravanje jednakih mogućnosti ženama i muškarcima u pristupu ekonomskim resursima, uključujući i smanjenje siromaštva putem novih makroekonomskih i razvojnih strategija utvrđuje i mjere I.3.8. Organiziranje programa obuka za žene, s ciljem osposobljavanja za traženje, izbor i dobivanje adekvatnog zaposlenja, uključujući prekvalifikaciju i samozapošljavanje, pokretanje i razvijanje poduzetništva; te I.3.9. Praćenje napretka i izvještavanje o zastupljenosti žena i muškaraca u oblasti rada, zapošljavanja i pristupa ekonomskim resursima, kao i u oblasti ženskog poduzetništva.

U okviru jednog od prioriteta Strateškog cilja 1. Ubrzan ekonomski razvoj Strategije razvoja FBiH 2021.-2027. jtačnije Prioriteta 1.3. Podržavati razvoj poslovnog privatnog sektora definisano je da je neophodno uklanjati barijere ulasku u poslovnu aktivnost i izlasku iz nje, kako bi se povećao broj preduzetnika (naročito žena i mladih), dok pripadajuća mjera 1.3.6. Diverzificirati i unapređivati finansijski sistem propisuje da daljnji razvoj finansijskog sistema podrazumijeva formiranje garantnog fonda i fonda rizičnog kapitala u okviru Razvojne banke FBiH, kojim bi se podržali MSP-ovi s potencijalom rasta, kao i preduzetništvo žena i mladih. Također, Strategija propisuje da mjerom 2.5.4. Poboljšavati poziciju ranjivih grupa na tržištu rada treba ublažiti problem nedovoljne zastupljenosti žena i mladih u preduzetništvu, te ukazati na izazove i mogućnosti koje im se nude. Potrebno je kreirati posebne programe za ove grupe te promovirati preduzetništvo kroz formalno obrazovanje i cjeloživotno učenje i podršku ženama preduzeticama za uključivanje u ženske evropske preduzetničke mreže.

Društveno poduzetništvo može biti jedna od poluga razvoja cjelokupnog poduzetništva u Federaciji BiH. Usvojenom platformom o socijalnom/društvenom poduzetništvu u Federaciji Bosne i Hercegovini izrađenoj u okviru Projekta zapošljavanja mladih (YEP) stvorena je osnova i poluga za izradu nacrtu Zakona o društvenom poduzetništvu Federacije BiH. Federalno ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta je tokom 2021. godine sprovodilo aktivnosti na izradi prednacrtu Zakona o društvenom poduzetništvu oslanjajući se na referente dokumente Europske Unije i BiH kako bi se regulirala ova oblast.

2.2.3. Stečaj i druga šansa za MSP (dimenzija 2)

Bosna i Hercegovina je napravila značajan iskorak harmonizacijom politika vezanih za stečaj kroz cijelu teritoriju države kroz novi hibridni mehanizam za predstečajno restrukturiranje i oporavak, međutim nije mnogo urađeno na uspostavi mehanizama za sprečavanje stečaja i bankrota kao što su uspostava sistema ranog upozorenja ili promocija mehanizama „druge šanse“ za poduzetnike.

Nažalost, za razliku od drugih dijelova BiH, u Federaciji BiH javne institucije nisu uspostavile inicijative za rano upozorenje koje bi ukazale na zloupotrebe finansijskih alata, kao što su porezne izjave ili bankovni zajmovi. Međutim, i ovi instrumenti imaju manjkavosti posebno u kontekstu MSP, jer vlasnici preduzeća koji su u finansijskim problemima možda neće aplicirati za bankovne kredite jer nisu u prilici imati sredstva obezbjeđenja kredita. Također, kada se predaju finansijsku izvještaji za prethodnu godinu može biti kasno za davanje savjeta za unapređenje poslovanja i djelovanje po ovom pitanju. Sa druge strane, na nivou

³ Agencija za ljudska prava i izbjeglice BiH, „Gender akcioni plan BiH 2018-2022“ Sarajevo, 2018. godine str. 20-21

Federacije BiH uveden je elektronski registar nesolventnih preduzeća kako bi se harmonizirala legislativa sa nivoom RS-a i BD BiH. Godine 2021. donesen je novi Zakon o stečaju FBiH („Službene novine FBiH“ br. 53/21) kojim se uređuju predstečajni postupak i stečajni postupak, pravne posljedice otvaranja i provođenja predstečajnog postupka i stečajnog postupka, reorganizacija stečajnog dužnika nesposobnog za plaćanje na osnovu stečajnog plana i međunarodni stečaj. Novim Zakonom o stečaju uvodi se predstečajni postupak, čiji je cilj finansijsko i operativno restrukturiranje privrednih subjekata a u predstečajnom postupku omogućeno je nelikvidnom privrednom društvu da zaključi nagodbu sa povjeriocima u cilju lakšeg i povoljnijeg izmirenja novčanih obaveza. Time bi se izbjegao stečaj privrednog društva i ono bi nastavilo poslovnu djelatnost, a povjerioci bi bili namireni bolje nego u stečajnom postupku koji dugo traje i puno košta.

U Republici Srpskoj je urađeno mnogo na promociji „druge šanse“ za poduzetnike kroz projekat finansiran u okviru EU, što je praksa koju je potrebno preslikati i na FBiH.

2.2.4. Institucionalni i regulatorni okvir za donošenje politika vezanih za malu privredu (dimenzija 3)

Jedno od SBA načela jeste “Prvo misli na male” implicirajući potrebu da se prilikom donošenja propisa posebno vodi računa o uticaju propisa na mala i srednja preduzeća. Također, jedan od ključnih aspekata povoljnog poslovnog okruženja jeste institucionalni i regionalni okvir koji treba biti prilagođen potrebama MSP-a i podržavati lakoću njihovog osnivanja, očuvanja i daljeg razvoja sa navedenog aspekta. Nažalost, administrativno ustrojstvo Bosne i Hercegovine značajno utiče na nepovoljnost ovog aspekta poslovnog okruženja, posebno na nivou Federacije BiH gdje se propisi koji regulišu poslovanje i pitanja od značaja za poslovanje subjekata male privrede donose na entitetskom, kantonalnom i lokalnom nivou odnosno od strane gradskih i općinskih struktura. Administrativno ustrojstvo Bosne i Hercegovine doprinosi nepovoljnom pristupu internom tržištu zbog različitih procedura na nivou entiteta, što doprinosi i manjoj investicionoj atraktivnosti BiH a time i entiteta. Prema Indeksu MSP politika za Zapadni Balkan 2022, COVID 19 pandemija dodatno je doprinijela povećanju izazova sa kojima se suočavaju mala i srednja preduzeća u BiH, uključujući i FBiH, posebno s aspekta sive ekonomije.

Jedan od ključnih izazova u ovoj oblasti jeste koordinacija MSP politika između raličitih nosilaca vlasti u BiH. Određeni pomak je načinjen izradom Strateških smjernica za harmonizaciju podrške razvoju MSP u BiH 2021-2027, koja je usklađena sa entitetima i BD BiH, ali se njihovo konačno usvajanje još uvijek nije desilo uslijed aktuelne političke situacije vezane za rad zajedničkih organa BiH. Usvajanje navedenih smjernica od ključnog je značaja za ispunjavanje obaveza u ovom segmentu u procesu pristupanja EU. Smjernice će biti osnova i svakako uzete u obzir prilikom izrade ove Strategije kako bi se osigurala usklađenost sa navedenim strateškim dokumentom i doprinijelo harmoniziranoj koordinaciji u oblasti MSP-a.

Do izrade Strategije razvoja male privrede FBiH za period 2022-2027., politike razvoja MSP-a su utvrđene Strategijom razvoja Federacije BiH za period 2021.-2027. Koordinaciju politika, njihov monitoring i evaluaciju sprovodi Federalno ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta, dok će monitoring evaluacije Smjernica za harmonizaciju podrške razvoju MSP-a u BiH vršiti Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH.

U kontekstu regulatornog okvira u proteklom periodu na nivou Federacije BiH uspostavljen je registar taksi i naknada, a kao što je ranije navedeno donesen i novi Zakon o obrtu i srodnim djelatnostima koji pojednostavljuje proces osnivanja i poslovanja obrta i srodnih djelatnosti na nivou Federacije BiH.

Bitno je istaći da je na nivou Federacije BiH 2020. godine donesena nova Uredba o postupku procjene uticaja propisa u FBiH (RIA - Regulatory Impact Assessment) koja je proširila obuhvat obavezne procjene uticaja propisa na mala i srednja preduzeća. Iako postoji formalni okvir, ali i opredjeljenje da se prilikom donošenja propisa procjenjuje uticaj na mala i srednja preduzeća, prema nalazima Indeksa MSP politika za Zapadni Balkan, još uvijek je potpuna primjena izazov na nivou entiteta. Potrebno je napomenuti i da regulatorni okvir dopušta skraćenu RIA proceduru smanjujući obuhvat analize koja se sprovodi u ranim fazama kreiranja politika.

Na nivou Federacije BiH postoje određeni mehanizmi za javno-privatne konsultacije te je razvijen i online portal za navedene namjene, ali koji nažalost još uvijek nije u funkciji niti operativan. Federalno ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta je sprovelo niz aktivnosti vezano za javno-privatne konsultacije prilikom izrade nacrt zakona iz resorne nadležnosti uključujući Zakon o obrtu i srodnim djelatnostima, nacrt Zakona o poticanju razvoja male privrede, nacrt Zakona o poduzetničkoj infrastrukturi FBiH. Kroz sastanke i javne rasprave održane širom FBiH, osigurano je učešće udruženja poslodavaca, kantonalnih ministarstava, obrtničkih i privrednih komora i drugih relevantnih institucija a posebno predstavnika MSP sektora u FBiH te se ovakav način pokazao kao efikasan način prezentacije i diskusije o nacrtima regulatornih propisa uvažavajući značajan broj prijedloga i sugestija dobivenih tokom konsultativnih sastanaka i javnih rasprava. Svakako se kao razvojna potreba ukazuje potreba za finalizacijom uspostave online portala za javne konsultacije kako bi se osigurao mehanizam za promptniji ali i veći obuhvat i mogućnosti učešća u konsultacijama. Navedeno je posebno značajno s aspekta unapređenja javno-privatnog dijaloga i uvažavanja potreba MSP-a i drugih subjekata male privrede prilikom unapređenja regulatornog okvira u ovoj oblasti u FBiH.

2.2.5. Operativni ambijent za MSP (dimenzija 4)

Dimenzija 4 Small Business Act-a odnosi se na smanjenje barijera za poslovanje odnosno procjenu operativnog okruženja u kojem MSP funkcionišu, određeno lakoćom korištenja digitalnih usluga, brojem procedura i povezanim troškovima sa načinima interakcije sa vladinim institucijama.

COVID 19 pandemija koja se desila 2020. godine a čiji negativni efekti se još uvijek osjećaju, dodatno je naglasila značaj digitalizacije koja je prepoznata kao ključni element privrednog oporavka ali i funkcionisanja cijelog sektora zdravstva, socijalne zaštite i drugih društvenih sektora. U vezi s time od ključne je važnosti Digitalni kompas, prijedlog Europske komisije za strategiju kojom se utvrđuju konkretni digitalni ciljevi i ključne etape koje treba ostvariti do 2030. Prijedlogom se u prvi plan stavljaju digitalne vještine i obrazovanje, a temelji se na četirima područjima: vještinama, poslovanju, javnoj upravi i infrastrukturi.⁴

Poseban značaj za operativno okruženje u kojem posluju subjekti male privrede predstavlja digitalizacija javnih usluga, oblast i proces koji je, kao i brojni drugi, usložen u BiH uslijed kompleksnog administrativnog ustrojstva zemlje, što posebno utiče na online registraciju poslovnih poduhvata uslijed nemogućnosti korištenja elektronskog potpisa.

⁴ Digitalna budućnost za Europu, <https://www.consilium.europa.eu/hr/policies/a-digital-future-for-europe/>, pristupljeno 01.09.2022. godine

Na nivou Federacije BiH registracija poslovnih subjekata (sud, gradski/općinski organi uprave) vrši se od strane nekoliko institucija u ovisnosti od oblika registracije. U svrhu uspostave jednošalterskog sistema registracije poslovanja odnosno objedinjavanja procesa na nivou jedne institucije prema krajnjim korisnicima - fizičkim i pravnim licima koji žele registrovati poslovanje Vlada Federacije BiH je u 2022. godini zadužila Finansijsku informativnu agenciju (FIA) da preuzme savjetodavnu i vodeću ulogu u postupku uspostave mehanizma jednošalterskog sistema poslovanja, uz asistenciju Vlade FBiH u pogledu neophodnih resursa. S tim u vezi, zadužene su i institucije koje trebaju pokrenuti postupke izmjene Zakona o FIA-i, Zakona o registraciji poslovnih subjekata FBiH kako bi se omogućila osnova za uspostavu navedenog sistema.

Strategija razvoja FBiH za period 2021-2027. kao prvi i jedan od akceleratora koji donose najveći razvojni efekat FBiH prepoznaje Inovacije i digitalizacije, pri čemu je u okviru Strateškog cilja 1 Ubrzan ekonomski razvoj, utvrđen Prioritet 1.1. Povećati digitaliziranost ekonomije, dok je poseban fokus u okviru Strateškog cilja 4. Transparentan, efikasan i odgovoran javni sektor stavljen na digitalizaciju javnih usluga kroz digitalizaciju javne uprave i javnog sektora u okviru pripadajućih prioriteta i mjera. Jedna od planiranih aktivnosti jeste da FIA u narednom periodu objedini sve poslove koji se odnose na informaciono - komunikacijske tehnologije federalnih ministarstava, federalnih organa uprave i federalnih upravnih organizacija, uključujući prpratni proces digitalizacije.

Uspostavljeni portal E-uprava Federacije Bosne i Hercegovine (www.euprava.fbih.gov.ba) na jednom mjestu objedinjava e-servis za građane, na kojem posjetioci mogu pristupiti elektronskim uslugama federalnih organa uprave, upravnih organizacija i institucija, kao i dobiti sve potrebne informacije o uslugama elektronske uprave. Trenutno raspoloživi su elektronski servisi Federalne uprave za geodetske i imovinsko-pravne poslove kao što je korištenje elektronskih usluga u oblasti premjera i katastra nekretnina (izdavanje kopije plana, prepis posjedovnog lista i zahtjev za cijepanje parcela). Modul „Registar administrativnih postupaka“ sadrži neophodne informacije o provedbi određenog administrativnog postupka na nivou federalnih organa uprave, uključujući prpratne obrasce u elektronskoj formi, kao i mogućnost da posjetioci postavljaju pitanja vezano za određene postupke. Generalni sekretarijat je obavezan da primljena pitanja, mišljenja i sugestije elektronskim putem prosljedi resornim organima uprave na razmatranje i davanje odgovora. Nadležni organ je obavezan elektronskim putem da u okviru svoje nadležnosti odgovori na postavljeno pitanje kroz administracijski dio aplikacije. Modul „E-Konsultacije“ pruža mogućnost da se na jednom mjestu osiguraju konsultacije zainteresirane javnosti sa federalnim organima uprave, federalnim upravnim organizacijama i institucijama u Federaciji Bosne i Hercegovine u postupku kreiranja javnih politika ili donošenja zakona i drugih propisa.⁵ Iako portal predstavlja značajan napredak u dostupnosti informacija online, nažalost isti ne omogućava sprovođenje postupaka online. Stoga se, kao razvojna potreba ističe potreba za nastavkom digitalizacije javnih usluga, posebno omogućavanje sprovedbe postupaka od strane korisnika online.

U svrhu osiguranja osnove za unapređenje digitaliziranosti procesa koji se odvijaju na nivou Federacije BiH, 2017. godien izrađen je nacrt Zakona o elektronskom potpisu FBiH, koji nažalost, još uvijek nije usvojen. Iako postoji državni Zakon o elektronskom potpisu, isti je donesen 2006. godine i nije usklađen sa EU regulativama.

⁵ eUsluge, <http://euprava.fbih.gov.ba/sve-informacije-na-jednom-mjestu/6>, pristupljeno 01.09.2022. godine

Sa druge strane, Republika Srpska ima drugačiju legislativu vezano za elektronski potpis što preduzećima iz FBiH predstavlja administrativnu prepreku jer postoji potreba za prilagodbom i posebnom dokumentacijom koju je neophodno prikupiti, uslijed neharmoniziranosti pristupa između dva entiteta.

2.2.6. Usluge podrške za MSP i firme u nastajanju (SBA dimenzija 5a)

Mala i srednja preduzeća vrlo često imaju manje menadžerske i tehničko-operativne ekspertize kao i ograničeniji pristup tržištu i informacijama, u odnosu na velika preduzeća, što svakako može utjecati na njihov rast. Vrlo značajnu ulogu u podršci razvoju MSP-a pored finansijskih institucija, imaju pružaoci poslovnih usluga podrške, posebni od strane vladinih institucija. Osiguravanje pristupa kombinaciji finansijske i nefinansijske podrške, ključni je element trenutnog pristupa od strane donosilaca politika, pri čemu je COVID-19 pandemija ostavila negativne posljedice na pristup finansijskim kao i nefinansijskim uslugama podrške. Iako postoje određeni pomoci vezani za pružanje usluga poslovne podrške na nivou FBiH, subjekti male privrede i dalje ne percipiraju navedenu podršku kao dostupnu, što pokazuje istraživanje RCC-a, Balkan Barometar iz 2021., u kojem je 94% ispitanih preduzeća iskazalo da nije primilo nikakvu vrstu podrške u periodu 2018.-2020. ukazujući na potrebu adekvatnije promocije dostupnih programa podrške i bolju koordinaciju i implementaciju istih.

Jedan od ključnih nedostataka u ovoj oblasti jeste što do sada nije urađena TNA (Training Needs Assessment) analiza, odnosno analiza potreba za obukama malih i srednjih preduzeća na nivou Federacije BiH niti pak procjena potreba za podrškom od strane MSP. Najveći udio finansijske i nefinansijske podrške za MSP još uvijek dolazi od strane međunarodnih donatora i projekata nevladinih organizacija - EU4Business, UNDP, ILO, Fondacija Impakt i dr., pri čemu se FBiH u tom kontekstu najviše oslanja na eksternu podršku. Navedeno predstavlja značajan rizik neodrživosti sistema podrške uvažavajući da s uglavnom radi o donatorskim programima ograničenog vremena trajanja. Čak štaviše, sredstva za redovni godišnji program poticaja za subjekte male privrede na nivou Federacije BiH kojeg dodjeljuje Federalno ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta su 2020. godine u potpunosti transferirana za program podrške sanaciji negativnih posljedica COVID 19 pandemije te programi podrške razvoju subjekata male privrede, koji pored finansijske imaju i segment nefinansijske podrške - mentoring usluge, nisu bili implementirani skoro dvije godine. Inače, mentoring kao oblik podrške za razvoj subjekata male privrede, uspostavljen je kao usluga podrške od strane FMRPO u saradnji sa JICA.

Positivan pomak i praksa u navedenom kontekstu desio se u dijelu praćenja i evaluacije uticaja programa podrške pri čemu je pored, sistema evaluacije i procjene uticaja na nivou Federacije BiH, uspostavljena baza dostupnih poticaja kao i korisnika poticaja kako bi se pratili postavljeni indikatori prilikom alokacije sredstava. Međutim, još uvijek nisu uspostavljeni sistemi za osiguranje kvaliteta kao npr. sistem akreditacije za privatne konsultante - pružaoce poslovnih usluga podrške koje bi MSP koristili u okviru kofinansirajućih programa podrške.

Već duži period postoje planovi za uspostavu Agencije za razvoj MSP na nivou FBiH, koja još uvijek nije uspostavljena a što je svakako jedan od prioriteta uvažavajući ograničene kapacite Federalnog ministarstva razvoja, poduzetništva i obrta. Dodatnu važnost realizaciji navedene aktivnosti i uspostavi agencije predstavlja upravo uspostava jedinstvenog sistema pružanja usluga podrške od strane vlasti, s obzirom da se navedena podrška trenutno pruža kroz koordinaciju sa 5 različitih regionalnih razvojnih agencija u FBiH.

2.2.7. Javne nabavke

Lakoća pristup subjekata male privrede tržištu javnih nabavki može značajno utjecati na njihovu konkurentnost i dalji rast i razvoj na domaćem tržištu, te se kao jedna od preporuka u okviru Indeksa MSP politika za Zapadni Balkan kontinuirano definiše preporuka da se u procesu pripreme izmjena i dopuna Zakona o javnim nabavkama posebna pažnja treba posvetiti stanju i specifičnostima MSP-a na tržištu javnih nabavki, elementima koji bi unaprijedili sudjelovanje malih i srednjih preduzeća u postupcima javnih nabavki u Bosni i Hercegovini. U augustu 2022. godine Doma naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine usvojio je Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o javnim nabavkama čiji je predlagač Vijeće ministara BiH pri čemu je BiH ispunila jedan od ključnih prioriteta u ispunjavanju pretpostavki u procesu pristupanja EU. Navedene izmjene i dopune Zakona donose niz pogodnosti za pristup MSP-a od podjele nabavki po lot-ovima, zajedničkih ponuda (konzorcija), do toga da omogućava podugovoranje trećih strana bez određivanja maksimalnog udjela podugovorenog dijela posla.

Uspostavljajući portal za javne nabavke u BiH te pripadajuća mobilna aplikacija značajno su unaprijedili informativnu osnovu za krajnje korisnike odnosno ponuđače, ali se još uvijek ne nazire mogućnost elektronskog podnošenja ponuda na tendere, iako postoje primjeri gdje određeni ugovorni organi zahtjevaju elektronsko podnošenje ponuda ili iniciraju mogućnost podnošenja prijave elektronski ili pak korištenjem elektronskih aukcija u određenim slučajevima.

I dalje regulatorni okvir zahtjeva formalni pristup u verifikaciji kvalifikacija ponuđača, pri čemu dokumenti koji se podnose za dokaz o kvalifikacijama moraju biti ili originalni ili pak ovjereni od strane nadležnih institucija (gradskih/općinskih organa uprave ili notara), što predstavlja značajno opterećenje finansijsko i proceduralno, posebno za mala i srednja preduzeća.

2.2.8. Pristup MSP finansijskim uslugama i izvorima finansiranja u FBiH (dimenzija 6)

Pristup finansijama jedan od je ključnih uslova poduzetničkog okvira za subjekte male privrede, a ujedno jedna od oblasti i barijera za poslovanje koje se u BiH ističu kao jedan od najznačajnijih. Naime, ovo se posebno odnosi na obrte i srodne djelatnosti koji se prema svom obliku smatraju fizičkim licima te stoga predstavljaju dosta veći rizik za kreditora i donatore u odnosu na privredna društva. Pristup finansijama posebno je dobio na značaju tokom COVID 19 pandemije kada su se, posebno subjekti male privrede, suočili sa problemima osiguranja likvidnosti i solventnosti. Na nivou BiH sprovedene su određene aktivnosti na harmonizaciji propisi i superviziji nad bankarskim sektorom, ali i dalje je prisutna nedostatak koordinacije na nivou entiteta, time i Federacije BiH, te upravo nedostatak supervizije nad bankarskim sektorom predstavlja rizik njegove dugoročne stabilnosti i osiguranja efikasnih mehanizama kreditiranja i osiguranja finansijskih sredstava za rast i razvoj sektora male privrede u FBiH.

Na nivou Federacije BiH postoji Sarajevska berza koja je članica regionalne SEE link. Nažalost, Sarajevska berza ne nudi poseban listing za manja preduzeća. U 2019. godini Komisija za vrijednosne papire Federacije BiH je izgubila neke od svojih članova, te nije mogla obavljati redovne zadatke što je dovelo do privremenog zaustavljanja glavnih operaciju na tržištu kapitala, sve do imenovanja novih članova 2021. godine.

Kreditno finansiranje i dalje je preovladavajući eksterni izvor finansiranja subjekata male privrede u Federaciji BiH. Uz 23 banke na malom tržištu kakva je BiH, ponuda kredita je značajna, a banke su, koliko je to bile moguće, doprinijele osiguranju likvidnosti i stabilnosti poslovanja privrednih subjekata u FBiH u periodu COVID 19 pandemije. Značajan izvor finansiranja za subjekte male privrede na nivou FBiH predstavlja Razvojna banka Federacije BiH koja nudi kredite sa povoljnim uslovima za privredne subjekte u FBiH. Kao rezultat mjera definisanih u Strategiji razvoja FBiH za period 2021.-2027. Razvojna banka FBiH u 2021. godini uvela je nove kreditne linije usmjerene na podršku digitalizaciji, podršku turističkom sektoru u FBiH te energetske efikasnosti. Postoje i posebne linije usmjerene isključivo na obrtnike, za izvoznike i slično. Kao odgovor na teškoće sa kojima su se suočili privredni subjekti u FBiH tokom COVID 19 pandemije Vlada Federacije Bosne i Hercegovine je 2020. godine uspostavila Garancijski fond sa portfolijem od 100.000.000 KM te donijela odluke o usvajanju kreditno-garantnih programa Garancijskog fonda, i to: kreditno-garantni program za poljoprivredu i prehrambenu industriju; kreditno-garantni program za mikro, mala i srednja preduzeća; kreditno-garantni program za obrtnike i ostale samostalne privredne djelatnosti; kreditno-garantni program za izvoznike te kreditno-garantni program za velika preduzeća.

Kako bi se potakli i alternativni izvori finansiranja i regulatorno uredila ova oblast u Federaciji BiH je izrađen nacrt Zakona o mikrokreditnim organizacijama FBiH koji još uvijek nije usvojen.

Četiri leasing kompanije u BiH se nalaze na teritoriji FBiH sa portfolijem aktivnosti od oko 117 miliona KM na godišnjem nivou. Vlasničko ili tzv. equity finansiranje je dostupno u vrlo malom obimu (npr. investicioni program Fondacije Mozaik) ali se i dalje radi o vrlo niskom nivou tzv. equity finansiranja s obzirom na visok stepen nepovjerenja vlasnika privrednih društava vezano za navedeni vid finansiranja ujedno uslijed i nedovoljnog nivoa zaštite prava kako investitora tako i vlasnika privrednih društava u FBiH. Nažalost, fondovi rizičnog kapitala ne postoje, dok iako je postojalo nekoliko inicijativa u proteklom periodu za uspostavu mreža poslovnih anđela, iste nikada nisu zaživjele na adekvatnom nivou. Sa druge strane postoje brojne mogućnosti za navedeno investiranje ali i finansiranje u preduzeća u start up fazi i preduzeća sa potencijalom, posebno od strane članova bh. dijaspore te se kao razvojna potreba ističe potreba daljeg unapređenja regulatornog okvira za navedene vidove finansiranja, poticanja uspostave fondova ali i promocije ove vrste finansiranja kod postojećih i potencijalnih poduzetnika u FBiH. Uz navedeno ne postoje ni inicijative koje promovišu finansijsku pismenost i finansijske obuke među MSP, te se finansijska pismenost uglavnom izučava u okviru obuka koje se sprovode kroz različite programe podrške razvoju poduzetništva kakav je npr. IMPAKT inkubator poslovnih ideja Fondacije Impakt.

2.2.9. Standardi i tehnička regulativa (SBA dimenzija 7)

Za dalji razvoj male privrede u Federaciji BiH od izuzetnog značaja je pružiti podršku izvozno-orjentisanim preduzećima sa posebnim naglaskom na tehničke standarde. Nažalost, u Bosni i Hercegovini još uvijek nema jedinstvene strategije o infrastrukturi za kvalitet niti implementacije mehanizma koordinacije između različitih nivoa vlasti u ovom segmentu. Također, ni na nivou Federacije Bosne i Hercegovine ne postoji strategija infrastrukture kvalitete proizvoda i usluga u kontekstu preuzimanja i primjene pravne tekovine EU u oblasti slobodnog kretanja roba. Od izuzetnog bi značaja za razvoj ove značajne oblasti za mala i srednja preduzeća bila i uspostava centraliziranog portala sa svim relevantnom horizontalnim i/ili sektorskim propisima kao i informacijama o standardima i uslovima u procesu standardizacije za preduzeća koja su zainteresovana za izvoz u EU, koji još uvijek nije iniciran kako na državnom tako ni na federalnom nivou. Kada određena preduzeće želi uvesti određeni standard i certificirati se za proces standardizacije

kvalitete te se, između ostalog, pripremiti za izvoz u EU, primorani su tragati za informacijama iz različitih izvora, što zasigurno predstavlja razvojnu barijeru i opterećenje u poslovanju. Na web portalu Instituta za standardizaciju BiH moguće je izvršiti online kupovinu standarda ili pak online čitati standarde.

Također, tehnički propisi se ne primjenjuju jedinstveno na nivou BiH te na nivou BiH ne postoji online dostupna lista svih važećih propisa sa njihovom pravnom osnovom i standardima za koje se vežu, a posebno ne sa informacijom koji od njih su usklađeni sa EU regulativama a koji ne, te koje su neophodne procedure usklađivanja u odnosu na poslovanje u BiH da bi se pristupila Jedinstvenom tržištu EU. Za praktičnu implikaciju ove razvojne barijere moguće je navesti da preduzeća moraju prilagoditi svoje procedure za proizvode koje prodaju na lokalnom tržištu i one koje žele izvoziti u EU, što dovodi i do toga da proizvodi koje prodaju na lokalnom tržištu nisu usklađeni sa EU propisima. Ovo svakako predstavlja posebnu barijeru za dalji razvoj subjekata male privrede i na nivou FBiH.

Mjeriteljstvo, kao značajan dio infrastrukture kvaliteta je na nivou Federacije BiH u nadežnosti Zavoda za mjeriteljstvo FBiH kao i Instituta za metrologiju BiH te je sistem za metrologiju u FBiH baziran na Međunarodnom sistemu mjernih jedinica i u značajnoj mjeri usaglašen sa EU trendovima u oblasti metrologije. Međutim, jedan od ključnih nedostataka u ovom aspektu jeste nedostatak ljudskih i tehničkih kapaciteta za ocjenjivanje usaglašenosti, zbog čega se za ocjenjivanje usaglašenosti proizvoda odnosno za ispitivanje i certifikaciju, kao i ocjenjivanje usaglašenosti sistema koriste usluge tijela iz zemalja okruženja ili pak EU, te se kao razvojna potreba svakako nameće potrebe poticanja osnivanja i kapacitiranja ovih tijela na nivou FBiH. Ukoliko se pak posmatra oblast akreditacije, ista je u nadležnosti Instituta za akreditovanje BiH (BATA), dok tijela za ocjenjivanje usaglašenosti proizvoda na nivou FBiH prije nego budu imenovana, dužna su posjedovati dokaz o sprovedenoj akreditaciji od strane BATA-e ili drugog referentnog akreditacionog tijela koje je međunarodno priznato.

Financijska podrška za provedbu standarda pruža se na entitetskom nivou. Federacija Bosne i Hercegovine podržava uvođenje međunarodnih standarda kvaliteta (HASAP, HALAL, uvođenje CE znaka) kroz godišnje grantove. Godine 2016. od strane Federalnog ministarstva razvoja, poduzetništva i obrta podržano je ukupno 32 MSP u okviru programa poticaja Tehničko usklađivanje (uvođenje ISO, HACCAP standarda i osiguranje CE znaka) sa iznosom od 217.800 KM. U narednim godinama, uključujući i 2022. godinu Ministarstvo je podržavalo tehničko usklađivanje kroz program Jačanje konkurentnosti MSP. Ovdje je potrebno napomenuti da 2020. godine Ministarstvo nije implementiralo program poticaja s obzirom da su sredstva na budžetskoj poziciji namijenjenoj godišnjim poticajima FMRPO bila usmjerena na sanaciju negativnih posljedica COVID 19 pandemije. Podršku tehničkom usklađivanju i standardizaciji pružaju i međunarodni donatori u BiH, kao što je npr. EU4Business Recovery program, te je npr. 2022. godine u okviru projekta EU4AGRI, koji finansira Evropska unija, objavljen Javni poziv za dodjelu bespovratnih sredstava za mjeru podrške uvođenju standarda i certifikaciji u poljoprivredno-prehrambenoj proizvodnji. Međutim, i dalje postoji razvojna potreba kako za unapređenjem informisanosti i jačanja internih kapaciteta subjekata male privrede za uvođenjem standarda tako i za jačom finansijskom podrškom tehničkom usklađivanju, standardizaciji i certifikaciji. U ovom kontekstu je potrebno napomenuti i prednost da je uvođenje standarda kvaliteta u BiH oslobođeno od poreza na dodanu vrijednost, što predstavlja poticaj za subjekte male privrede koji žele pristupiti certifikaciji.

Nadzor nad tržištem u BiH provode institucije na nivou BiH, FBiH, RS i BD BiH. Ukazuje se potreba za usklađivanjem zakonodavstva sa propisima EU kako bi se omogućio lakši protok roba i usluga između EU i BiH. Agencija za nadzor nad tržištem Bosne i Hercegovine redovno nadzire tržište, objavljuje informacije o

opasnim proizvodima, o proizvodima koji su povučeni sa tržišta i slično, ali se i dalje ukazuje potreba za jačanjem strateškog i planskog pristupa nad tržištem kako bi se doprinijelo harmoniziranom radu i naporima i doprinijelo uređenju navedene oblasti kako u BiH tako i entitetima i BD BiH.

2.2.10. Poduzetničke vještine (SBA dimenzija 8a)

Nalazi svjetskih referentnih naučno-istraživačkih projekata ali i iskustva iz praksa ukazuju na pozitivnu korelaciju između poduzetništva i privrednog razvoja jedne zemlje. Europska komisija (2006) naglašava da se visok nivo razvijenosti poduzetništva može postići obrazovanjem, naročito kroz poduzetničko obrazovanje. Kvalitetna i motivisana radna snaga postala je jedna od ključnih konkurentskih prednosti preduzeća, što se posebno pokazalo tokom COVID 19 pandemije, te se ukazuje potreba za jačanjem kompetencija zaposlenih, posebno vezano za savremena znanja i vještine koje nameće sve veći stepen globalizacije. Za razliku od velikih preduzeća, mala i srednja preduzeća često se suočavaju sa ograničenjima vezanim za osiguranjem edukacija, stručnih usavršavanja i slično za vlastite zaposlenike, te se u BiH uglavnom oslanjaju na eksterne pružaoce usluga i vrlo često sporadične edukacije, koje nisu u skladu sa potrebnim nivoom sticanja znanja i jačanja vještina zaposlenih. Sa druge strane, "in house" obuke, prilagođene potrebama preduzeća nisu u značajnoj mjeri prisutne, a vrlo čest uzrok navedenom je nepropoznavanje značaja navedenog od strane menadžera MSP-a. Uvažavajući promjenljive trendove u okruženju, sve veći stepen globalizacije i brzog tehnološkog razvoja, za subjekte male privrede u FBiH posebna razvojna potreba odnosi se na potrebu ulaganja u vještine, digitalizaciju i inovativnost kako bi se očuvala i dalje unaprijedila njihova konkurentnost na tržištu, podržao opstanak i njihov dalji rast i razvoj. Posebno aktuelan aspekt odnosi se na tzv. "ozelenjavanje" poslovanja za šta je neophodno jačati kompetencije ključnog osoblja unutar preduzeća kao i zaposlenika.

Jačanje i razvoj vještina kako stanovnika tako i unutar poslovnog sektora prepoznati su kao prioriteta unutar Strategije razvoja Federacije BiH. Strategija, između ostalog, definiše da je programima podrške poduzetničkoj infrastrukturi potrebno napraviti potpuni redizajn podrške razvoju preduzetništva i manjim preduzećima i podržati pristup cjeloživotnom učenju i vještinama, kako za poduzetnike, tako i za one koji planiraju osnovati preduzeće. Zatim da je potrebno osmisliti i intenzivirati nove obuke za prekvalifikaciju u IT/STEM sektor, stimulisati izdvajanja za neformalno obrazovanje i osigurati poreske olakšice za troškove obrazovanja radnika i promociju programa učenja uz rad, te stažiranja, te da obuka i obrazovanje zaposlenih treba dobiti povećan koeficijent kao porezni odbitak.

Informacijska osnova o potrebnim vještinama na tržištu rada i stavovima poslodavaca vezane za potrebne vještine zaposlenih unaprijeđena je u proteklom periodu kroz EU Projekat "Istraživanje tržišta rada". U okviru projekta, istraživanje tržišta rada u Federaciji BiH provodi se kao zajednička aktivnost Federalnog zavoda za zapošljavanje i kantonalnih službi za zapošljavanje u cilju dobijanja kvantitativnih i kvalitativnih podataka neophodnih za pružanje adekvatnih informacija o kretanjima na tržištu rada.⁶ Uz nalaze navedenog projekta, koriste se i nalazi Ankete o radnoj snazi na nivou BiH kao i drugi tematski specifični izvještaji te daju preporuke za donošenje politika, ali je utisak da većina nalaza ostaje na nivou preporuke bez mnogo dokaza o implementiranim preporukama u praksi.

⁶Istraživanje tržište rada u BiH, online, www.trzisterada.ba, pristupljeno 01.09.2022. godine

Na nivou Federacije BiH za subjekte male privrede dostupni su brojni programi za sticanje vještina. Privredna komora FBiH nudi niz edukacija za svoje članove, koje se, uslijed COVID 19 pandemije, u najvećoj mjeri odvijaju online, a koji su dostupni i drugim subjektima, osim članica Komore, uz prethodnu registraciju na portal. Brojne nevladine organizacije i međunarodno finansirani donatorski programi, također, nude kako obuke za pokretanje biznisa tako i razvoj poslovanja, međutim ukazuje se potreba kvalitetnijeg praćenja i evaluacije dostupnih programa koja se sada sprovodi od strane svakog pružaoca obuke interno i pojedinačno. Postoje i primjeri programa koji podržavaju prekvalifikaciju i dokvalifikaciju zaposlenih ili pak omogućavaju stipendije za sticanja deficitarnih zanimanja, zasnovani na potrebama tržišta rada, ali se isti još uvijek ne koriste na adekvatnom nivou od strane poslodavaca i nezaposlenih osoba, što ukazuje na potrebu daljnje prilagodbe programa potrebama tržišta rada i unapređenja dijaloga između poslodavaca i institucija kod kreiranja programa podrške obrazovanju za unapređenje zapošljivosti.

Na nivou Federacije BiH ne postoji jedinstveni online portal koji bi objedinio sve informacije o dostupnim obukama za subjekte male privrede, te je ograničenost pristupa informacija o navedenoj oblasti jedna od razvojnih prepreka, posebno s aspekta širine mogućnosti za jačanja kapaciteta MSP-a izvan tradicionalnih pružalaca obuka.

Iako je još 2019. godine kroz formiranje Radne grupe za izradu Strategije pametna specijalizacije BiH započeo proces izrade navedene strategije, još uvijek nije učinjeno mnogo pomaka. Sa druge strane, pametna specijalizacija je prepoznata kao jedan od prioriteta u Strategiji razvoja Federacije BiH 2021-2027. te je time kroz trogodišnje i godišnje planiranje rada federalnih organa uprave operacionalizirana te se efekti mogu očekivati u narednom periodu. Pametna specijalizacija je prepoznata i kao prioritet EU i od strane durgih donatora finansiranih projekata u BiH koji finansiraju aktivnosti bazirane na navedenom principu, te se time kao razvojna potreba ukazuje potreba za jačanjem inormisanosti i internih kapaciteta subjekata male privrede u FBiH za primjenu navedenog pristupa u poslovanju njihovih poduhvata.

2.2.11. Politika inovacija za MSP (dimenzija 8b)

Inovacije se u današnjem vremenu poslovanja smatraju jednom od ključnih faktora rasta i razvoja preduzeća te predstavljaju jednu od pokretačkih snaga privrednog razvoja određenih zemalja. Sa povećanim stepenom globalizacije poslovanja osiguranje inovativnosti u poslovanju postalo je imperativ za preduzeća kako bi očuvala i unaprijedila konkurentnost ali u konačnici i opstala na tržištu.

Kao što je ranije navedeno, Strategija razvoja Federacije BiH za period 2021-2027. kao jedan od akceleratora razvoja prepoznaje Inovacije i digitalizaciju, te se inovativnost proteže kroz sve prioritete unutar Strateškog cilja 1 "Ubrzan ekonomski razvoj". U Akcionom planu za inovacije u malim i srednjim preduzećima Federacije Bosne i Hercegovine za period 2021.-2023. godina navodi se da je inovacioni sistem FBiH definisan određenim izazovima, a to su:

- a) Generalno nedostaju podaci i informacije o inovacijama u FBiH, i prisutan je mali broj aktivnih organizacija za podršku koje rade na unapređenju inovacija;
- b) Nedostatak ciljanih programa podrške inovacijama od strane različitih institucija u FBiH
- c) Nedostatak kapaciteta za podršku inovacijama u istraživačkim i drugim organizacija za podršku odgovornih za unapređenje MSP

- d) Relativno mali broj izvozno orijentisanih preduzeća, uključenih u globalne lance vrijednosti, pokušavaju da odgovore zahtjevima svojih kupaca, uz mali broj inovacija novih proizvoda i procesa, odnosno aktivnostima proizašlim iz novih poslovnih modela
- e) Nedostatak saradnje i iskustva u zajedničkim projektima znanja između preduzeća, istraživačkih organizacija i poduzetničkih potpornih institucija
- f) Nedostatak sistemskog i koordiniranog pristupa u korištenju sredstava EU;
- g) Nedostatak određene inovacione infrastrukture i platformi za umrežavanje; te su na osnovu nalaza i razmišljanja zainteresovanih strana definisana 4 područja intervencije za konkretnu implementacijsku orijentaciju:

1)- Dizajniranje i testiranje vaučer šeme za inovacije i ozelenjavanje MSP

2) Promoviranje konkretnih mrežnih platformi duž quintuple helix modela (uključujući privatni i javni sektor, institucije znanja, kao i organizacije civilnog društva i organizacije za zaštitu životne sredine, kako bi se ojačao dijalog i zajednički promovisale konkretna saradnja i inovativne aktivnosti

3) Jačanje inovacione infrastrukture koja je već planirana, prijeko potrebna i provodiva, kako bi se implementirala i bila zasnovana na iskustvima koja se takođe mogu primijeniti i u drugim oblastima

4) Povećavanje uključenosti u programe EU i Zapadnog Balkana radi boljeg korištenja EU mreža za učenje, kao i raspoloživih sredstava. To takođe uključuje poboljšanje mogućnosti prijavljivanja za ove fondove, ali i bolje umrežavanje i razmjenu iskustava između zainteresiranih strana u FBiH.

U Akcionom planu se navodi da bi se područja intervencije trebala nadovezati na postojeće iskustvo. U skladu s tim, Akcioni plan za inovacije se treba tumačiti kao „Razvoj plana u toku“ koji zahtijeva dalju konkretizaciju i realizaciju, putem dalje koordinacije i saradnje zainteresovanih strana u FBiH. Iako se navedi Akcioni plan izrađuje na godišnjem nivou po principu 1+2, efekti njegove izrade ostaju ograničeni uslijed nedostatka dovoljnog nivoa koordinacije svih relevantnih aktera zaduženih za implementaciju planiranih aktivnosti ali i finansijskih sredstava, te je neophodno utvrditi iznose sredstava po planiranim aktivnostima u okviru pojedinačnih područja intervencije ta unprijediti sistem monitoringa, evaluacije i izvještavanja o implementaciji navedenog Akcionog plana.

U skladu sa Akcionim planom, uz podršku „Mehanizma za podršku implementaciji strategija razvoja malih i srednjih preduzeća – SIEM“ u okviru projekta „Evropski akt o malom biznisu kao okvir strategija i politika za mala i srednja preduzeća u Bosni i Hercegovini“, koji je finansirala Švedska, a implementirala Agencija za razvoj preduzeća Eda Banja Luka pored projekata koje je implementirala Asocijacija "ReSET" – Centar za održivu energetska tranziciju iz Sarajeva i Privredna/Gospodarska komora Federacije BiH koji su relevantni za oblast zelene ekonomije, u saradnji Zeničke razvojne agencije ZEDA, Grada Zenica i Agencije za razvoj preduzeća Eda Banja Luka, u sklopu Javnog poziva za dodjelu bespovratnih finansijskih sredstava (granta) iz Mehanizama za podršku implementaciji strategija razvoja malih i srednjih preduzeća (SIEM) projekta „SBA u BiH“, izvršen je izbor osam poslovnih subjekata sa kojima je zaključen ugovor o dodjeli sredstava ukupne vrijednosti 100.000 KM, dok ukupna vrijednost projekata koji su realizovani iznosi 152.584 KM. Implementacijom ovog vaučer programa je podržan proces uvođenja inovacija koje obezbjeđuju unapređenje postojećih ili razvoj novih proizvoda/usluga ili procesa u poslovanju pruža se podrška različitim aktivnostima, prije svega u oblasti digitalizacije procesa kao što su optimizacija i smanjenje troškova proizvodnog procesa, optimizacija procesa evidencije i kontrole utroška radnih sati, kreiranje i

implementacija online platforme za upravljanje ljudskim resursima, program objedinjavanja prodaje i lojalnosti kupaca i drugo. Takođe, podržana je realizacija projekata koji se odnose na rebrandiranje i modernizaciju brenda, te drugi vidovi unapređenja u oblasti marketinga.

U kontekstu digitalizacije koja potpomaže inovativne procese u preduzećima, potrebno je istaći da prema Studiji o digitalnoj transformaciji kompanija u Bosni i Hercegovini⁷, 24% preduzeća u BiH ima integrirane interne procese, 14% preduzeća koriste 2 ili više društvenih medija, samo 5% koristi prednosti analitike big data ili bilo kog izvora podataka, 9% njih kupuje neku od usluga cloud computing-a, 19% preduzeća vrši prodaju putem Interneta (od čega ostvaruje najmanje 1% prometa). Prema rezultatima istraživanja u okviru Studije, 53% kompanija koje su usvojile društvene medije vjeruju da su digitalne tehnologije doprinijele usvajanju novih klijenata, 46% kompanija koriste mobilne tehnologije, 73% kompanije investira u digitalne tehnologije s ciljem boljeg povezivanja s kupcima, 19,4% kompanija koje ulažu u digitalne tehnologije zabilježile su smanjenje operativnih troškova, 89,1% kompanija koje ulažu u digitalne tehnologije je zadržalo ili povećalo broj zaposlenih, a samo 16% kompanija posjeduje integriranu strategiju inovacija i digitalizacije.

Politike podrške inovativnosti u Bosni i Hercegovini je još jedna od oblasti na koju utiče kompleksno administrativno ustrojstvo u BiH. Naime, Bosna i Hercegovina je jedna od tri posljednje ranigirane zemlje na European Innovation Scoreboard u 2021. godini i klasificirana je kao "inovator u nastanku" što dovoljno govori o stanju u navedenoj oblasti. Istraživanje i razvoj su i dalje izuzetno nerazvijeni u Federaciji BiH. Postoje određeni pomaci u kontekstu finansijske podrške ali istraživačko-razvojna aktivnost i dalje nije zasnovana na uskoj i bliskoj saradnji privrednih subjekata, naučno-istraživačkih institucija i akademske zajednice, nego se uglavnom radi o internim aktivnostima unutar samih preduzeća i u najvećoj mjeri od strane velikih preduzeća koja imaju vlastite kapacitete za aktivnosti istraživanja i razvoja. Sa druge strane, u FBiH postoje 3 naučno-tehnološka parka koji sarađuju sa predstavnicima univerziteta ali i dalje većina mjera usmjerenih ka inovativnosti subjekata male privrede je inicirana od strane projekata ili poslovnih udruženja, jer je inovativnost malih i srednjih preduzeća interno ograničena dostupnošću finansijskih sredstava za inovativne projekte. Jedan od projekata koji potiče inovativnost MSP-a je projekat Challenge to Change koji se implementira u BiH od 2016. godine a koji potiče inovativne ideje u BiH. Ugovor o implementaciji ovog projekta potpisali su Sarajevska regionalna razvojna agencija SERDA i SIDA.

Challenge to Change projekat posebno stimuliše inovativne poslovne ideje i procese koji mogu biti od značaja za društveno ekonomski razvoj Bosne i Hercegovine. Jedna od glavnih karakteristika projekta je da pruža kandidatima jednokratnu i ograničenu podršku za prevladavanje nesigurnosti koji inhibiraju inovacije, istraživanje i razvoj, kao i ulaganja u nove pristupe.

Kroz Challenge to Change projekat dosad je podržano ukupno 179 kompanija sa inovativnom idejom sa područja cijele Bosne i Hercegovine, dok je na području Federacije Bosne i Hercegovine podržano 106 kompanija. Kompanije na području Federacije Bosne i Hercegovine su ugovorile projekte u ukupnoj visini sredstava od 6.179.233,70 EUR, od čega su 2.428.895,82 EUR grant sredstva. Pored poboljšanja performansi svog poslovanja, kompanije su tokom realizacije svojih projekata zaposlile novih 397 radnika.

Iako, kao dio poduzetničke infrastrukture, na nivou Federacije BiH postoje poslovni inkubatori, inovacioni centri i slično (ukupno 14 poslovnih inkubatora), uglavnom se radi o centrima različitih struktura, fokusa i svrhe. Prema nalazima Izvještaja o Indeksu MSP politika za Zapadni Balkan 2022, mnogo od njih nude obuke

⁷ U okviru izrade Studije koju je izradilo Udruženje za digitalnu transformaciju BiH uz podršku GIZ-a 2021. godine, intervjuem je obuhvaćeno 10 kompanija iz Federacije BiH

mentorstvo i suluge poslovnog savjetovanja ali je čest slučaj da neki od njih ne služe svojoj svrsi, s obzirom da su poduzetnici imaju svoja trajna sjedišta u ovim inkubatorima.

Broj podnešenih patenata na nivou godine u Bosni i Hercegovini je i dalje nizak.

Razvojna potreba u narednom periodu odnosi se na snažniju promociju značaja zaštite intelektualnog vlasništva ali i mogućnosti njegove komercijalizacije, kako bi se jačali kapaciteti subjekata male privrede u navedenoj oblasti.

2.2.12. MSP u zelenoj ekonomiji (SBA dimenzija 9)

Prema Indeksu MSP Politike za Zapadni Balkan, kao i svaki drugi privredni subjekt, mala i srednja preduzeća suočavaju se s posljedicama degradacija okoliša, što može stvoriti specifične izazove za njihov opstanak i rast. Sa druge strane, MSP mogu biti izvor inovacija i rješenja za razvoj tehnologije potrebne za rješavanje ekoloških izazova. Nova zelena tržišta i pristupi kakva je cirkularna ekonomija mogu stvoriti prilike za MSP. Prema Zakonu o energetske efikasnosti FBiH (Službene novine FBiH, broj 22/17) "energetska efikasnost" je odnos između potrošene energije i ostvarenog efekta u uslugama, robi ili energiji. Kroz primjenu pristupa energetske efikasnosti i ušteda, MSP mogu ostvariti poboljšanje svog poslovanja i osloboditi resurse za nova ulaganja i/ili diverzifikaciju poslovanja.

Privreda u Bosni i Hercegovini, time i u Federaciji BiH zasnovana je na uglju i njegovom korištenju za proizvodnju električne energije, kao i zagrijavanje poslovnih i stambenih objekata. U posljednje vrijeme sve više poslovnih subjekata se okreće korištenju energetski efikasnijih načina proizvodnje električne energije i zagrijavanja i hlađenja poslovnih prostora, ali je značajan rast cijena peleta i ogrjevnog drveta uslijed poremaćaja na europskom tržištu uzrokovanog ratnim dešavanjima u Ukrajini, stvorio značajan izazov kako za stanovništvo tako i za privredne subjekte. Tromjesečna zabrana izvoza peleta i ogrjevnog drveta koje je donijelo Vijeće ministara Bosne i Hercegovine u 2022. godini nije rezultirala smanjenjem cijena ovih energenata na domaćem tržištu. Uz nizak stepen korištenja obnovljivih izvora eneregije u protekom periodu kao značajna razvojna potreba u ovom kontekstu nameću se usklađene, dobro koordinirane i targetirane linije finansijske i tehničke pomoći kako bi se očuvao postojeći nivo ali i potaklo dalje uvođenje održivih praksi u poslovanje preduzeća u FBiH.

Značajna finansijska sredstva na nivou Federacije BiH su izdvojena za podršku energetske efikasnosti u ovom entitetu BiH, posebno u okviru mjera planiranih Akcionom planom razvoja MSP u FBiH za period 2019 - 2020, kada je realizirano preko 15.000.000 KM za unapređenje EE od strane MSP. Neke od njih, u skladu sa Akcionim planom, uz podršku „Mehanizma za podršku implementaciji strategija razvoja malih i srednjih preduzeća – SIEM“ u okviru projekta „Evropski akt o malom biznisu kao okvir strategija i politika za mala i srednja preduzeća u Bosni i Hercegovini“, koji je finansirala Švedska, implementirala je Agencija za razvoj preduzeća Eda Banja Luka u okviru čega je podržana realizacija i slijedećih projekata: (1) Asocijacija "ReSET" – Centar za održivu energetske tranziciju iz Sarajeva je implementirao projekat Mreža energetske efikasnosti u industriji BiH – MEEI, koji je implementiran u periodu juli - decembar 2021. godine. U projekat su bila uključena preduzeća iz Federacije BiH, pri čemu su za određeni broj preduzeća u okviru projekta urađeni preliminarni energetske auditi. U okviru projekta su akreditovani auditori i stručnjaci iz BiH u oblasti energetske efikasnosti i energetske menadžmenta koji su proveli audite, uz studente elektrotehničkih i mašinskih fakulteta iz Sarajeva i Tuzle. U okviru projekta je organizovana konferencija tokom koje su prezentovani ključni nalazi provedenih energetske audita, iskustva u provođenju audita u preduzećima u

BiH, kao i identifikovane mjere za unaprjeđenje energetske efikasnosti i korištenje obnovljivih izvora za vlastite potrebe u MSP, te primjeri najboljih praksi i naučenih lekcija preduzeća-lidera u realizaciji mjera energetske efikasnosti; (2) Privredna/Gospodarska komora Federacije BiH je implementirala projekat promocije mreže energetske efikasnosti u industriji, gdje su aktivnosti provedene na području Tešnja i Tuzlanskog Kantona.

Posebnu podršku u ovom segmentu pruža Fond za zaštitu okoliša Federacije BiH, koji pored MSP pruža podršku i vladinim institucijama, javnim preduzima, jedinicama lokalne samouprave i slično u pripremi dokumentacije kao i uvođenju sistema energetske efikasnosti. U 2020. godini Fond je podržao 93 kompanije i 51 projekat vrijednosti preko 5 miliona KM, a MSP u najvećoj mjeri podržao u oblasti energetske efikasnosti, upravljanja vodama, provođenje energetskih audita kao i za aktivnosti usmjerene ka razvoju svijesti.

Kao rezultat mjera utvrđenih Strategijom razvoja FBiH za period 2021-2027. godina Razvojna banka Federacije BiH u 2022. godini uvela je nove kreditne linije, pri čemu se dvije odnose na oblast obnovljivih izvora energije i energetske efikasnosti i to "Kreditna linija za dugoročno kreditiranje projekata obnovljivih izvora energije" i "Kreditna linija za dugoročno kreditiranje poboljšanja energetske efikasnosti" sa fiksnom nominalnom kamatnom stopom od 2,5% i drugim povoljnijim uslovima korištenja finansijskih sredstava. Sve više međunarodnih finansijskih institucija u BiH implementira programe podrške EE, kao što je npr. zajam Europske investicione banke Raiffeisen Leasing BiH, dok gotovo sve komercijalne banke i mikrokreditne fondacije BiH imaju specifične linije usmjerene ka unaprjeđenju EE u MSP. Pored federalnog nivoa vlasti i određena kantonalna ministarstva nadležna za zaštitu okoliša imaju programa podrške EE za privredne subjekte. Jedno od njih je Ministarstvo prostornog uređenja i zaštite okoliša Tuzlanskog kantona koje je u 2022. godini podržalo 22 privredna društva za realizaciju projekata provedbe energijskih programa, unaprjeđivanja i izgradnje infrastrukture za zaštitu okoliša i zaštite, očuvanja i poboljšanja kvaliteta zraka, tla i voda.

U kontekstu finansijske podrške za realizaciju progama podrške zaštiti okoliša i energetske efikasnosti, generalno je utisak da je najveći broj korisnika ovih programa subjekata male privrede koji su registrovani kao privredna društva, dok su obrtnici kako kroz same uslove javnog poziva tako i uslijed manje razvijenih kapaciteta, u manjoj mjeri korisnici programa, ostavljajući prostor i potrebu za otvaranje dijaloga ali i kreiranje posebnih mjera podrške za jačanje kapaciteta za unaprjeđenje EE kao i primjenu principa cirkularne ekonomije od strane obrtnika u Federaciji BiH.

Zelena agenda za Zapadni Balkan koja je usvojena u Sofiji u novembru 2020. godine, a koja je povezana sa Europskom zelenim planom, skupom politika i mjera koje EU vode ka klimatskoj neutralnosti do 2050. godine stavila je poseban značaj na primjenu pristupa cirkularne ekonomije od strane MSP s obzirom da je ista jedna od 5 oblasti u agendi sa posebnim fokusom na recikliranje, otpad, održivu proizvodnju i efikasnost upotrebe resursa. Cirkularna ekonomija postaje i jedan od prioriteta finansiranja MSP od strane međunarodnih donatora u BiH. Jedan od njih je i EU4Agri projekat koji omogućava finansiranje aktivnosti na unaprjeđenju industrijske resursne efikasnosti i cirkularnih lanaca vrijednosti u poljoprivredno-prehrambenom sektoru. Ipak, subjekti male privrede u Federaciji BiH nisu dovoljno upoznati sa navedenim pristupom te se kao razvojna potreba nameće potreba za jačanjem kapaciteta predstavnika MSP-a za analizu mogućnosti i primjenu principa cirkularne ekonomije u poslovanje, čemu svakako mogu doprinijeti i aktivnosti i mjere usmjerene kao eko-inovacijama a planirani u relevantnim strateškim i operativnim dokumentima na nivou FBiH.

Na nivou Federacije BiH ne postoji tijelo koje koordinira “zelene” politike za MSP kao ni pripadajuće fondove. Federalna strategija zaštite okoliša za period 2022.-2032. koju je izradilo Federalno ministarstvo okoliša i turizma FBiH a koju je usvojila Vlada FBiH u septembru 2022. godine kao jedan od prioriteta utvrđuje prioritet “Osigurati visok nivo međusektorskog i intersektorskog sinergijskog djelovanja i integracije javnih okolišnih politika” u okviru kojeg je planirana uspostava koordinirajućeg tijela za rodnu ravnopravnost i okoliš kako bi se osigurala sinhronizacija pristupa, između ostalog i u podršci MSP u ovoj oblasti, uvažavajući interesorni karakter oblasti. Izuzetno aktivna u polju energetske efikasnosti za mala i srednja preduzeća jeste Privredna komora FBiH, koja posebno kroz svoj Sektor energetike, kao i kroz strukovnu asocijaciju Udruženje za obnovljive izvore energije (UOIE), učestvuje u projektima u oblasti obnovljivih izvora energije.

Iako je novi Zakon o zaštiti okoliša FBiH (“Službene novine FBiH” broj 15/21), propisao uspostavu sistema dodjele eko-oznaka radi promovisanja izrade, proizvodnje, marketinga i upotrebe proizvoda sa smanjenim uticajem na okoliš u odnosu na ukupan period trajanja tog proizvoda, te radi bolje informisanosti potrošača o uticaju proizvoda na okoliš, još uvijek nisu zabilježene dodijeljene eko oznake u FBiH, ukazujući na potrebu dalje promocije značaja primjene standarda kvalitete u ovoj oblasti i sticanja eko oznake, što može biti od velikog značaja za unapređenje konkurentnosti MSP-a kao i usklađivanje sa propisima za njihov izlazak na EU tržište. U kontekstu regulatornog okvira, ovdje je značajno iskanuti i postojanje Pravilnika o donošenju najboljih raspoloživih tehnika kojima se postižu standardi kvaliteta okoliša (“Službene novine FBiH” br. 52/07) koji propisuje najbolje raspoložive tehnike u formi tehničkih uputa za pogone postrojenja i aktivnosti u brojnim djelatnostima u kojima djeluju subjekti male privrede u FBiH (tekstilna, kožna, drvna, papirna, prehrambena industrija i dr.).

2.2.13. Internacionalizacija MSP (SBA dimenzija 10)

Internationalizacija poslovanja određenog preduzeća stepen je u razvoju preduzeća ali svakako i poticaj za unapređenje produktivnosti, konkurentnosti i inovativnosti i ovakva preduzeća predstavljaju značajan segment doprinosa privrednom razvoju zemlje. Kao i prethodna oblast, tako je i podrška internacionalizaciji poslovanja MSP prepoznata kao jedan od prioriteta u okviru Strategije razvoja Federacije BiH za period 2021.-2027. godina i to prioritet 1.4. Podržavati izvoz i stvaranje proizvoda više dodane vrijednosti te mjeru Jačati internacionalizaciju i uključivanje u globalne lance vrijednosti u okviru koje se posebno stavlja naglasak na pametnu specijalizaciju regija, prepoznavanje strateških privrednih oblasti koje će podržati pametnu specijalizaciju uvažavanje određenih kriterija za strateške oblasti kao što je orijentiranost na izvoz, tehnička opremljenost rada, tehnološki sadržaj proizvoda, ulaganja u istraživanja i razvoj i dr. uz podršku automobilske industrije da se pripremi za nove trendove (električna i autonomna vozila i sl.) i uspostavi regionalnih lanaca vrijednosti u zelenoj i kružnoj ekonomiji te osigurati bolje informisanosti privrednih subjekata o tržišnim uslovima, zahtjevima i preferencijama potrošača na izvoznim tržištima.

Promociju izvoza na nivou Federacije BiH vrši Vanjskotrgovinska komora BiH koja ja ujedno i koordinirajuće tijelo na nivou FBiH za Evropsku poduzetničku mrežu (EEN), projekat EU namjenjen malim i srednjim preduzećima kao podrška i servis u internacionalizaciji njihovog poslovanja. Konzorcij Evropske poduzetničke mreže u Federaciji Bosne i Hercegovine sačinjava Vanjskotrgovinska komora Bosne i Hercegovine kao koordinator dok su partneri Sarajevska regionalna razvojna agencija SERDA, Univerzitet u Sarajevu, INTERA Tehnološki park Mostar, BIT centar Tuzla, Zenička razvojna agencija ZEDA te Razvojna agencija Unsko-sanskog kantona RA-USK. EEN pruža podršku u internacionalizaciji poslovanja, kroz

poslovno povezivanje sa ino partnerima, organizaciju poslovnih susreta, informisanje o poslovnim ponudama inostranih kompanija, te bazu poslovne saradnje EEN. EEN nudi i usluge poslovnog savjetovanja, podršku inovacijama i transferu tehnologija te podršku istraživanju i razvoju. Kroz EEN moguće je pronaći i potencijalne partnere za kolaborativne programe EU kao što je HORIZON i dr.

Agencija za promociju stranih investicija u BiH (FIPA) ima mandat fokusiran na privlačenje i promociju stranih investicija u BiH, radeći na pripremi sektorskih studija, podržava uspostavu kontakta između privatnog i javnog sektora, potiče saradnju na unapređenju investicione klime, ali sa druge strane djeluje više informativno i savjetodavno za investitore.

U okviru svog godišnjeg programa poticaja i programa “Jačanje konkurentnosti MSP” Federalno ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta pruža podršku MSP, između ostalog, i u internacionalizaciji poslovanja, dok organizovane nastupe i podršku nastupu na sajmovima u zemlji i inostranstvu u najvećoj mjeri pružaju Privredna komora FBiH kao i privredne komore na kantonalnom nivou.

U kontekstu internacionalizacije poslovanja, potrebno je istaži da je novi Zakon o obrtu i srodnim djelatnostima Federacije BiH omogućio vanjskotrgovinsko poslovanje za ove subjekte male privrede, što do donošenja novog Zakona nije bilo moguće. Iako je Zakon u primjeni od 2021. godine, izvozne aktivnosti obrtnika su i dalje na prilično niskom nivou što je i za očekivati s obzirom na potrebu prilagodbe sistema primjene novog Zakona ali i samih obrtnika.

Iako postoji i strateško i programsko opredjeljenje na nivou Federacije BiH za uspostavom infrastrukture i poticanje e-trgovine i e-plaćanja, a posebno nakon COVID 19 pandemije, još uvijek ne postoji niti regulatorni okvir, kao ni jasan plan za izgradnju navedene infrastrukture, te se kao razvojna potreba ukazuje neophodnost pokretanja aktivnosti na izgradnji infrastrukture za e-trgovinu i eplaćanja, osmišljavanje i realizaciju programa promocije e-trgovine kao i povećanjem dostupnih fondova za navedene namjene.

2.2.14. Razvoj poduzetničke infrastrukture

Za povoljan privredni ambijent je, između ostalog, neophodno imati dobro razvijenu poduzetničku infrastrukturu, ulaganjem u koju se direktno potiče ravnomjerni regionalni razvoj, brži razvoj privrede, privlačenje investicija i povećanje stope zaposlenosti. Institucije poduzetničke infrastrukture mogu se osnovati na inicijativu različitih razina vlasti ili na inicijativu pojedinaca i skupina zainteresiranih subjekata, ali u oba slučaja radi se o jednako važnim institucijama koje kvalitetnom podrškom maloj privredi u konačnici doprinose održivom razvoju društva. Da bi privrednim subjektima bila privlačnija poduzetnička infrastruktura bilo bi potrebno da ista ima što atraktivniju lokaciju, dobru saobraćajnu povezanost i izgrađenu infrastrukturu. Osim navedenih faktora koji privlače investitore u poduzetničku infrastrukturu, veoma je bitan efikasan administrativni aparat na svim nivoima vlasti, kao i sistem olakšica za poslovanje na teritoriji date jedinice lokalne zajednice (JLS), ali i na entitetskom i državnom nivou.

Federalno ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta kontinuirano sprovodi mjere unapređenje oblasti poduzetničke infrastrukture na nivou Federacije BiH. Uvažavajući značaj i potrebu unapređenja regulatornog okvira u oblasti poduzetničke infrastrukture, Ministarstvo je sprovelo potrebne procedure izrade Zakona o poduzetničkoj infrastrukturi čiji je nacrt usvojen od strane Doma naroda Parlamenta FBiH i Predstavničkog doma Parlamenta FBiH, te je nakon analiza pristiglih primjedbi i sugestija prijedlog zakona

upućen na mišljenje nadležnih institucija, čija mišljenja se očekuju prije upućivanja Vladi FBiH na razmatranje.

Rad na unapređenju regulatornog okvira u oblasti poduzetničke infrastrukture nastavak je aktivnosti unapređenja cjelokupne poduzetničke infrastrukture u Federaciji BiH. Naime, Federalno ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta u proteklom periodu sprovodilo je i dalje sprovodi aktivnosti na poticanju uspostave subjekata poduzetničke infrastrukture odnosno poduzetničkih zona i poduzetničkih potpornih institucija, te se na godišnjem nivou sprovodi program poticaja za općine i gradove u FBiH za izgradnju poduzetničkih zona kao i program podrške za unapređenje institucijske poduzetničke infrastrukture za poduzetničke potporne institucije s područja Federacije Bosne i Hercegovine (poduzetnički inkubatori, tehnološki parkovi, akceleratori, poduzetnički centri, klasteri i razvojne agencije). Od 2016. do 2019. godine podržano je ukupno 57 općina i gradova u FBiH za izgradnju poduzetničkih zona vrijednosti od preko 10 miliona KM, dok su 32 poduzetničke potporne institucije podržane sa preko 400.000 KM za podršku realizaciji projekata i aktivnosti. I u 2022. godini kada je nastavljeno sa programom podrške za ove namjene, Ministarstvo je dodjelilo sredstva za 13 JLS u FBiH za izgradnju poduzetničkih zona, za 5 JLS za izradu dokumentacije za uspostavljanje poduzetničke zone te za 7 poduzetničkih potpornih institucija.

Federalno ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta 2018. godine uspostavilo je Informacioni sistem sa web portalom poduzetničkih zona u Federaciji BiH u saradnji sa međunarodnom organizacijom CRS uz finansiranje USAID-a. Pored njih, značajnu podršku je pružio UNDP BiH u smislu organizovanja i održavanja obuka za timove lokalnih zajednica zaduženih za rad na unosu podataka u predmetni informacioni sistem, kao i kroz angažovanje stručnih kadrova za početni unos podataka u ovaj registar. Portal www.zonefbih.gov.ba se kontinuirano nadograđuje, te je Ministarstvo potpisalo bitne akte sa federalnim institucijama kao što su Ministarstvo pravde FBiH, Porezna uprava FBiH, Finansijsko-informatička agencija (FIA), Federalna uprava za geodetske i imovinsko-pravne poslove kojim je definisan obim i način dostavljanja relevantnih podataka za potrebe informacionog sistema. Razmjena podataka će se u narednom periodu odvijati putem Interoperabilnog informacionog sistema-kontakt tačke u Generalnom sekretarijatu Vlade Federacije BiH, zbog čega je FMRPO, u prethodnom periodu, sprovело niz proceduralnih aktivnosti, ali i obezbijedilo neophodne materijalne preduslove.

Ovaj portal bi na jednom mjestu trebao da nudi sve neophodne informacije o poslovnim zonama kao što su njihove lokacije, prometnu povezanost, veličinu zona i slobodne površine, kao i sve povlastice koje odgovarajuća lokalna zajednica nudi domaćim i stranim investitorima. Navedeni portal poduzetničkih zona u Federaciji BiH se može shvatiti kao prilika svim JLS da promoviraju svoju uslugu za buduće investitore. Naime, prema pokazateljima iz prve godine postojanja ovog portala, isti je posjećen od strane korisnika iz preko 100 zemalja svijeta, što je jasan pokazatelj značaja ovog projekta.

Realizacijom ovog projekta Federalnom ministarstvu razvoja, poduzetništva i obrta, ali i nižim nivoima vlasti i upraviteljima poduzetničkih zona će se omogućiti detaljno analiziranje stanja poduzetničkih zona, njihova promocija, kao i otvoriti mogućnost budućih planskih ulaganja u razvoj ove oblasti i time dodatno potaknuti razvoj privrede Federacije Bosne i Hercegovine. Potencijalni investitori, koristeći web portal, će dobiti centralno mjesto na kome će doći do potrebnih informacija o početku poslovanja u zonama, kao i ažurne informacije o aktuelnim dešavanjima, promocijama, olakšicama za pokretanje biznisa u poduzetničkim zonama na području Federacije Bosne i Hercegovine.

Ovaj informacijski sistem bi, kada bude redovno ažuriran traženim podacima, kao rezultat trebao imati kreiranu jedinstvenu informacionu bazu poduzetničke infrastrukture i uspostavljen web portal poduzetničkih zona u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Jedna od poteškoća u dosadašnjem radu odnosila se na punjenje registra podacima sa lokalnog nivoa tj. od strane timova lokalnih zajednica., koji bi trebali da redovno ažuriraju sve relevantne podatke vezane ne samo za poduzetničke zone nego i bilo koje druge aktivnosti lokalne administracije koje imaju cilj pružanja potrebnih informacija ili pogodnosti za postojeće ili buduće investitore. Dinamika odgovora JLS po pitanju ažuriranja portala je bila promjenljiva u proteklom periodu i jasna razvojna potreba u navedenom kontekstu u narednom periodu svakako je neophodnost regulatornog definisanja potrebe i obaveze ažuriranja podataka u registru.

Poduzetničke zone predstavljaju poduzetničku infrastrukturu u užem smislu i one su infrastrukturno opremljena područja koja odgovaraju zahtjevima poduzetnika, te su prostorno-planskom dokumentacijom predviđene za obavljanje određene vrste privredne djelatnosti. Karakteriše ih zajedničko korištenje organizovanog i opremljenog prostora od strane sličnih poslovnih subjekata, kojima se, s obzirom na afinitete i potrebe, "boravkom" u zoni otvara mogućnost saradnje i poslovnog povezivanja/umrežavanja, racionalizacija poslovanja u pojedinim segmentima te korištenje raspoloživih resursa zajedno sa ostalim korisnicima u zoni.

Prema podacima iz Informacije o stanju poduzetničke infrastrukture u Federaciji BiH iz 2020. godine, a prema raspoloživim podacima iz Informacionog sistema sa web portalom poduzetničkih zona zasnovanih na informacijama koje su dostavile JLS, trenutno u FBiH postoji 130 verifikovanih poduzetničkih zona u kojima posluje preko 1.120 poslovnih subjekata. Verifikovane poduzetničke zone su one zone za koje su JLS donijele odluku o osnivanje poduzetničke zone. Od ovog broja njih 18 nisu aktivne, dok je kod ostalih zona stepen aktivacije različit i kreće se od potpuno aktivnih do onih koje su se tek počele puniti privrednim subjektima.

Karakteristike poduzetničkih zona u Federaciji BiH su uglavnom da još uvijek u brojnim zonama u Federaciji BiH nije urađena osnovna infrastruktura (saobraćajnice, sistemi snabdijevanja električnom energijom, snabdijevanja vodom i sl.), ili pak postoje problemi imovinsko-pravne prirode. Prosječna površina poduzetničkih zona u FBiH je 30 ha, a broj potpuno aktivnih zona u FBiH iznosi 20, dok je iskorištenost zemljišta oko 55%.

FMRPO je, u cilju rješavanja problema oko uspostave i upravljanja zonama, u saradnji sa Catholic Relief Services (CRS) izradilo Smjernice za uspostavljanje i upravljanje poslovnim zonama čija je svrha da budu vodilja JLS kao i višim nivoima vlasti kako bi njihovom primjenom kreirale okruženje naklonjeno poslovnoj zajednici i građanima. Koristi od primjene ovih Smjernica za poslovnu zajednicu ogledaju se u poboljšanoj efikasnosti administracije pri kreiranju boljih uslova za širenje poslovanja postojećih privrednika kao i za privlačenje novih investicija kroz uspostavu transparentnog sistema subvencija i podsticaja za razvoj preduzetništva, podršku oko obezbjeđivanja radne snage potrebnih kvalifikacija, pripremu investicionih lokacija, podršku investitorima u svim fazama razvoja poslovanja, poboljšane komunalne usluge i sl.

Nacrt Zakona o poduzetničkoj infrastrukturi FBiH propisuje minimalnu opremljenost poduzetničke infrastrukture, faze uspostave poduzetničkih zona, kriterije njihove kategorizacije, uspostavu registra

poduzetničke infrastrukture, upis i dostavljanaj podataka u registar kao i druga pitanja od značaja za ovu oblast te će njegovo konačno usvajanje i primjena zasigurno doprinijeti uređenju navedene oblasti i učiniti poduzetničku infrastrukturu poticajnim faktorom razvoja male privrede u FBiH.

Sistem poduzetničkih potpornih institucija u FBiH čine razvojne agencije (lokalne, kantonalne, regionalne, razvojna agencija FBiH i razvojne agencije određene djelatnosti), poduzetnički centri, poslovni inkubatori, poduzetnički akceleratori, poslovni parkovi, centri kompetencije i klasteri.

Na nivou Federaciji BiH, kao što je ranije navedeno, još uvijek nije uspostavljena Razvojna agencija FBiH. U FBiH djeluju 4 regionalne razvojne agencije - Sarajevska regionalna razvojna agencije - SERDA, Regionalna razvojna agencija za područje Sjeveroistočne BiH- NERDA, Regionalna razvojna agencija za Hercegovinu- REDAH te REZ - Regionalna razvojna agencija za Centralnu BiH. Registrovane su kao neprofitne organizacije, osnovane od javnog, privatnog i nevladinog sektora s ciljem doprinosa ukupnom ekonomskom razvoju i svojim radom doprinose ekonomskom razvoju, ali se njihovo finansiranje oslanja uglavnom na finansiranje od strane međunarodnih donatora i projekata, doprinoseći teškoćama u osiguranju održivosti. Na nivou FBiH djeluju i 2 kantonalne razvojne agencije (Razvojna agencija USK, Razvojna agencija Županije Zapadnohercegovačke) kao i 8 lokalnih razvojnih agencija koji na određeni način predstavljaju i instrument implementacije razvojnih politika na nivou Kantona odnosno JLS.

U FBiH trenutno postoji 14 poduzetničkih inkubatora sa različitim načinima organizovanja, ali sa istom osnovnom funkcijom – pomoć pri osnivanju novih privrednih subjekata i njihov razvoj u prvim godinama poslovanja. Pregled poduzetničkih inkubatora u FBiH dat je u narednoj tabeli.

Tabela 20. Pregled poduzetničkih inkubatora u FBiH

Br.	Naziv inkubatora	Osnivač	Prostor	Ulaganja u KM	Uposleni u inkubatoru	MSP u inkub.	Uposleni u MSP
1.	P. inkubator INTERA TP Mostar	Alfa Term, Uniplast i Pinkom	Uredski prostor i sale za sast.1.500m ²	410.000	9	20	112
2.	Inkubator Gradačac	NVO-NBR Gradačac	Uredski i proizvod. 8250 m ²	770.000	0	11	150
3.	RPC Tuzla inkubator Lipnica	Grad Tuzla	Uredski i proizvodni 12159 m ²	997.260	11	32	215
4.	BIT centar Tuzla	Grad Tuzla i Norveški partner	Uredski prostor 1000 m ²	3.000.000	2	16	78
5.	Biznis inkubator Zenica - BIZ	Grad Zenica i agencija ZEDA	Uredski 500 m ² cca + proizvodni - radionički cca 3300 m ²	2.500.000	5	42	167
6.	Poslovni inkubator Žepče	Udruga poduz. i poslodavaca	Uredski i proizvodni 980 m ²	560.000	2	7	20
7.	Posl. Inkub. Zavidovići	Općina Zavidovići	Uredski i proizvod. 250+750 m ²	255.490	2	11	42
8.	Poslovni inkubator Jablanica	LINK Mostar i Općina Jablanica	Uredski i proizvodni 370 m ²	100.000	1	8	9
9.	Pod. inkubat. Ljubuški	Općina Ljubuški	Uredski prostor 670 m ²	1.270.000	4	6	18

10.	Posl. inkubat. Posušje	Općina Posušje	Uredski prostor 150 m ²	190.000	1	2	6
11.	Posl. inkubat. Bee Zone	Lokalno partnerstvo za zapošljav. Travnik	Uredski prostor 200 m ²	150.00	1	3	3
12.	Posl. inkubat. Livno	Zaklada Linnovate	Uredski prostor 300 m ²	175.000	2	7	13
13.	Posl. inkubat. PK KS	Privredna komora KS	Uredski prostor 1300 m ²	20.000	0	12	30
14.	Inovativni business startup centar SERDA	Razvojna agencija SERDA	Uredski prostor 150 m ²	74.455	4	20	45
	Ukupno			10.322.205	44	197	908

Izvor: Federalno ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta, Informacija o stanju poduzetničke infrastrukture u FBiH 2020.

Poduzetnički inkubatori koji su osnovani i skorijem periodu se uglavnom baziraju na novim tehnologijama, ali izazov u kontekstu poduzetničkih inkubatora jeste da vrlo često inkubatori gube funkciju podrške preduzećima u start up fazi jer brojna preduzeća koja uđu u inkubator u istom ostaju trajno, te u svrhu očuvanju održivosti, inkubatori iznajmljuju premise preduzećima po komercijalnim uslovima.

U Federaciji BiH, trenutno je uspostavljeno 5 tehnoloških parkova u kojima se osigurava koncentracija znanja, visoke tehnologije, obrazovanja i povezanosti sa svjetskim obrazovnim institucijama. Radi se o tehniološkim parkovima u Zenici, Mostaru, Tuzli, Posušju i Livnu. Posebno je značajno povećanja broja MSP-a u ovim institucijama poduzetničke infrastrukture, ali i broja zaposlenih u tim firmama kojima su ovi tehnološki parkovi bili ili su i dalje lokacije gdje posluju.

Poduzetnički centri se osnivaju kao središta stručne i savjetodavne pomoći poduzetnicima, a prema podacima dobivenim na osnovu upitnika Federalnog ministarstva razvoja, poduzetništva i obrta, u gradovima i općinama FBiH postoji 15-tak poduzetničkih centara, koji sa većim ili manjim uspjehom obavljaju svoju misiju. Ključni nedostatak ovih centara jeste osiguranje održivosti.

Klasteri, kao dio poduzetničkih potpornih institucija, su od velike važnosti jer je cilj njihovog osnivanja povećanje saradnje preduzeća iz istog sektora u svrhu povećanja produktivnosti i konkurentnosti. Iako je postojao trend osnivanja klastera, nažalost, u BiH u posljednje vrijeme dolazi do smanjenja broja klastera ili pak pada obima njihove aktivnosti. Sa druge strane, na području Hercegovine došlo je do porasta broja klastera te su osnovana tri nova (Drvni klaster Hercegovine, Klaster metala i plastike i Klaster kamena Hercegovina) koja pokrivaju većinu proizvodnih grana na ovom području.

U posljednjem periodu coworking prostori postaju sve značajniji aspekti usluga poduzetničke infrastrukture za subjekte male privrede. Na području Federacije BiH uspostavljeno je preko 10 coworking prostora, najviše u Sarajevu (HUB387, Networks, HomeWork Hub i dr.). Ovi prostori nude tzv. dijeljeni prostor za rad i razmjenu iskustava sa osobama sličnih interesa. Na raspolaganju su open-space prostorije sa dodijeljenim radnim stolom, a neki od njih nude i privatne kancelarije. Moguće je korištenje konferencijskih sala (u ovisnosti od prostora), kao i zajedničkog kancelarijskog inventara, printer i slična oprema potrebna za efikasno izvršavanje poslovnih aktivnosti.

Uspostava, funkcionisanje kao i druga pitanja od značaja za slobodne zone, kao dijela sistema poduzetničke infrastrukture u FBiH propisane su Zakon o slobodnim zonama Federacije BiH ("Službene novine FBiH" br. 25/22) koji je donesen u martu 2022. godine. Zakon utvrđuje uslove za davanje saglasnosti o opravdanosti određivanja dijela carinskog područja Bosne i Hercegovine na teritoriji Federacije Bosne i Hercegovine kao slobodne zone, djelatnosti koje se mogu obavljati u slobodnoj zoni i uslovi za obavljanje tih djelatnosti i prestanak rada slobodne zone. Zakonom je propisana i obaveza dostavljanja godišnjeg izvještaja o rezultatima rada slobodne zone Federalnom ministarstvu trgovine, a istim se mora dokazati da vrijednost robe koja se izvozi iz slobodne zone prelazi najmanje 50 posto od ukupne vrijednosti proizvedene robe koja napušta slobodnu zonu u periodu od 12 mjeseci. U Federaciji BiH aktivne su 4 slobodne zone, koje su ujedno i jedine postojeće slobodne zone u BiH, i to: "Holc", d.o.o Puračić, "Vogošća" d.o.o Vogošća , "Visoko" d.o.o Visoko i "Hercegovina" Mostar.

Na osnovu navedenih podataka, moguće je zaključiti da je poduzetnička infrastruktura u FBiH još uvijek nedovoljno razvijena, ali se bilježi pomak u razvoju poduzetničkih zona, za šta postoji izuzetan interes jedinica lokalne samouprave. Nakon COVID-19 pandemije, jedan od načina podrške daljem oporavku subjekata male privrede ali i njihovom razvoju jeste i poticanje osnivanja novih poduzetničkih zona i poduzetničkih potpornih institucija uz jačanje kapaciteta postojećih subjekata poduzetničke infrastrukture.

3. Analiza utroška i efekta dodijeljenih poticajnih finansijskih sredstava utvrđenih Budžetom Federacije BiH

Federalno ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta, u periodu 2016-2021. godina, realiziralo je podršku razvoju male privrede kroz dva programa poticaja:

- Tekući transferi
- Kreditni poticaj razvoja poduzetništva i obrta

Programi poticaja nisu realizirani u 2020. godini zbog pandemije korona virusa COVID-19.

3.1. Raspodjela sredstava „Tekućeg transfera“ po projektima i kantonima

Sredstava „Tekućih transfera" utvrđuju se Budžetom Federacije BiH za svaku godinu pojedinačno, a Vlada Federacije BiH na prijedlog Federalnog ministarstva. razvoja poduzetništva i obrta donosi odluku o usvajanju programa utroška sredstava s kriterijima raspodjele sredstava „Tekućih transfera". Procedure propisane odlukama Vlade Federacije BiH o načinu izbora korisnika poticajnih sredstava (raspisivanja Javnog konkursa za dodjelu poticajnih sredstava, obrazovanje Stručne komisije za izbor korisnika, te objavljivanje rezultata Javnog konkursa u Službenim novinama Federacije BiH), u potpunosti se poštuju. Na nivou ministarstva uspostavljena je i komisija za nadzor i praćenje utroška dodijeljenih finansijskih sredstava. Zadatak komisije je da u cilju provedbi, odredbi čl. 15. – 19. Zakona o poticanju razvoja male privrede ("Službene novine Federacije BiH", broj 19/06 i 25/09), odredbi Pravilnika o postupcima u provedbi programa razvoja male privrede ("Službene novine Federacije BiH", broj 50/13, 55/13 isp. i 86/13), koje se odnose na nadzor nad dodijeljenim finansijskim sredstvima, te odredbi Ugovora o utrošku dodijeljenih sredstava, kao i drugih akata koji se odnose na provedbu programa razvoja male privrede, kontinuirano vrši praćenje utroška dodijeljenih poticajnih sredstava od strane korisnika sredstava. Komisija razmatranjem Izvještaja o utrošku dodijeljenih sredstava, zapisnički konstatira, da li korisnici poticajnih sredstava uredno izvršavaju preuzete obveze. Po završetku svih poslova i zadataka komisija sačinjava konačan izvještaj o radu i predaje ministru, a ministar Vladi Federacije BiH na usvajanje. U svim godinama analiziranog perioda, osim u 2020.godini, realizirani su programi „Tekućih transfera“ po opisanoj proceduri i usvojeni izvještaji od strane Vlade Federacije BiH.

U periodu 2016-2019. godina realizirano je 15 projekata, od koji su 3 realizirana samo jednu godinu i to u 2016. godini (Poticaj poduzetništvu žena; Poticaj poduzetništvu mladih; Poticaj projektima koje financira EU i drugi inozemni donatori;). Projekt „Stipendiranje učenika koji se obrazuju za tradicionalne stare obrte“ realiziran je tri godine da bi u 2019. godini bio zamijenjen projektom „Stipendiranje učenika koji se obrazuju za deficitarna zanimanja“. Projekt „Tehničko usklađivanje (uvođenje ISO, HACCAP standarda i osiguranje CE znaka“ realiziran je u dvije godine i to 2016. i 2019. godine, a projekt „Pružanje mentoring usluga za subjekte malog gospodarstva“ je realiziran u dvije posljednje godine promatranog perioda. Projekti „Izgradnja poduzetničkih zona“ i „Poticaji razvoju vezanih i posebnih obrta“ realiziraju se tri godine u kontinuitetu počev od 2017. godine. Preostalih 6 projekata realizirana su u svim godinama promatranog perioda. Naprijed navedeno ukazuje da je Federalno ministarstvo, razvoja poduzetništva i obrta aktivno pratilo potrebe subjekata male privrede i kreiralo programe u skladu s njihovim potrebama uvažavajući raspoložive mogućnosti.

U promatranom periodu za realizaciju programa „Tekućih transfera“ utrošeno je 25.041.698 KM, a najviše sredstava na projekt „Izgradnja poduzetničkih zona“ 10,5 miliona KM ili 42%, slijedi projekt „Jačanje konkurentnosti MSP-a“ za koji je utrošeno 5,96 mil. KM ili 23,8%, a zatim projekt „Poticaji novoosnovanim subjektima malog gospodarstva“ za koji je utrošeno 3,33 mil. KM ili 13,3%. Preostalih 20,9 % sredstava utrošeno je na realizaciju 12 projekata.

Tabela 21. Pregled Tekućih transfera FMRPO 2016.-2021.

Projekti	2016.	2017.	2018.	2019	2021	Ukupno	% učešća
Izgradnja poduzetničkih zona		940.369	5.262.827	4.310.187		10.513.382	42,0%
Poticaji inovatorima-pojedincima	49.350	58.400	10.000	37.420		155.170	0,6%
Stipendiranje učenika koji se obrazuju za tradicionalne stare obrte	45.000	41.600	90.000			176.600	0,7%
Unapređenje institucijske poduzetničke infrastrukture	48.511	138.380	135.293	99.470		421.653	1,7%
Poticaj projektima koje financira EU i drugi inozemni donatori	100.000					100.000	0,4%
Poticaj udruženjima, komorama i obrazovnim institucijama	201.489	108.957	99.450	99.179		509.074	2,0%
Tehničko usklađivanje (uvođenje ISO, HACCAP standarda i osiguranje CE znaka)	217.800			128.039		345.839	1,4%
Poticaji tradicionalnim i starim obrtima	347.876	180.000	174.222	185.074		887.172	3,5%
Poticaji razvoju vezanih i posebnih obrta		695.796	478.985	518.376		1.693.157	6,8%
Poticaji novoosnovanim subjektima malog gospodarstva	692.000	967.694	787.131	883.403		3.330.227	13,3%
Poticaj poduzetništvu žena	350.000					350.000	1,4%
Poticaj poduzetništvu mladih	347.889					347.889	1,4%

Jačanje konkurentnosti MSP-a	1.503.435	1.684.126	1.469.804	1.301.168		5.958.534	23,8%
Pružanje mentoring usluga za subjekte malog gospodarstva			9.000	17.000		26.000	0,1%
Stipendiranje učenika koji se obrazuju za deficitarna zanimanja				227.000		227.000	0,9%
Ukupno raspodijeljena sredstva	3.903.350	4.815.321	8.516.712	7.806.315	0	25.041.698	100,0%
Ukupno planirana sredstva	3.943.350	4.830.000	8.680.000	8.071.280		25.524.630	
Ukupno raspodijeljena sredstva	99,0%	99,7%	98,1%	96,7%		98,1%	

Navedena financijska sredstva usmjerena kroz razvojne projekte subjekata malog gospodarstva znatno su utjecala na stvaranje i poboljšanje ugodnog poduzetničkog okruženja, a što je kao rezultat imalo povećanje uposlenosti, izvoza, produktivnosti, skladnijeg razvoja privrede, kvalitete i konkurentske sposobnosti kao i razvoj djelatnosti koje ne zagađuju okoliš.

Federalno ministarstvo, razvoja poduzetništva i obrta efekte utroška sredstava iz programa „Tekući transferi“ prati i izvještava preko tri glavna pokazatelja: broj projekata, broj uposlenih i vrijednost sredstava (ukupna, sredstva FMRPO, sredstva poslovnih subjekata). U tabelama xx. predstavljeni su pokazatelji po projektima za period 2016-2019. godina.

Financijska poticajna (grant) sredstva u periodu 2016-2019. godini za naprijed navedenih 15 projekata apliciralo je 6.394 potencijalnih korisnika, a sredstva su dodijeljena tek za njih 2.108, odnosno svaki treći aplikant postao je korisnik sredstava. Na temelju dostavljenih izvještaja i izvršenog nadzora o utrošku dodijeljenih financijskih sredstava utvrđeno je da je od 2.108 korisnika, izvještaj o utrošku dodijeljenih poticajnih sredstava dostavilo je 2.051 korisnik ili njih 97%.

Sedam od 15 projekata zahtijevalo je od korisnika sredstava upošljavanje novih zaposlenika, tako da je planirani broj zaposlenika u promatranom periodu iznosio 1.437 zaposlenika a ostvareno je 1.527 novih upošljavanja, više za 90 uposlenika u odnosu na planirani. Uzme li se u obzir da je za ove projekte utrošeno 19,9 miliona KM sredstava FMRPO to znači da je poticajem u visini od 8.456 KM omogućen poticaj novom radnom mjestu. Kako je konkursom bilo zahtijevano korisnici sredstava su uložili vlastita sredstva a njihov iznos je bio 15 miliona KM, dakle više za 3,1 milion u odnosu na dodijeljena sredstva. Ukupno je za realizaciju ovih projekata utrošeno 27,9 miliona a otvoreno 1.527 novih radnih mjesta, što znači da je jedno radno mjesto financirano sa iznosom od 18.278 KM.

Tabela 22. Pregled broja zaposlenih u okviru podržanih projekata Tekućih transfera FMRPO za period 2016.-2019. godina

Projekti	Broj projekata				Broj uposlenih		
	Aplika-cija	Odobreno	Dostavljen izvještaj	% odobrenih	Plani rano	Realizirano	%
Izgradnja poduzetničkih zona	143	57	55	40%	0	0	0%
Poticaji inovatorima-pojedincima	56	32	31	57%	0	0	0%
Stipendiranje učenika koji se obrazuju za tradicionalne stare obrte	313	177	176	57%	0	0	0%
Unapređenje institucijske poduzetničke infrastrukture	63	32	32	51%	0	0	0%

Poticaj projektima koje financira EU i drugi inozemni donatori	9	5	5	56%	0	0	0%
Poticaj udruženjima, komorama i obrazovnim institucijama	262	89	88	34%	0	0	0%
Tehničko usklađivanje (uvođenje ISO, HACCAP standarda i osiguranje CE znaka)	138	52	51	38%	36	37	103%
Poticaji tradicionalnim i starim obrtima	1.112	231	229	21%	41	33	80%
Poticaji razvoju vezanih i posebnih obrta	747	214	211	29%	186	216	116%
Poticaji novoosnovanim subjektima malog gospodarstva	1.499	658	616	44%	487	418	86%
Poticaj poduzetništvu žena	187	50	49	27%	29	37	128%
Poticaj poduzetništvu mladih	130	45	43	35%	36	27	75%
Jačanje konkurentnosti MSP-a	768	225	224	29%	622	759	122%
Pružanje mentoring usluga za subjekte malog gospodarstva	28	14	14	50%	0	0	0%
Stipendiranje učenika koji se obrazuju za deficitarna zanimanja	939	227	227	24%	0	0	0%
Ukupno	6.394	2108	2051	33%	1.437	1.527	106%

Federalno ministarstvo, razvoja poduzetništva i obrta u promatranom periodu za realizaciju svih 15 projekata programa „Tekući transferi“ odobrilo je 25.041.698 KM a korisnici odobrenih sredstava uložili su vlastit sredstva u iznosu od 25.649.956 KM tako da su ukupno utrošena sredstva za razvoj male privrede u ovom periodu iznosila 50.918.654 KM. Činjenica da su za 2% korisnici uložili više vlastitih sredstava ukazuje na kvalitetu projekta i njihovu aktualnost koja se zadnjih godina pomjera ka poticaju poslovnih aktivnosti i stvaranju okruženja za malu privredu na pravcima zelene tranzicije i digitalne transformacije.

Tabela 23. Pregled sufinansiranje projekata od strane korisnika Tekućih transfera FMRPO

Projekti	Sredstva (KM)				
	Sredstva FMRPO	Vlastita	Ukupna	Opravdana	Pokrivenost vlastitim sr.
Izgradnja poduzetničkih zona	10.513.382	6.469.225	16.982.607	15.249.266	62%
Poticaji inovatorima-pojedincima	155.170	75.921	231.091	205.191	49%
Stipendiranje učenika koji se obrazuju za tradicionalne stare obrte	176.600	0	403.600	398.600	0%
Unapređenje institucijske poduzetničke infrastrukture	421.654	314.833	736.487	736.488	75%
Poticaj projektima koje financira EU i drugi inozemni donatori	100.000	3.306.327	3.406.327	100.000	3306%
Poticaj udruženjima, komorama i obrazovnim institucijama	509.074	485.555	994.629	930.498	95%
Tehničko usklađivanje (uvođenje ISO, HACCAP standarda i osiguranje CE znaka)	345.839	153.126	498.965	479.965	44%
Poticaji tradicionalnim i starim obrtima	887.172	601.540	1.488.712	1.433.038	68%
Poticaji razvoju vezanih i posebnih obrta	1.693.157	1.500.701	3.193.858	3.072.822	89%

Poticaji novoosnovanim subjektima malog gospodarstva	3.330.227	0	3.330.227	3.063.832	0%
Poticaj poduzetništvu žena	350.000	422.243	772.243	762.615	121%
Poticaj poduzetništvu mladih	347.889	187.147	535.036	489.916	54%
Jačanje konkurentnosti MSP-a	5.958.534	12.133.338	18.091.872	17.896.518	204%
Pružanje mentoring usluga za subjekte malog gospodarstva	26.000	0	26.000	26.000	0%
Stipendiranje učenika koji se obrazuju za deficitarna zanimanja	227.000	0	227.000	226.000	0%
Ukupno	25.041.698	25.649.956	50.918.654	45.070.749	102%

Federalno ministarstvo, razvoja poduzetništva i obrta prati realizaciju utroška sredstava po oblastima ulaganja. U periodu 2016-2019. godina najviše sredstava (korisnika i FMRPO) utrošeno je za nabavku opreme, zatim za infrastrukturu a najmanje za repromaterijal i objekte. Oblast „Ostalo“ odnosi se na utrošak sredstava za uvođenje tehničkih normi, CE znaka, inovatorstvo, stipendiranje, potpora komorama i udruženjima, razne manifestacije kao i sve druge aktivnosti koje se ne mogu klasificirati kroz objekte, infrastrukturu, opremu i repromaterijal. Neutrošeni dio od ukupnih finansijskih sredstava u iznosu od 2.558.546 KM odnosi se na sredstva koja nisu pravdana od strane korisnika sredstava.

Tabela 24. Pregled oblasti ulaganja korisnika Tekućih transfera FMRPO u periodu 2016.-2019.

Oblast ulaganja	2016.	2017.	2018.	2019	2021.	Ukupno
Objekti	100.485	94.407	410.473	52.332		657.697
Infrastruktura	1.000	1.405.858	6.949.450	6.400.329		14.756.637
Oprema	4.856.183	5.375.872	6.503.490	5.689.724		22.425.269
Repromaterijal	213.446	52.042	86.571	27.378		379.437
Ostalo	1.430.816	1.748.801	1.575.183	1.811.046		6.565.846
Ukupno utrošeno/opravdana	6.601.930	8.676.980	15.525.167	13.980.809	0	44.784.886
Neutrošena sredstva	207.147	264.144	1.509.231	578.024		2.558.546
Ukupna sredstva	6.809.077	8.941.124	17.034.398	14.558.833	0	47.343.432
Ukupno utrošeno	97,0%	97,0%	91,1%	96,0%		94,6%
Neutrošena sredstva	3,0%	3,0%	8,9%	4,0%		5,4%
Ukupna sredstva	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%		100,0%

Federalno ministarstvo, razvoja poduzetništva i obrta prati realizaciju utroška sredstava po kantonima/županijama. U periodu 2016-2019. godina najveći broj aplikacija došao je od subjekata male privrede iz HNK/Ž, zatim Kantona Sarajevo, Unsko-sanskog kantona, Srednjobosanskog kantona, a najamni iz Posavskog kantona i Kantona 10. Promatrano u relativnim pokazateljima najviše projekata je odobreno subjektima male privrede iz Zapadno-hercegovačkog kantona, Unsko-sanskog kantona, Zeničko-dobojskog kantona i Hercegovačko-neretvanskog kantona.

Od ukupno odobrenih sredstava FMRPO koja su iznosila 25,1 milion KM najviše sredstava je odobreno korisnicima iz Ze-DO kantona 5,5 mil. KM ili 22%, zatim iz HNK/Ž 4,9 mil. KM ili 19,5% i TK 3,7 mil KM ili

14,6%. Najmanje je odobreno korisnicima iz BPK svega 126.484 KM ili 0,5%, zatim iz Posavskog kantona 543.217 KM ili 2,2%.

Iznosi odobrenih sredstava ukazuju na neujednačenu raspodjelu po kantonima/županijama, a razlozi neuravnoteženosti mogu i jesu objektivne i subjektivne prirode. Nakon što pokazatelje ukupno odobrenih sredstava dovedemo u odnos sa brojem subjekata male privrede, vjerojatno ćemo dobiti potpuniji odgovor neravnomjerne raspodjele.

Tabela 25. Pregled prostrane rasprostranjenosti korisnika Tekućih transfera FMRPO po kantonima

	Kanton/Županija	Sredstva "Tekućeg transfera"					Ukupno	Učešće u %	Projekti		
		2016.	2017.	2018.	2019.	2021.			Aplikacije	Odobreno	%
1	Bosansko-podrinjski	39.232	28.844	29.408	29.000		126.484	0,5%	117	40	34,2%
2	Hercegovačko-neretvanski	662.974	1.041.027	1.555.126	1.628.033		4.887.160	19,5%	1.280	392	30,6%
3	Kanton 10	35.000	234.381	336.454	19.000		624.835	2,5%	64	16	25,0%
4	Posavski	45.000	88.000	6.000	404.217		543.217	2,2%	57	13	22,8%
5	Sarajevo	532.645	780.816	435.496	522.818		2.271.775	9,1%	822	245	29,8%
6	Srednjobosanski	489.341	407.274	1.175.358	896.197		2.968.170	11,9%	669	208	31,1%
7	Tuzlanski	560.465	766.766	1.091.912	1.233.027		3.652.170	14,6%	545	159	29,2%
8	Unsko-sanski	455.198	412.401	600.865	952.375		2.420.839	9,7%	733	265	36,2%
9	Zapadno-hercegovački	290.000	320.277	963.914	463.285		2.037.476	8,1%	215	85	39,5%
10	Zeničko-dobojski	793.495	735.536	2.322.179	1.658.364		5.509.574	22,0%	769	252	32,8%
	UKUPNO	3.903.350	4.815.322	8.516.712	7.806.316	0	25.041.700	100,0%	5.271	1.675	31,8%

3.2. Raspodjela sredstava programa „Kreditni poticaj razvoja poduzetništva i obrta“ po kantonima

U budžetu Federacije Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije BiH", br. 102/15), u razdjelu 50. ek. kod 822600 - Ostala domaća pozajmljivanja, Federalnom ministarstvu razvoja, poduzetništva i obrta, u periodu 2016-2019.godina odobrena su sredstva u iznosu od 21.572.415 KM, radi realizacije Programa „Kreditni poticaj razvoja poduzetništva i obrta“.

Prema odlukama Vlade Federacije sredstva za realizaciju Programa „Kreditni poticaj razvoja poduzetništva i obrta“, plasirana su putem Razvojne banke Federacije Bosne i Hercegovine, na revolving osnovi, sa rokom povrata sredstava na JRR Budžeta Federacije Bosne i Hercegovine do 2030, grejs periodom do dvije godine i kamatnom stopom do 1%.

Pored sredstava iz Budžeta F BiH, Ministarstvo je u ovom razdoblju raspolagalo i sa sredstvima od naplaćenih glavnica prethodno plasiranih kredita, koja su deponirana kod Razvojne banke Federacije BiH i vode se na kontu „Dugoročni namjenski depozit Vlade Federacije BiH – Federalno ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta“.

Na objavljene konkurse u cilju realizacije Programa „Kreditni poticaj razvoja poduzetništva i obrta“ javilo se 509 subjekata male privrede. U skladu sa prijedlogom Komisije, federalni ministar razvoja, poduzetništva i obrta, donio je 101 odluku o dodjeli kredita koje su dostavljene na realizaciju Razvojnoj banci Federacije BiH. Raspodjela odobrenih finansijskih kreditnih sredstava sa brojem korisnika po kantonima/županijama u Federaciji Bosne i Hercegovine, data je u niže priloženom tabelarnom prikazu.

Od ukupno odobrenih kreditnih sredstava 21.572.415 KM najviše sredstava odobreno je subjektima male privrede iz Ze-Do kantona, zatim HNK kantona čiji subjekti su imali preko 50% aplikacija. Zanimljivo je da su samo rijetki poslovni subjekti sa područja Posavskog kantona i BPK aplicirali, a da ni za jedan projekt nisu odobrena sredstva.

Tabela 26. Pregled implementacije programa „Kreditni poticaj razvoja poduzetništva i obrta“ FMRPO za period 2016.-2019. godina

R b	Kanton/Županija	Sredstva "Kreditni poticaj razvoja poduzetništva i obrta"						Projekti				
		2016.	2017.	2018.	2019.	2021	Ukupno	Učešće u %	aplikacije	odobreno	% odobrenih	% učešća odobrenih
1	Bosansko-podrinjski	0	0	0	0		0	0,0%	3	0	0,0%	0,0%
2	Hercegovačko-neretvanski	670.000	1.869.520	1.261.000	1.226.871		5.027.391	20,1%	109	29	26,6%	28,7%
3	Kanton 10	700.000	300.000	0	350.000		1.350.000	5,4%	21	5	23,8%	5,0%
4	Posavski	0	0	0	0		0	0,0%	5	0	0,0%	0,0%
5	Sarajevo	0	0	0	1.000.000		1.000.000	4,0%	50	2	4,0%	2,0%
6	Srednjobosanski	293.271	1.294.900	285.926	669.359		2.543.456	10,2%	45	12	26,7%	11,9%
7	Tuzlanski	300.000	800.000	0	679.187		1.779.187	7,1%	86	8	9,3%	7,9%
8	Unsko-sanski	0	380.000	509.990	936.580		1.826.570	7,3%	41	8	19,5%	7,9%
9	Zapadno-hercegovački	400.000	480.000	200.000	992.776		2.072.776	8,3%	51	11	21,6%	10,9%
10	Zeničko-dobojski	955.000	1.528.700	1.184.025	2.305.310		5.973.035	23,9%	98	26	26,5%	25,7%
	UKUPNO	3.318.271	6.653.120	3.440.941	8.160.083	0	21.572.415	86,1%	509	101	19,8%	100,0%

Kreditni program imao je za cilj da pruži finansijsku podršku subjektima male privrede za produktivnije poslovanje i rast privrednih aktivnosti, a neophodna su im dodatna ulaganja u osnovna sredstva. Dodatna ulaganja omogućila su pokretanje nove i održavanje postojeće proizvodnje, pružanja usluga, veće iskorištenje kapaciteta, održavanje postojećih radnih mjesta, očuvanje postojećeg broja subjekata male privrede, prevazilaženje negativnih učinaka ekonomske krize, novo upošljavanje i povećanje izvoza. Kredit se daje na bazi komisije kreditne linije koja se koristi putem Razvojne banke Federacije BiH. Do 30% odobrenih kreditnih sredstava subjekti male privrede mogu koristiti za nabavku repromaterijala.

3.3. Raspodjela finansijske pomoći prema Uredbi o mjerama finansijske pomoći obrtima i ostalim samostalnim djelatnostima u FBiH u cilju ublažavanja negativnih posljedica pandemije COVID-19

Usljed nastanka COVID-19 pandemije 2020. godine koja je ostavila negativne posljedice na poslovanje subjekata male privrede u Federaciji BiH, Vlada Federacije Bosne i Hercegovine je 27.10.2021.godine donijela Uredbu o mjerama finansijske pomoći obrtima i ostalim samostalnim djelatnostima u Federaciji Bosne i Hercegovine u cilju ublažavanja negativnih posljedica pandemije COVID-19 („Službene novine

Federacije BiH", br. 87/21;89/21 isp i 90/21 isp). Cilj dodjele finansijske pomoći u skladu sa navedenom Uredbom bio je opstanak obrta i ostalih samostalnih djelatnosti, očuvanje radnih mjesta, te osiguranje podrške likvidnosti u svrhu ublažavanja negativnih posljedica pandemije COVID-19. Pravo na dodjelu finansijske pomoći po ovoj uredbi ostvarili su svi obrti i ostale samostalne djelatnosti, koje su uredno izmirivale svoje obaveze po osnovu direktnih i indirektnih poreza i koje su očuvale radna mjesta, a na osnovu službenih evidencija Porezne uprave Federacije BiH, kao i Uprave za indirektno oporezivanje Bosne i Hercegovine.

Dodjela finansijske pomoći elektronskim putem i korištenjem portala <https://finpomoc2021.fmrpo.gov.ba/> bez dostavljanja bilo kakve dokumentacije, a na osnovu službenih evidencija, provedena je po prvi put u Federaciji BiH izuzetno uspješno, što je svojevrsna novina i značajno olakšanje subjektima male privrede registrovanih kao samostalne djelatnosti. Ukupan iznos isplaćene finansijske pomoći je 59.999.335,49 KM za 24.766 subjekata- obrta i ostalih samostalnih djelatnosti, čime je podržano ukupno 44.056 radnih mjesta u Federaciji BiH, od čega se 60% odnosi na obrtnike, kao najveću skupinu subjekata male privrede registrovanih kao fizička lica odnosno samostalnih djelatnosti.

Ukupan broj korisnika finansijske pomoći po kantonima u Federaciji BiH dat je u narednoj tabeli

Tabela 27. Pregled broja korisnika finansijske pomoći po kantonima u FBiH

Rb	Kanton/Županija	Broj korisnika	Iznos finansijske pomoći	%
1	Bosansko-podrinjski	318	595.939,85	0.99
2	Hercegovačko-neretvanski	2.291	5.810.328,34	9.68
3	Kanton 10	491	993.806,30	1.66
4	Posavski	329	764.476,38	1.27
5	Sarajevo	5.425	13.505.220,61	22.51
6	Srednjobosanski	2.812	6.561.232,36	10.94
7	Tuzlanski	4.733	12.083.114,26	20.14
8	Unsko-sanski	2.337	5.986.355,80	9.98
9	Zapadno-hercegovački	1.296	2.715.458,06	4.53
10	Zeničko-dobojski	4.734	10.983.403,53	18.31
	UKUPNO	24.766	59.999.335,49	100%

Izvor: Izvještaj o dodijeljenoj finansijskoj pomoći i ostvarenim efektima Uredbe o mjerama fin.pomoći, FMRPO, 2022.

Najveći udio korisnika finansijske pomoći je sa područja Kantona Sarajevo, a zatim Tuzlanskog kantona, dok je najmanji broj korisnika sa područja BPK što je posljedica i manjeg broja obrtnika na području ovog kantona.

Realizacijom navedene finansijske pomoći ostvaren je doprinos opstanku obrta i ostalih samostalnih djelatnosti, očuvanju radnih mjesta i osiguranju podrške likvidnosti u svrhu prevladavanja okolnosti koje je izazvala pandemija COVID-19.

3.4. Garancijski fond Federacije BiH

Kako bi osigurala dodatnu podršku privrednicima Federacije BiH Vlada Federacije Bosne i Hercegovine je na 235. sjednici, održanoj 10.9.2020. godine, donijela odluke o usvajanju kreditno-garantnih programa Garancijskog fonda u svrhu ublažavanja negativnih posljedica COVID 19 pandemija privredi u oporavku i stabilizaciji poslovanja uzrokovanih pandemijom COVID-19. Garancijskim fondom upravlja Vlada Federacije BiH, a administrira Razvojna banka Federacije BiH. Vlada Federacije BiH je kroz ovaj Fond, osigurala ukupno 100 miliona KM sredstava, koja služe kao primarni izvor za garancije koje Razvojna banka Federacije BiH, u ime Federacije BiH, izdaje komercijalnim bankama, za kredite koje iste odobravaju poduzetnicima tj. krajnjim korisnicima Fonda, dok se dodatna sredstva Fonda osiguravaju i kroz administriranje.

U okviru Garancijskog fonda uspostavljeno je pet kreditno-garantnih programa:

- 1) Kreditno-garantni program za poljoprivredu i prehrambenu industriju
- 2) Kreditno-garantni program za mikro, mala i srednja preduzeća
- 3) Kreditno-garantni program za obrtnike i ostale samostalne privredne djelatnosti
- 4) Kreditno-garantni program za izvoznike
- 5) Kreditno-garantni program za velika preduzeća.

Garancije Fonda za *mikro, mala i srednja preduzeća* koje su se izdavale počev od 01.06.2021.godine tj. poslije isteka roka od 12 mjeseci od dana proglašenja prestanka nesreće uzrokovane pandemijom COVID-19, su bile usmjerene na pružanje podrške pokretanju novih poslovnih aktivnosti, rastu i razvoju postojećih mikro, malih i srednjih preduzeća, povećanju konkurentnosti, inovacijama i zapošljavanju. Garancije fonda za svaki pojedinačni kredit iznose 50% glavnice kredita.

Garancije Fonda su bile namijenjene za finansiranje:

- tekuće likvidnosti (isplata plata, plaćanje poreza i doprinosa, i sl);
- obrtnih sredstava i
- investicija u stalna sredstva.

Garancije Fonda su se mogle izdavati sa rokom dospjeća do 60 mjeseci za finansiranje tekuće likvidnosti i obrtnih sredstava, te do 120 mjeseci za finansiranje investicija, uključujući grace period do 18 mjeseci za sve dugoročne kredite.

Kreditni za koje su se mogle izdavati garancije u okviru Programa su bili krediti za mikro preduzeća do 250.000 KM, za mala preduzeća do 1.000.000 KM i za srednja preduzeća do 3.000.000 KM.

Navedeni opći uslovi odnosili su se i na kreditno-garantni program za *obrnike i ostale samostalne privredne djelatnosti* i to one korisnike organizovane u skladu sa:

- Zakonom o obrtu i srodnim djelatnostima,
- Zakonom o ugostiteljskoj djelatnosti,
- Zakonom o turističkoj djelatnosti i
- Ostalim zakonima po kojima se organizuju samostalne privredne djelatnosti u FBiH.

Garancije Fonda mogle su se izdavati samo za korisnike kredita koji ispunjavaju uslov: plasmani korisnika kredita u bankama na dan podnošenja zahtjeva su raspoređeni u nivo kreditnog rizika 1 ili 2. Krediti za koje

se mogu izdavati garancije u okviru Programa su: 1) Krediti za likvidnost do 300.000 KM 2) Krediti za obrtna sredstva do 400.000 KM 3) Krediti za investicije do 500.000 KM.

Prema podacima Razvojne banke Federacije BiH do januara 2022. godine podržano je 243 kreditnih zahjeva privrednicima u okviru pet kreditno-garantnih programa Garancijskog fonda, te osigurane garancije za kredite u iznosu od 211.395.407,00 KM.

Broj korisnika Garancijskog fonda kontinuirano raste te je zaključno sa 16.08.2022. godine u okviru Kreditno-garantnog programa za mikro, mala i srednja preduzeća podržano 240 mikro, malih i srednjih preduzeća pri čemu je ukupan iznos obračunate i naplaćene kamate po ugovoru o kreditu iznosio 1.196.650,69 KM, a ukupan iznos koji je predmet regresiranja 1.180.474,91 KM.

4. Analiza Mjera sadržanih u Strategiji razvoja Federacije BiH za koje je FMRPO označeno kao koordinator ili nosilac mjere

Strategija razvoja Federacije BiH za period 2021.-2027. godina je ključni strateški planski dokument Federacije BiH, ujedno multisektorski strateški dokument koji definira javne politike i usmjerava socioekonomski razvoj teritorije FBiH. Pored koordinacije i usaglašavanja razvojnih prioriteta i politika u FBiH, Strategija istovremeno održava prioritete Bosne i Hercegovine utvrđene u procesu evropskih integracija (Ekonomski investicioni plan za Zapadni Balkan, Zelena agenda za zapadni Balkan, EU digitalna strategija), kao i globalno prihvaćene ciljeve održivog razvoja. Strategija definira 3 strateška cilja, 18 prioriteta i 78 mjera u oblasti ekonomsko i društvenog razvoja te zaštite okoliša. Indikativni finansijski okvir Strategije za period 2021.-2027. godina iznosi 2.508.000.000 KM od čega 42,% su planirana sredstva iz Budžeta FBiH, 28,9% su planirana kreditna sredstva, 20,4% su sredstva EU, te 8,1% ostale donacije.

Od 78 mjera definisanih Strategijom, Federalno ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta je utvrđeno kao institucija odgovorna za koordinaciju 5 mjera unutar strategije kako je prikazano u Tabeli i to:

Tabela 28. Pregled mjera sadržanih u Strategiji razvoja Federaciji BiH za koje je FMRPO označeno kao koordinator mjere

Naziv strateškog cilja	Naziv prioriteta	Naziv mjere
SC 1: Ubrzan ekonomski razvoj	Prioritet 1.1. Povećavati digitaliziranost ekonomije	Mjera 1.1.2. Ubrzati digitalnu informaciju malih i srednjih preduzeća
		Mjera 1.1.5. Poticati razvoj inovativnih digitalnih rješenja i kompanija u softverskoj industriji
	Prioritet 1.3. Podržavati razvoj privatnog poslovnog sektora	Mjera 1.3.1. Olakšati i ubrzati procese ulaska u poslovnu aktivnost i izlaska iz nje
		Mjera 1.3.3. Podržavati razvoj poduzetništva kreativnog sektora
SC 3: Resursno efikasan i održiv razvoj	Prioritet 3.3. Povećati energijsku efikasnost	Mjera 3.3.2. Pružati podršku malim i srednjim preduzećima na unapređenju energetske efikasnosti

Mjera 1.1.2. Ubrzati digitalnu transformaciju malih i srednjih preduzeća podrazumijeva aktivnosti na podizanju konkurentnosti MSP uz koncept e-poslovanja i e-trgovine. Mjera podrazumijeva razvoj partnerstava sa logističkim kompanijama, finansijskim institucijama i drugim potencijalnim partnerima u

lancu stvaranja vrijednosti, a cilj njene implementacije je povećanje efikasnosti preduzeća koji poslovanje obavljaju na uobičajeni, tradicionalni način. Za realizaciju mjere predviđeno je osiguranje sredstava u iznosu od 2,2 miliona KM, kako iz sredstava Federalnog Budžeta tako i ostalih izvora. Uz Federalno ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta, kao nosioci mjere utvrđeni su i Federalno ministarstvo trgovine, Federalno ministarstvo prometa i komunikacija te Razvojna banka.

Mjera 1.1.5. Poticati razvoj inovativnih digitalnih rješenja i kompanija u softverskoj djelatnosti podrazumijeva aktivnosti na promovisanju i stimulisanju istraživanja i inovacija u IKT industriji poticajnom poreskom politikom za kompanije iz IT sektora i povoljnim kreditiranjem putem Razvojne banke, te promovisanje IT zanimanja kao zanimanja budućnosti, a cilj njene implementacije je obezbjeđenje rasta i razvoja IT preduzetništva i startup kompanija u softverskoj industriji, kao i pozicioniranje IT sektora kao najperspektivnijeg i najbrže rastućeg sektora u FBiH. Za realizaciju mjere predviđeno je osiguranje sredstava u iznosu od 32 miliona KM, kako iz sredstava Federalnog Budžeta tako i ostalih izvora. Uz Federalno ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta, kao nosioci mjere utvrđeni su i Federalno ministarstvo prometa i komunikacija, Federalno ministarstvo finansija te Razvojna banka.

Planirane aktivnosti u okviru Mjere 1.3.1. Olakšati i ubrzati procese ulaska u poslovnu aktivnost i izlaska iz nje obuhvataju aktivnosti na uklanjanju prepreka ulasku u poslovnu aktivnost i izlasku iz nje, kao i prepreke obavljanju poduzetničke aktivnosti, pri čemu je Federalno ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta utvrđeno kao koordinator mjere za obrte a Federalno ministarstvo energije, rudarstva i industrije za privredna društva. Planirana sredstva za realizaciju mjere iznose 31,2 miliona koja bi trebala biti izdvojena iz Budžeta FBiH i ostalih izvora. S obzirom na interresorni karakter aktivnosti unutar mjere, pored navedena dva ministarstva, kao nosioci mjere utvrđeni su i Federalno ministarstvo finansija, Federalno ministarstvo prostornog uređenja, Razvojna banka, privredne komore, Udruženje poslodavaca, Federalno ministarstvo pravde, FERK, elektroprivrede, kantonalne vlade, općinski sudovi, JLS.

U okviru mjere 1.3.3. Podržavati razvoj poduzetništva kreativnog sektora planirano je da se kroz projekte podrške i poreske olakšice podrži razvoj kreativnog sektora te osiguraju adekvatna finansijska sredstva, prostor, oprema i radionice za obrazovne institucije koje se bave kreativnim sektorom, te osigura njihovo povezivanje sa poslovnim sektorom, a sve sa ciljem da se doprinese razvoju kreativnog sektora koji će doprinijeti ekonomskom rastu. Uz FMRPO, kao nosioci mjere utvrđeni su Federalno ministarstvo kulture i sporta, Federalno ministarstvo okoliša i turizma, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, Federalno ministarstvo finansija, Federalno ministarstvo energije, rudarstva i industrije i dizajn centar (nakon njegovog osnivanja). Finansijska konstrukcija mjere iznosi 24 miliona KM, planirana da budu izdvojena iz Budžeta FbiH i drugih izvora.

Mjera 3.3.2. Pružati podršku MSP na poboljšanju energijske efikasnosti se odnosi na razvijanje namjenskih programa finansijske i tehničke podrške finansiranju energijske efikasnosti iz javnih i privatnih sredstava, kao i na povećanje iskoristivosti energije i smanjenje emitiranja štetnih materija. Mjera planira osiguranje privatnih investicija stvaranjem zakonskih pretpostavki i uspostavljanjem šema finansiranja energijske efikasnosti, a sve sa ciljem poboljšanja energijske efikasnosti malih i srednjih preduzeća koja predstavlja i mogućnost povećanja produktivnosti. Za realizaciju mjere planirana su sredstva u iznosu od 17 miliona KM iz Budžeta FbiH i ostalih izvora a uz FMRPO kao nosioci mjere definisana i kantonalna ministarstva nadležna za MSP, Federalno ministarstvo prostornog uređenja, jedinice lokalne samouprave te Federalno ministarstvo energije, rudarstva i industrije.

Uz navedenih 5 mjera, Federalno ministarstvo razvoja poduzetništva i obrta utvrđeno je i kao jedan od nosilaca dodatnih 12 mjera čiji je pregleda dat u narednoj Tabeli.

Tabela 29. Pregled mjera sadržanih u Strategiji razvoja Federaciji BiH za koje je FMRPO označeno kao jedan od nosilaca mjere

Naziv strateškog cilja	Naziv prioriteta	Naziv mjere
SC 1: Ubrzan ekonomski razvoj	Prioritet 1.2. Podržavati transfer i razvoj tehnologija	Mjera 1.2.1. Podržavati istraživačko-razvojne i inovacijske aktivnosti Mjera 1.2.2. Podržavati povezivanje privrede i naučno-istraživačkih institucija
	Prioritet 1.3. Podržavati razvoj privatnog poslovnog sektora	Mjera 1.3.4. Podržavati razvoj poduzetništva turističkog sektora
	Prioritet 1.4. Podržavati izvoz i stvaranje proizvoda više dodane vrijednosti	Mjera 1.4.2. Podržavati primjenu međunarodnih standarda, certificiranje i akreditaciju tijela za ocjenu usklađenosti Mjera 1.4.3. Jačati internacionalizaciju i uključivanje u globalne lance vrijednosti
SC 2: Prosperitet an i inkluzivan društveni razvoj	Prioritet 2.1. Unaprjeđivati obrazovni sistem	Mjera 2.1.1. Unaprjeđivati kvalitet visokog obrazovanja, naučnog rada i naučne baze
	Prioritet 2.4. Smanjivati neaktivnost i nezaposlenost, naročito dugoročnu	Mjera 2.4.2. Stvarati uslove za dostupnost radne snage na tržištu rada
	Prioritet 2.5. Smanjivati siromaštvo i socijalnu isključenost	Mjera 2.5.4. Poboljšati poziciju ranjivih skupina na tržištu rada
SC 3: Resursno efikasan i održiv razvoj	Prioritet 3.4. Započeti realizaciju energijske tranzicije	Mjera 3.4.2. Povećavati udio obnovljivih izvora energije u finalnoj potrošnji energije
		Mjera 3.4.3. Provesti restrukturiranje rudnika uglja i strukturnu transformaciju ekonomije rudarskih regiona
	3.5. Poticati razvoj ruralnih prostora	Mjera 3.5.1. Razvijati ruralnu infrastrukturu i dostupnost usluga u ruralnim područjima Mjera 3.5.3. Unaprijediti kvalitet i konkurentnost poljoprivredno – prehrambene proizvodnje, i otpornost poljoprivrednih proizvođača

U okviru navedenih mjera Federalno ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta utvrđeno je kao nosilac aktivnosti koje se odnose resor Ministarstva odnosno na mala i srednja preduzeća i obrte ili pak pokretanje biznisa od strane određenih ciljnih grupa.

5. Analiza organizacione strukture i popunjenosti kapaciteta FMRPO

5.1. Organizaciona struktura FMRPO

Za oblast male privrede u Federaciji BiH zaduženo je Federalno ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta. Djelokrug rada Ministarstva određen Zakonom o federalnim ministarstvima i drugim tijelima federalne uprave („Službene novine Federacije BiH“ broj 19/03. i 38/05) je da Ministarstvo vrši upravne, stručne i druge poslove iz nadležnosti Federacije koji se odnose na: poticanje razvoja, poduzetništva i obrta; davanje potpore za primjenu inovacija i uvođenje suvremenih tehnologija u oblasti poduzetništva i obrta; povećanje

udjela poduzetništva i obrta u ukupnoj privredi; organiziranje institucija za poduzetništvo i stvaranje poduzetničke infrastrukture, osposobljavanje poduzetnika i obrtnika kroz redovno i dopunsko obrazovanje i druge poslove utvrđene zakonom.

Za izvršavanje poslova i zadataka iz nadležnosti Ministarstva formirane su osnovne i unutarnje organizacijske jedinice, i to :

1. Kabinet ministra,
2. Sektor za razvoj,
3. Sektor za poduzetništvo,
4. Sektor za obrt,
5. Sektor za financijske, pravne i opće poslove

5.2. Popunjenost kapaciteta FMRPO

Pravilnikom o sistematizaciji radnih mjesta Federalnog ministarstva razvoja, poduzetništva i obrta sistematizirano je 30 radnih mjesta od čega je popunjeno 24 radna mjesta, što čini stepen popunjenosti sistematizacije od 80%. U Ministarstvu je zaposleno 19 državnih službenika i 5 namještenika. Najniži stepen popunjenosti radnih mjesta je u Sektoru obrta u kojem nisu popunjena 3 radna mjesta državnih službenika ukazujući na nedostatak dovoljnog broja zaposlenika za kvalitetno izvršenje poslova na praćenju stanja i razvoju obrta. Kadrovska struktura FMRPO prikazana je u narednoj tabeli.

Tabela 30. Kadrovska struktura Federalnog ministarstva razvoja, poduzetništva i obrta

Organizaciona jedinica	Broj državnih službenika		Broj namještenika		Ukupno		Muškarci	Žene
	Sistematizirano	Popunjeno	Sistematizirano	Popunjeno	Sistematizirano	Popunjeno		
Kabinet ministra	1	1	0	0	1	1	1	0
Sektor razvoja	3	3	4	2	7	5	2	3
Sektor poduzetništva	6	5	1	1	7	6	2	4
Sektor obrta	7	4	0	0	7	4	4	0
Pravni i finansijski sektor	6	6	2	2	8	8	4	4
UKUPNO	23	19	7	5	30	24	13	11

Također, i u Sektoru razvoja i Sektoru poduzetništva nisu popunjena sva radna mjesta što predstavlja izazov u kontekstu osiguranja pravovremenog obavljanja posla, što je Ministarstvo u prethodnom periodu uspješno prevazilazilo ali se kao razvojna potreba svakako ukazuje potreba za daljim jačanjem internih kapaciteta Federalnog ministarstva razvoja, poduzetništva i obrta kako bi kvalitetno i efikasno odgovorilo postavljenim zadacima i aktivnostima posebno onih planiranih Strategijom razvoja male privrede FBiH.

6. Analiza budžetskih sredstava za poticaj razvoja male privrede Federacije BiH

6.1. Nivo Federacije BiH

6.2. Nivo kantona

6.3. Nivo jedinica lokalne samouprave (JLS)

Prikupljanje podataka u toku

7. SWOT analiza stanja male privrede FBiH

U prikazanoj SWOT analizi, navode se snage i slabosti, kao i prilike i prijetnje za razvoj male privrede na području Federacije BiH. Ova analiza daje uvid koje je slabosti je strateškim djelovanjem u narednom periodu potrebno minimalizirati, uz istovremeno povećanje snaga, kao i koje prilike je moguće iskoristiti, uz istovremeno smanjenje prijetnji iz okruženja kada je u pitanju razvoj male privrede FBiH.

Tabela 31. SWOT analiza male privrede FBiH

INTERNO OKRUŽENJE	SNAGE	SLABOSTI
	<ul style="list-style-type: none">- Kontinuirani rast makroekonomskih pokazatelja u Federaciji BiH (BDP, BDP po glavi stanovništva, izvoza, zaposlenosti)- Rast broja subjekata male privrede- Rast ostvarenih ukupnih prihoda, dodane vrijednosti- Rast ukupnih prihoda, dodane vrijednosti i produktivnosti po zaposlenom- Uspostavljena nadležna ministarstva za podršku razvoju male privrede na nivou Federacije i svih 10 kantona- Dobra obrazovna baza za strukovno, srednje i visoko obrazovanje- Kvalitetni programi i projekti potpore maloj privredi koje realizira FMRPO- Uspostavljeni instrumenti za politiku male privrede (programi „Tekući transfer“ i „Kreditni poticaj razvoja poduzetništva i obrta“)- Orijentacija ka daljnjem razvoju poduzetničke infrastrukture (poslovnih zona i poduzetničkih potpornih institucija)- Poticaji za razvoj obrta i srodnih djelatnosti- Jednostavna procedura osnivanja obrta	<ul style="list-style-type: none">- Smanjenje broja stanovnika i smanjenje broja radno aktivnog stanovništva- Mali potencijal domaćeg tržišta- Nizak nivo izvoza subjekata male privrede- Postojanje barijera pri ulasku u poslovnu aktivnost i izlasku iz nje- Visoka opterećenost porezima i parafiskalnim nametima- Nizak nivo harmonizacije zakona, strategija, politika potpore na novu Federacije BiH, kantona i JLS- Neizgrađenost institucionalnog okvira za razvoj male privrede (Vijeće za razvoj i promociju poduzetništva, Agencija za razvoj male privrede, Fond za razvoj male privrede, Mreža za razvoj male privrede)- Neusklađenost obrazovanja sa potrebama tržišta rada- Vlasti nisu dovoljno posvećene olakšavanju administrativnih opterećenja za malu privredu- Sporost u usvajanju zakona kojima se reguliše razvoj male privrede- Visoka ovisnost male privrede od kupaca iz inostranstva i posrednika u izvozu- Nezainteresiranost mladih za obrtnička zanimanja.

	<ul style="list-style-type: none"> - Koordinirani napor federalnih, kantonalnih i lokalnih razina vlasti za promociju i razvoj obrta i srodnih djelatnosti - Pozitivni efekti programa potpore mjereni brojem kreiranih radnih mjesta i odnosom uloženi vlastitih i odobrenih sredstava od FMRPO - Pripremljeni i u proceduri usvajanja set zakonskih i podzakonskih akata kojima se reguliše razvoj male privrede (Zakon o poticanju malog gospodarstva, Zakon o obrtu i srodnim djelatnostima, Zakon o poduzetničkoj infrastrukturi u Federaciji BiH) - Izrađeni i u procesu izrade strateški dokumenti (Akcioni plan za inovacije u malim i srednjim preduzećima za 2021-2023.; Strategija razvoja društvenog poduzetništva, ...) - Uspostavljen projekt podrške mentoring usluge za mala i srednja preduzeća - Uspostavljen projekat podrške digitalnoj transformaciji malih i srednjih preduzeća - Kroz kriterije bodovanja projekata podrške data prednost unapređenju poduzetništva žena i poduzetništva mladih - Iskustva stečena kroz rad na projektima inovacija, digitalizacije i zelene tranzicije - Osviještenost MSP za potrebama usklađivanja sa savremenim trendovima i zahtjevima EU - Opređeljenost lokalnih zajednica prema razvoju i podršci poduzetničkoj infrastrukturi - Stalni rast budžetskih sredstva namjenjih podršci razvoja poduzetničke infrastrukture 	<ul style="list-style-type: none"> - Mali broj registriranih istraživačkih institucija i istraživača - Nizak nivo umreženosti nadležnih ministarstava za razvoj privrede sa visokoškolskim ustanovama, komorama i strukovnim udruženjima - Mali broj klastera, udruženja, umrežavanja i saradnje između subjekata male privrede - Nedovoljna sredstva za potporu maloj privredi, odobri se tek jedna trećina zaprimljenih aplikacija - Neravnomjerna raspodjela sredstava po kantonima mjerena odnosom odobrenih sredstava i broja poslovnih subjekata - Nedovoljan broj projekata podrške za cjeloživotno učenje u poduzetništvu - Nepostojanje projekata podrške razvoju poslovnih i poduzetničkih vještina - Loše usluge podrške za MSP i firme u nastajanju (nije proveden TNA – Training Needs Assesment) - Teškoće u dobivanju specijaliziranih savjetodavnih usluga - Kvalitet i količina (statističkih) dostupnih informacija o maloj privredi - Nedovoljno uključivanje obrazovnih institucija za razvoj poduzetničkih kompetencija (loša koordinacija) - Visoki troškovi proizvodnje (posebno troškovi rada, opreme i energije) - Troškovi i udio male privrede u sektoru znanja i visokih tehnologija niži od prosjeka u EU - Niski prioritet koji subjekti male privrede daju inovacijama - Nedovoljno strateških dokumenata za inovacije, digitalizaciju i zelenu tranziciju - Nedovoljna ulaganja u prevodilačku infrastrukturu u komercijalne proizvode - Broj poduzetnica i mladih poduzetnika u usporedbi s prosjekom EU
--	--	--

		<ul style="list-style-type: none"> - Relativno niži iznosi sredstva za podršku pojedinačnim projektima - Sporost administrativnih procedura - Nedostatak stručne radne snage sa kvalitetima i stručnošću koja je potrebna maloj privredi - Nedostatak strateških pravaca u upravljanju i održivom korištenju prirodnih resursa
EKSTERNO OKRUŽENJE	ŠANSE <ul style="list-style-type: none"> - Rast globalne produktivnosti uslijed transfera i razvoja tehnologija - Globalni rast digitalne ekonomije - Rast zelenih radnih mjesta u svijetu - Tranzicija energetskeg razvoja na razvoj obnovljivih izvora energije - Globalni rast inovativnih startup preduzeća - Globalna ekspanzija koncepta poduzetničkih i digitalnih univerziteta - Uklapanje u globalne trendove digitalizacije i prelaska na zelenu ekonomiju - Olakšan pristup jedinstvenom tržištu EU sa slobodom kretanja (roba, osoba, usluga i kapitala) - Lakši pristup tržištu EU i korištenje obuhvatnijih paketa fondova EU - Rast mogućnosti za razvoj kapaciteta i jačanje poduzetništva zbog Strukturnih fondova EU - Projekat za oporavak i podršku firmi u BiH namijenjen pružanju podrške MSP koja su pogođena ekonomskim uticajem pandemije COVID 19 koji se realizuje sa Svjetskom bankom - Projekti GIza, EBRD, UNDP i drugih donatora koji će omogućiti finansijsku i druge oblike podrške razvoju subjekata male privrede - Promovirati važnost javno-privatnog partnerstva kao oblika razvoja poduzetničke infrastrukture - Veća ulaganja u R&D u sektoru male privrede kao rezultat privlačenja FDI-ja i prijenosa tehnologije 	PRIJETNJE <ul style="list-style-type: none"> - Negativna percepcija političke stabilnosti u BiH i regionu Zapadnog Balkana/Politička situacija i netabilno okruženje - Emigracija kvalificiranih radnika (mladih stručnjaka) pogoršava nestašicu obrazovane radne snage na tržištu rada - Depopulacija ruralnih područja slabi sektor male privrede i opći razvoj Federacije BiH - Nepostojanje inicijativa za rano upozoravanje koje ukazuju na zloupotrebe finansijskih alata kao što su porezne izjave ili bankovni zajmovi - Problem digitalizacije javnih usluga zbog kompleksnog administrativnog ustrojstva zemlje (problem elektronskog potpisa i sl.) - Zanemarivanje negativnih posljedica koje mogu nastati kao posljedica mjera EU na neodržive ekološke politike na Zapadnom Balkanu - Postojanje velikog broja neregistriranih obrta, neloyalna konkurencija - Obavljanje obrta od strane lica sa nedovoljnim kompetencijama. - Slaba konkurentnost obrtnika u uslovima liberalnog tržišta. - sporost u procesima integracija BiH u EU, - složenost administrativnog ustrojstva kao nepovoljan utjecajni činilac za strane investicije

	<ul style="list-style-type: none"> - Korištenje dijaspore u svrhu poticanja investicija i izvoza - Veći i sigurniji iznosi sredstva za podršku razvoja subjekata male privrede nakon usvajanja seta izrađenih zakona i podzakonskih akta koji su u proceduri usvajanja - Donošenje Zakona od društvenom poduzetništvu - Rast broja ustanova za finansiranje male privrede - Harmonizacija legislative na području cijele BiH - Otvaranje EU i fondova drugih organizacija i lokalnih zajednica sa kojima je moguće udruživanje sredstava za razvoj pod. infrastrukture - Razvoj novih instrumenta poduzetničke infrastrukture - Olakšavanje procesa razvoja kroz olakšavanje apliciranja/praćenja razvoja PI - Dobri potencijali za razvoj turizma 	<ul style="list-style-type: none"> - ranjivost prostora FBiH u odnosu na klimatske promjene, odnosno elementarne nepogode (prvenstveno poplave, klizišta, suše i dr.) - nedostatak projekata zaustavljanja negativnih demografskih kretanja
--	---	---

8. Strateško fokusiranje i vizija razvoja

8.1. Strateški pravci razvoja male privrede/strateški fokusi

Strateški pravci razvoja male privrede dati su u narednoj tabeli.

Tabela 32. Strateški pravci razvoja/strateško fokusi male privrede Federacije BiH

1.	Inovacije i digitalna transformacija male privrede
2.	Zelena tranzicija male privrede
3.	Poticajno poslovno okruženje
4.	Ubrzani razvoj poduzetničke infrastrukture
5.	Internacionalizacija i pozicioniranje u regionalnim i globalnim lancima vrijednosti
6.	Održivi rast male privrede

Strateški pravac 1 – Inovacije i digitalna transformacija male privrede

Digitalna transformacija zasnovana je na integraciji digitalne tehnologije u sva područja poslovanja, koja iz temelja mijenja način na koji preduzeća posluju i pružaju vrijednost klijentima. Sveprisutnost velikih podataka (big data) i pojava novih digitalnih tehnologija poput umjetne inteligencije, Interneta stvari i robotike imaju značajne posljedice na poslovanje. Dolazak novih digitalnih tehnologija jasno ukazuje na potrebu da kompanije digitalno transformiraju svoje poslovanje. Prateći razvojne pravce na nivou Europske Unije, prateći trendove globalizacije i savremenog poslovanja, pred subjektima male privrede FBiH je izazov provedbe digitalne transformacije kako bi ostali konkurentni kako na domaćem tako i inostranom tržištu. Kroz intenzivnu primjenu digitalne tehnologije i resursa kako bi se ti resursi pretvorili u nove prihode, poslovne modele i načine poslovanja preduzeća iz temelja mijenjaju svoje poslovne procese, strategije, aktivnosti, organizacijsku strukturu, sve kako bi se ti procesi i strategije bolje povezali omogućili bolju konkurentsku prednost. U ovom kontekstu značajna je i percepcija kupca, čije ponašanje se mijenja kao odgovor na digitalnu revoluciju. Uz pomoć novih alata za pretraživanje i društvenih medija, kupci postaju više povezani, informisani, osnaženi i aktivniji. Digitalne tehnologije omogućavaju potrošačima da zajedno stvaraju vrijednost dizajniranjem i prilagođavanjem proizvoda, obavljanjem distribucijskih aktivnosti i pomažu ostalim kupcima dijeljenjem recenzija o proizvodima.

Digitalizacija tj. inteligentno povezivanje ljudi, procesa, podataka i stvari je ključna za održavanje produktivnosti i konkurentnosti, razvoj inovacija, očuvanje postojećih i otvaranje novih radnih mjesta, osiguravajući osnovu za postizanje dugoročnog rasta. Da bi preduzeća mogla sprovesti digitalnu transformaciju, država mora osigurati digitalnu infrastrukturu, obrazovanje javnosti tj. unaprijediti digitalne vještine stanovništva, time i radne snage te ohrabriti preduzeća da koriste nove tehnologije. Upravo je digitalizacija jedna od poluga inovacija u preduzećima osiguravajući infrastrukturu i poticajno okruženje u kojem se inovativne ideje razvijaju i izvode. Sa druge strane, inovacije su u doba globalizacije postale jedna od ključnih faktora opstanka i daljeg razvoja na tržištu implicirajući potrebu za usmjerenjem razvojnih mjera i napora ka osiguranju uslova za poticanje inovativnosti subjekata male privrede u FBiH kroz jačanje organizacija za podršku inovacijama, uspostavu ciljanih programa podrške inovacijama, poticanje saradnje na kolaborativnim projektima te poticanje razvoja inovacione infrastrukture u različitim oblicima.

Strateški pravac 2 – Zelena tranzicija male privrede

Uvažavajući potencijale i prilike koje donosi proces tranzicije ekonomije u zelenu ekonomiju, Europska komisija je donijela Zeleni akcioni plan za MSP – pretvaranje okolišnih izazova u poslovne prilike 2014. godine koji promovise ujedno i predstavlja smjernicu za subjekte male privrede u EU ali i Federaciji BiH za uspostavu resursno efikasnih rješenja koji će spriječiti zagađenje okoliša, pružajući brojne poslovne prilike za ona preduzeća koja žele ući na tržište okolišnih roba i usluga. Pored spremnosti preduzeća za „ozelenjavanje“ proizvodnje i pretvaranja okolišnih izazova u prilike, poslovno okruženje u kojem posluju mora biti podržavajuće za razvoj „zelenih“ ideja, finansiranje procesa analize njihove izvodljivosti i razvoja ideja odnosno njihovog izlaska na tržište. Pored novih poslovnih prilika, preduzeća su suočena i sa zahtjevima različitih interesnih strana za veću odgovornost u poslovanju u kontekstu zaštite okoliša, gdje potrošači i interesne strane prate rad preduzeća, svojim kritikama ukazuju na potrebu da se aktivnosti

preduzeća u pogledu iskorištavanja prirodnih bogatstava ograniče na racionalnu upotrebu ili da se djelovanjem preduzeća ne šteti i ne ugrožava čovjek i njegov život u ili sa prirodom. Postavljaju se novi standardi za preduzeća, gdje uloga preduzeća više nije ona klasična poznata „proizvesti korisna dobra“ ili „stvoriti vrijednost za kupca“, sada postaje važno kako preduzeće posluje, da li šteti okolini u kojoj je locirano - proizvodi li negativne eksternalije. Kada preduzeća prepoznaju ekološki relevantne poslovne prilike, mogu razviti nove proizvode i usluge, poboljšati postojeće proizvode i stvoriti održivije poslovne modele, pri čemu upravo koriste održivost kao poslovnu priliku za sticanje profita. Bosna i Hercegovina, time i Federacija BiH obiluju prirodnim resursima stvarajući mogućnosti za korištenje obnovljivih izvora energije u poslovanju dok digitalizacija i savremeni trendovi ukazuju na potrebu, ali ujedno stvaraju i priliku za uvođenje principa zelena cirkularne ekonomije. S tim u vezi, zelena tranzicija dobiva na značaju i predstavlja jedan od prioriteta i strateških pravaca razvoja subjekata male privrede kako bi bili u skladu sa trendovima iz okruženja, osigurali konkurentnost ali i održivije poslovne modele.

Strateški pravac 3 - Poticajno poslovno okruženje

Konkurentna privreda koju čini konkurentna i kapacitirana poslovna zajednica uz poticajno poslovno okruženje, preduslov su rasta BDP-a, zaposlenosti, produktivnosti i generalno kvalitete i standarda života. Lokacija u kojoj subjekti male privrede posluju, određuje i okruženje u kojem obavljaju operativne aktivnosti čiji uspjeh umnogome ovisi o poticajnim i/ili ograničavajućim faktorima. Institucionalni i regulatorni okvir poslovanja koji uvažava specifičnosti subjekata male privrede, ulaganje u modernizaciju tehnologije i digitalnu transformaciju, stvaranje društva znanja ulaganjem u ljudske resurse, razvoj poduzetničke kulture, izgradnja internog tržišta, poticanje uključivanje u globalne lance vrijednosti, osiguranje pristupa kapitalu iz razvijenu infrastrukturu, posebno fizičku infrastrukturu neki su od preduslova kojima treba stvarati poticajno i stabilno konkurentno poslovno okruženje koje će biti u funkciji konkurentnih i uspješnih subjekata male privrede Federacije BiH.

Subjekti male privrede FBiH se suočavaju sa sve većom konkurentnošću kako na domaćem tako i na inostranom tržištu, te je nužno jačati saradnju javnog privatnog sektora, a posebno saradnju između privatnog i akademskog sektora, jačati istraživačko-razvojne kapacitete, standardizaciju kao i zaštitu intelektualnog vlasništva posebno u kontekstu inovativnih rješenja. Navedeno mora biti praćeno jačanjem ljudskih potencijala uz podizanje poduzetničkog duha, kako bi se stvarala osnova za nove poslovne poduhvate ali i osnaživala „poduzetnička aktivnost zaposlenika“.

Strateški pravac 4 – Unapređenje poduzetničke infrastrukture

Poticanje privrednog rasta moguće je osigurati kroz planiranje i pravovremenu izgradnju poduzetničke infrastrukture koje će biti u funkciju ravnomjernog razvoja Federacije BiH, bržeg rasta poduzetništva, posebno poduzetničke aktivnosti, povećanja broja subjekata, krajnjih korisnika poduzetničke infrastrukture, povećanja investicija i zaposlenosti na lokaciji i području na kojem se poduzetnička infrastruktura gradi, nalazi i razvija. Mala i srednja preduzeća i drugi subjekti male privrede u poduzetničkoj infrastrukturi mogu pronaći oslonac i podršku njihovom opstanku i daljem rastu i razvoju, čineći zajedno dio poduzetničkog eko sistema koji je u funkciji privrednog ali i cjelokupnog razvoja Federacije BiH.

Strateški pravac razvoja male privrede Federacije BiH jeste dalje unapređenje poduzetničke infrastrukture odnosno osnivanje, postojanje i razvoj savremenih, kapacitiranih, lokacijski atraktivnih poduzetničkih zona sa nizom povlastica usluga podrške za privredne subjekte, kao i održivih poduzetničkih potpornih institucija koje će biti dio efikasnog sistema podrške razvoja subjekata male privrede FBiH. Poduzetničke potporne institucije moraju biti bazirane na održivim modelima poslovanja, podržavati uzajamno korisne odnose između subjekata male privrede i različitih interesnih strana, potičući razmjenu ideja, informacija i znanja potrebnih za rad i razvoj potencijalnih i postojećih poslovnih subjekata. U uslovima nedovoljne informisanosti subjekata male privrede o cjelokupnom sistemu podrške, posebno segmentu rada i poslovanja subjekata poduzetničke infrastrukture, poseban značaj dobivaju aktivnosti na privlačenju potencijalnih korisnika subjekata poduzetničke infrastrukture – obrta i malih i srednjih preduzeća, kroz aktivnosti promocije, diseminacije i tzv. „outreach“ aktivnosti prema subjektima male privrede. Razvijena poduzetnička infrastruktura Federacije BiH može imati ključnu ulogu u poticanju inovativnosti, digitalne transformacije i internacionalizacije poslovanja MSP.

Strateški pravac 5 - Internacionalizacija i pozicioniranje u regionalnim i globalnim lancima vrijednosti

Za osiguranje rasta i razvoja preduzeća, lokalna i domaća tržišta često budu nedovoljna te se prilike za ekspanziju pronalaze u internacionalizaciji poslovanja odnosno širenju na inostrana tržišta. Proces internacionalizacije nije jednostavan i često je obilježen brojnim preprekama koje preduzeća moraju prevazići kako bi uspostavila saradnju sa inostranim kupcima. Sa preprekama su suočeni subjekti male privrede Federacije BiH uvažavajući nedostatak infrastrukture za e-trgovinu i e-plaćanja, nedovoljno razvijeni kapaciteti za standardizaciji u ispunjavanje uslova neophodnih za izvoz u EU, nedostatak jedinstvene strategije o infrastrukturi za kvalitet i dr. Međutim, upravo je internacionalizacija i pozicioniranje u regionalnim i globalnim lancima vrijednosti, subjekata male privrede FBiH strateški razvojni pravac koji se treba temeljiti na pametnoj specijalizaciji, posebno pametnoj specijalizaciji regija, zasnovano na njihovim komparativnim prednostima, uspostavi regionalnih lanaca vrijednosti u zelenoj i kružnoj ekonomiji, te jačanju kapaciteta subjekata male privrede za ispunjavanje tržišnih uslova, zahtjeva i preferencija potrošača na izvoznim tržištima. Naročito bitna je podrška automobilskoj industriji da se pripremi za nove trendove (električna i autonomna vozila i sl.) dok je sa druge strane neophodno jačati infrastrukturne veze između FBiH, zemalja iz EU, kao i drugih zemalja iz okruženja.

Unatoč globalizaciji koja je na neki način izjednačila potrebe i želje potrošača širom svijeta, subjekti male privrede koji izvoze proizvode na inostrana tržišta moraju detaljno analizirati i identificirati inostrana tržišta, te pripremiti i modificirati one elemente marketinških planova koji direktno utječu na profitabilnost proizvoda ili usluga na stranim tržištima, u čemu im mora biti dostupna podrška strukovnih i savjetodavnih tijela i organizacija.

Strateški pravac 6 – Održivi razvoj male privrede

Održivi razvoj je takav razvoj koji zadovoljava potrebe današnjice bez ugrožavanja sposobnosti budućih naraštaja u zadovoljavanju njihovih potreba. Pojavom industrijskog razdoblja došlo je do pojave neodrživih faktora koji se odnose na stanje u okolini. Održiv razvoj, koji podrazumijeva međusobnu ovisnost i usklađenost sve tri dimenzije održivosti: ekonomske, društvene i okolišne, bitna je pretpostavka i odrednica razvoja male privrede Federacije BiH. Upravljanje resursima i uslugama u skladu s postojećim kapacitetima životne sredine i zasnovano na načelima okolišne prihvatljivosti i društvene odgovornosti kako bi se ostvarili

prihodi, primat su današnjeg savremenog poslovanje. Navedeno podrazumijeva poboljšanje kvalitete krajnjih proizvoda i usluga, uslova rada zaposlenika, infrastrukture unutar preduzeća, ali i efikasnije korištenje, očuvanje i zaštitu prirodnih resursa, primjenu okolišno prihvatljivijih tehnologija, smanjenje nastanka otpada recikliranjem, održivom korištenju voda i tla, te primjenu principa cirkularne ekonomije. Primjenom navedenih principa doprinosi se podizanju konkurentnosti poslovanja, povećanje produktivnosti, podizanje kvalitete proizvoda i usluga, za brže prilagođavanje EU standardima, pravilima i procedurama, kao i lakši pristup domaćem i inostranom. U svemu navedenom značajnu ulogu imaju institucije vlasti koje trebaju osigurati preduslove za uspostavu održivih poslovnih modela zasnovanih na profitabilnosti praćenu investicijskim aktivnostima uz korištenje svih raspoloživih resursa na održiv način. Od posebnog značaja jeste i podrška promociji, uključujući podršku privrednim sajmovima, manifestacijama, izložbama, aktivnostima umrežavanja MSP i transfera iskustava i znanja. U ovm kontekstu potrebno je poticati učešće MSP u kolaborativnim projektima i programima koje finansira EU i drugi međunarodni donatori.

8.2. Vizija razvoja male privrede FBiH

Vizija razvoja male privrede Federacije BiH predstavlja sliku poželjne budućnosti kojoj teže različite kategorije ključnih interesnih grupa (subjekti male privrede, privredna društva, obrti i srodne djelatnosti, subjekti poduzetničke infrastrukture, komore, strukovna udruženja, udruženja poslodavaca, nadležna tijela/sektori/službe na Federacije BiH, kantona i jedinica lokalne samouprave, investitori, obrazovne, i resorne institucije, šira društvena zajednica i dr.). Vizija razvoja male privrede Federacije BiH temelji se na sistemu vrijednosti kojim se odgovara na tri ključna pitanja: (1) na čemu se bazira razvoj male privrede (2) koji su ključni preduslovi razvoja male privrede te (3) šta će odlikovati malu privredu Federacije BiH u budućnosti.

U skladu s gornjim odrednicama, tokom sastanaka Radnog tijela za izradu strategije razvoja male privrede FBiH i tematskih grupa definisana su dva prijedloga razvojne vizije male privrede FBiH:

1. Brzorastuća, regionalno konkurentna mala privreda koja osigurava rast zaposlenosti i životnog standarda građana Federacije Bosne i Hercegovine.

2. Konkurentna mala privreda koja osigurava povoljne uvjete poslovanja, digitalizaciju, zelenu i kružnu ekonomiju, otvorenost i inovativnost na domaćem i ino tržištu.

Pojašnjenje prve izjave o viziji:

Vizija ima dva stupa sa po dva elementa.

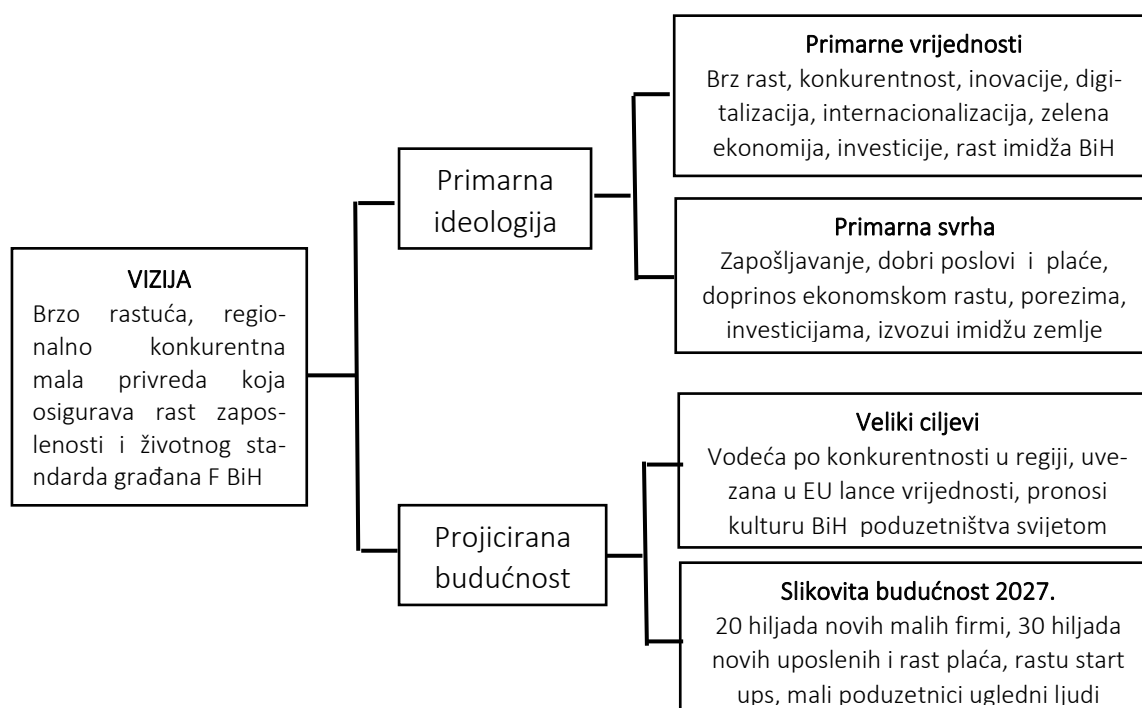
Prvi stup je primarna ideologija. Ona se sastoji od primarnih vrijednosti i primarne svrhe. Primarne vrijednosti odražavaju bit male privrede, to je unutrašnja refleksija strategije male privrede, šta ona želi biti u svojoj suštini. Primarna svrha je ono što će mala privreda isporučivati društvu, građanima i državi. To

je njena vanjska orijentacija, čime ona obogaćuje ljude i čime opravdava da se u njen razvoj ulaže javni novac.

Drugi stup je projicirana budućnost. Ona se sastoji od velikih ciljeva i slikovite budućnosti, Veliki, smjeli, ambiciozni ciljevi u neku ruku su izazov budućnosti, obećanje da ćemo se boriti i raditi na njihovom ostvarenju. Slikovita budućnost je nešto što mi zacrtavamo kao ilustraciju našeg razvoja, nešto po čemu ćemo moći mjeriti naš napredak u razvoju male privrede.

Na slici je data grafička ilustracija navedenih načela u kreiranju vizije za malu privredu F BiH do 2027.

Slika 1.- Grafička ilustracija vizije razvoja male privrede F BiH do 2027.

Izvor: prema Domazet, A. ed al. (2001): Međunarodni marketing, str. 452. Ekonomski fakultet Sarajevo

Nakon završetka procesa javnih konsultacija biti će definisana konačna vizija razvoja male privrede FBiH.

9. Strateški ciljevi razvoja male privrede FBiH

Strategija razvoja male privrede Federacije BiH za period 2022-2027. godina je sektorska strategija koja prema Zakonu o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u Federaciji BiH mora biti usklađena sa Strategijom razvoja FBiH kojom je programiran razvoj male privrede prvenstveno kroz prioritete u okviru strateškog cilja za ekonomski razvoj SC1 „Ubrzan ekonomski razvoj“, Prioritet 1.1. „Povećavati digitaliziranost ekonomije“, Prioritet 1.3. „Podržavati razvoj poslovnog privatnog sektora“ I Prioritet 1.4. „Podržavati izvoz i stvaranje proizvoda više dodane vrijednosti“ , dok se i kroz Prioritet 3.3. Povećati

energetsku efikasnost tretira oblast podrške malim i srednjim preduzećima na poboljšanju energijske efikasnosti i principa „zelene ekonomije“ i „ekologizacije“. Analizom i uvidom u pripadajuće mjere u okviru navedenih prioriteta definisana su 3 strateška cilja razvoja male privrede FBiH prezentirana u narednoj tabeli.

Tabela 33. Strateški ciljevi razvoja male privrede FBiH

1.	Konkurentna mala privreda temeljena na inovacijama, digitalizaciji i zelenoj cirkularnoj ekonomiji
2.	Razvoj poslovnog okruženja i unapređenje poduzetničke infrastrukture
3.	Internacionalizacija male privrede u regionalnim i globalnim lancima vrijednosti

Strateški cilj 1. Konkurentna mala privreda temeljena na inovacijama, digitalizaciji i zelenoj cirkularnoj ekonomiji

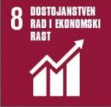

Snažna i konkurentna mala privreda Federacije BiH biti će temeljena na inovacijama, digitalizaciji i zelenoj cirkularnoj ekonomiji, prateći savremene trendove iz okruženja i pravce razvoja MSP-a na nivou Federacije BiH, BiH i Europske Unije. S ciljem osiguranja konkurentnosti male privrede Federacije BiH neophodno je poticati njihovu digitalnu transformaciju kroz programe podrške digitalnoj transformaciji, poticanje razvoja inovativnih digitalnih rješenja i kompanija u softverskoj industriji te poticanje inovativnosti umrežavanja i proaktivnog učešća MSP u EU programima inovacija. Digitalna transformacija subjekata male privrede FBiH preobrazice načine njihovog djelovanja, poslovanja, proizvodnje i pružanja usluga, komunikacije sa klijentima, ali i distribucije i prodaje, čineći ih aktulnim sudionikom savremenih tržišnih dešavanja. Nova softverska rješenja i tehnologije koje dolaze iz domaće privrede, doprinijeće i uvođenju koncepata e-poslovanja i e-trgovine, ali ujedno unaprijediti i ubrzati cjelokupne procese unutar preduzeća. Za implementaciju inovacijske politike EU na raspolaganju su brojni programi koje mogu biti poluga internacionalizacije i saradnje subjekata male privrede FBiH sa inostranim partnerima kroz kolaborativne projekte i prilike koje im stoje na raspolaganju. Tranzicija MSP prema zelenoj ekonomiji zahtjeva, između ostalog, poboljšanje energetske efikasnosti i poboljšanje korištenja obnovljivih izvora energije, ali i uvođenje principa cirkularne ekonomije kroz nabavku nove savremene i/ili efikasnije opreme, uvođenje sistema energetske menadžmenta i upravljanja energijom što ujedno predstavlja i mogućnost povećanja produktivnosti a time i unapređenja konkurentnosti. U konačnici, kroz ostvarenje strateškog cilja kojim će se osigurati konkurentnost subjekata male privrede doprinijeti će se cjelokupnom privrednom razvoju Federacije BiH.

Prvi strateški cilj je zasnovan na sljedećim ključnim pretpostavkama:

- da se, kroz jačanje internih kapaciteta ali i programe podrške digitalizaciji i nabavci savremene opreme potakne digitalna transformacija malih i srednjih preduzeća koja će doprinijeti njihovoj produktivnosti, većoj konkurentnosti i boljoj poziciji na tržištu;
- da se kroz poticanje iniciranje uvođenja inovativnih digitalnih rješenja u poslovanje praćeno adekvatnim regulatornim i drugi strateški usmjerenim aktivnostima potakne inovativnost subjekata male privrede
- da se kroz promociju principa i prednosti cirkularne ekonomije, programe podrške poboljšanju EnE i korištenju OIE, stvore pretpostavke za zelenu tranziciju subjekata male privrede, sa naglaskom na

„ozelenjavanje“ proizvodnje. Poseban naglasak stavlja se na promociju značaja sticanja „zelenih vještina“.

Pri definisanju **prvog strateškog cilja** uzet je u obzir i **Okvir za ciljeve održivog razvoja u BiH** koji utvrđuje zajedničke podciljeve i indikatore za sve nivoe vlasti u BiH (zajednički minimum), gdje su definisani elementi relevantni u odnosu na sljedeće razvojne pravce i akceleratorne.

STRATEŠKI CILJ 1 Konkurentna mala privreda temeljena na inovacijama, digitalizaciji i zelenoj cirkularnoj ekonomiji				
CILJEVI ODRŽIVOG RAZVOJA		PRAVCI RAZVOJA		
   	Pametni rast		Društvo jednakih mogućnosti	
	Akceleratori	Podciljevi	Akceleratori	Podciljevi
	Povećanje investicija u infrastrukturu	Jačati infrastrukturu u oblasti digitalnih tehnologija	Finansijska inkluzija	Bolja pristupačnost mikro kreditima sa povoljnim kamatnim stopama
	Zeleni rast i čista energija	Razvoj „zelenih“ vještina i poslova		
	Pametno upravljanje prirodnim resursima i okolišem	Razvoj sistema cirkularne ekonomije		
Povoljno okruženje za poduzetništvo i inovacije	Povećanje investicija u infrastrukturu istraživanja, razvoja i inovacija u javnom i privatnom sektoru;			

Ostvarenje strateškog cilja pratit će se kroz odabrane indikatore uticaja nakon kojih će se moći ocijeniti vrsta i stepen promjena u okruženju. Tabela sumira indikatore za koje su definisane početne i ciljne vrijednosti ostvarenja strateških ciljeva.

Tabela 34. Indikatori utjecaja Strateškog cilja 1

STRATEŠKI CILJ 1	Indikator (uticaja)	Izvor	Polazna vrijednost (2021.)	Ciljna vrijednost (2027.)
Konkurentna mala privreda temeljena na inovacijama, digitalizaciji i zelenoj cirkularnoj ekonomiji	Prosječan ukupan godišnji prihod MSP po zaposlenom u F BiH	FIA	168.000 (2021.)	xx
	Ukupna dobit MSP (KM)	FIA	xx(2021.)	xx
	Udio MSP koji su implemetirali mjere EE u odnosu na ukupan broj MSP-a	FMRPO	xx	xx

	Uspostavljen fond za podršku projektima energetske efikasnosti	FMERI, FMPU	Ne	Da
	Broj prijavljenih patenata od strane subjekata male privrede	IZIV BiH	xx	xx
	E-trgovina (mala preduzeća 10-49 radnika)/ (srednja preduzeća 50-249 radnika)	EUROSTAT (BiH)*	20/ 22 (2019) (BiH) 50/ 50 (2019) (BiH)	xx

* E-commerce sales (isoc_ec_eseln2)

Strateški cilj 2. Razvoj poslovnog okruženja i unapređenje poduzetničke infrastrukture

Podupirući ostvarenje vizije razvoja male privrede u kojoj je naglašeno da mala privreda Federacije BiH svoj razvoj bazira na poduzetnim ljudima, znanju, inovacijama, digitalnoj transformaciji, zelenoj tranziciji, jednakim prilikama za sve razvijajući poduzetničku infrastrukturu, realizacijom strateškog cilja želi se postići i stimulativan poslovni ambijent za nove poduzetnike i investitore, što mora biti praćeno unapređenjima u svim segmentima koji čine poduzetničko okruženje. Olakšanje i ubrzanje procesa ulaska u poslovnu aktivnost ali i izlaska iz nje potiče se dinamika poduzetničke aktivnosti i potiču ulaganja, što će ujedno biti i u funkciji promocije „druge prilike“ i brzog ponovnog početka rada. Istrajnost usprkos neuspjehu jedna je od ključnih karakteristika uspješnih poduzetnika, a ovi poduzetnici kroz diseminaciju svojih iskustava mogu činiti dio sistema podrške animiranju novih i jačanju postojećih poduzetnika. Navedeno će se poduprijeti daljim radom na uspostavi mehanizama ranog upozorenja i „druge šanse“ za poduzetnike. Nastavak dalje harmonizacije zakona, strategija i politika razvoja male privrede FBiH dio je aktivnosti uspostave podržavajućeg regulatornog okvira za poslovanje subjekata male privrede. Osiguranje boljeg pristupa kapitalu (formiranjem kreditno-garancijskih fondova, investicijskih kompanija i sl.), uz poticanje osnivanja mreže poslovnih anđela i drugih formi finansiranja, posebno „equity“ finansiranja unaprijediti će poslovni ambijent FBiH.

Važno je nastaviti sa daljom podrškom formiranju novih i unapređenju postojećih subjekata poduzetničke infrastrukture (poduzetničkih zona i poduzetničkih potpornih institucija) koji će pružiti podršku subjektima male privrede u osiguranju konkurentnosti.

Drugi strateški cilj je zasnovan na sljedećim ključnim pretpostavkama:

- da se, kroz uvođenje jednošalterskog sistema registracije poslovnih subjekata ali i druge aktivnosti olakša i ubrza proces ulaska u poslovnu aktivnost, te uz kroz promociju „druge šanse“ za poduzetnike i sisteme ranog upozoravanja olakša proces i izlaska iz nje;
- da se kroz olakšanje pristupa kapitalu poveća strana tražnje za kapitalom i investicijama, a uz nove forme finansirane potaknu investicije u poslovne aktivnosti:
- da se kroz jačanje sistema poduzetničke infrastrukture (poduzetničkih zona i poduzetničkih potpornih institucija) uključujući i unapređenje regulatornog okvira potakne osnivanje novih i razvoj postojećih subjekata male privrede;
- da se harmoniziranim pristupom u dijelu politika, zakona, strategija is lično doprinese unapređenju regulatornog okvira funkcionisanja male privrede;

Pri definisanju **drugog strateškog cilja** uzet je u obzir i **Okvir za ciljeve održivog razvoja u BiH** koji utvrđuje zajedničke podciljeve i indikatore za sve nivoe vlasti u BiH (zajednički minimum), gdje su definisani elementi relevantni u odnosu na sljedeće razvojne pravce i akceleratorne.

STRATEŠKI CILJ 2 Razvoj poslovnog okruženja i unapređenje poduzetničke infrastrukture				
CILJEVI ODRŽIVOG RAZVOJA		PRAVCI RAZVOJA		
	Pametni rast		Društvo jednakih mogućnosti	
	Akceleratori	Podciljevi	Akceleratori	Podciljevi
	Povećanje investicija u infrastrukturu	Jačati infrastrukturu u oblasti digitalnih tehnologija	Aktivacija I zapošljavanje sa fokusom na ranjive kategorije	Povećanje stope aktivnosti i uključivanje ranjivih kategorija na tržište rada
	Povoljno okruženje za poduzetništvo i inovacije	Olakšavanje poslovanja i podrška brzorastućim firmama		
		Finansijska inkluzija	Unapređenje dostupnosti finansijskih usluga za najranjivije kategorije stanovništva	
			Bolja pristupačnost mikrokreditima sa povoljnim kamatnim stopama	

Ostvarenje strateškog cilja pratit će se kroz odabrane indikatore uticaja nakon kojih će se moći ocijeniti vrsta i stepen promjena u okruženju. Tabela sumira indikatore za koje su definisane početne i ciljne vrijednosti ostvarenja strateških ciljeva.

Tabela 35. Indikatori utjecaja Strateškog cilja 2

STRATEŠKI CILJ 2	Indikator (uticaja)	Izvor	Polazna vrijednost (2021.)	Ciljna vrijednost (2027.)
Razvoj poslovnog okruženja i	Lakoća poslovanja, rang	Svjetska banja	90/190 (2020) (BiH)	70/190

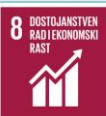

unapređenje poduzetničke infrastrukture	Broj obrta	FZS	53.188	60.000
	Broj malih i srednjih preduzeća	FIA	23.539	xx
	Broj poduzetničkih zona i privrednih subjekata u poduzetničkim zonama	FMRPO/JLS	130 / 1.120 poslovnih subjekata (2020.)	150 / 1.500 poslovnih subjekata
	Broj potpornih poduzetničkih institucija	FMRPO/JLS	51 (2020.)	60

Strateški cilj 3. Internacionalizacija male privrede u regionalnim i globalnim lancima vrijednosti

U svrhu poticanja daljeg razvoja male privrede Federacije BiH neophodno je mapirati lance vrijednosti i pružati im podršku zasnovanu na znanju, kako bi se ti lanci lakše integrisali u regionalne i globalne lance vrijednosti odnosno podržala dalja internacionalizacija MSP-a FBiH. Strateški cilj zasniva se na poticanju uključivanju MSP u regionalne i globalne lance vrijednosti kroz podršku standardizaciji i certifikaciji odnosno ispunjavanju uslova za izlazak na inostrano tržište uključujući i okolišni segment, što će osigurati veći izvoz roba i usluga MSP-a te smanjenju trgovinskog deficita Federacije BiH. Pored navedenog u okviru realizacije strateškog cilja plan je osigurati preduslove za održivi razvoj male privrede kroz podršku unapređenju uslugama podrške, razvoju poduzetničkog učenja i poduzetničkih vještina, poticanje razvoja poduzetništva mladih, žena i društvenog poduzetništva. Kako bi se potakli subjekti male privrede za dalje unapređenje konkurentnosti neophodno je promovirati dobre prakse. U ovom kontekstu na značaju dobivaju brzorastuća preduzeća tzv. gazele čiji je izbor neophodno vršiti na godišnjem nivou te dismenirati njihove rezultate i dobre prakse. Uz to jako je važno podržavati integraciju preduzeća „gazela“ u regionalne i globalne lance vrijednosti, što će ujedno imati indirektni pozitivan uticaj na postojeće lance vrijednosti i subjekte u njemu.

Treći strateški cilj je zasnovan na sljedećim ključnim pretpostavkama:

- da se kroz mapiranje i identifikaciju lanaca vrijednosti procijene njihove potrebe i specifičnosti i realiziraju aktivnosti sa ciljem poticanja uključivanja u regionalne i globalne lance vrijednosti.
- Da se kroz podršku oporavku i jačanju otpornosti male privrede na krize doprinese održivosti poslovnih modela subjekata male privrede;
- Da se kroz planski usmjerene i na specifičnostima ciljanih oblika poduzetništva zasnovanim aktivnosti potakne poduzetništvo mladih, žena i društveno poduzetništvo na području FBiH
- Da se kroz identifikaciju i promociju brzorastućih preduzeća „gazela“ u FBiH deminiraju njihove dobre prakse i postanu faktor motivacije daljeg rasta i razvoja i osiguranja konkurentnosti za subjekte male privrede FBiH.

STRATEŠKI CILJ 3 Razvoj male privrede u regionalnim i globalnim lancima vrijednosti				
CILJEVI ODRŽIVOG RAZVOJA		PRAVCI RAZVOJA		
  	Pametni rast		Društvo jednakih mogućnosti	
	Akceleratori	Podciljevi	Akceleratori	Podciljevi
	Povoljno okruženje za poduzetništvo i inovacije	Olakšavanje poslovanja i podrška brzorastućim firmama	Aktivacija i zapošljavanje sa fokusom na ranjive kategorije	Povećanje stope aktivnosti i uključivanje ranjivih kategorija na tržište rada
		Olakšavanje poslovanja i podrška brzorastućim firmama		Povećanje zapošljivosti nezaposlenih osoba kroz razvoj socijalnog poduzetništva
		Stvaranje i uključivanje u globalne lance vrijednosti	Poboljšanje inkluzivnosti obrazovnih sistema	Smanjenje broja osoba bez znanja ili vještina i njihova integracija na tržište rada
			Finansijska inkluzija	Unapređenje dostupnosti finansijskih usluga za najranjivije kategorije stanovništva
Bolja pristupačnost mikrokreditima sa povoljnim kamatnim stopama				

Ostvarenje strateškog cilja pratit će se kroz odabrane indikatore uticaja nakon kojih će se moći ocijeniti vrsta i stepen promjena u okruženju. Tabela sumira indikatore za koje su definisane početne i ciljne vrijednosti ostvarenja strateških ciljeva.

Tabela 36. Indikatori utjecaja Strateškog cilja 3

STRATEŠKI CILJ 3	Indikator (uticaja)	Izvor	Polazna vrijednost (2022.)	Ciljna vrijednost (2027.)
Razvoj male privrede u regionalnim i globalnim lancima vrijednosti	Pokrivenost uvoza izvozom FBiH	FZS	63,3% (2021)	80%
	Izvoz MMSP u FBiH	FIA	6.425.011.206 KM (2021.)	12.000.000.000 KM
	Izvoz visoke tehnologije (% od ukupnog izvoza) MSP	FIA	Xx (2021.)	xx
	Udio izvozno-orjentisanih MSP u ukupnom broju MSP	FIA	Xx (2021.)	xx